

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
2015-YL-050**

**TÜRKİYE'DE EKONOMİK KALKINMA VE
BEŞERİ SERMAYE**

**HAZIRLAYAN
Yunus SEZGİN**

**TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. E. Yasemin BOZDAĞLIOĞLU**

AYDIN 2015

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Yunus SEZGİN tarafından hazırlanan Türkiye’de Ekonomik Kalkınma ve Beşeri Sermaye başlıklı tez,tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan :
Üye :
Üye :
Üye :
Üye :

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu yüksek lisans tezi, Enstitü Yönetim KurulununSayılı kararıylatarihinde onaylanmıştır.

Prof. Dr. Recep TEKELİ
Enstitü Müdürü

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

...../...../2015

Ad ve Soyadı

ÖZET

TÜRKİYE’DE EKONOMİK KALKINMA VE BEŞERİ SRMAYE

Yunus SEZGİN

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yasemin BOZDAĞLIOĞLU

2015, 115 sayfa

Bu çalışmada Türkiye’de kalkınmanın ve beşeri sermayenin durumu incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, Türkiye’de kalkınmanın tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için sermaye olarak sadece fiziki sermayenin yeterli olmadığını aynı zamanda beşeri sermayenin de gerekli olduğunu ifade etmektir. İlk bölümde ekonomik kalkınma kavramı ele alınmış olup bu kavramın tarihsel süreci, etkileri anlatılmaktadır. Bu kavram çerçevesinde kalkınma planlarına da tarihi sırayla yer verilmiştir. İkinci bölümde beşeri sermaye kavramı ele alınmış olup bu kavramın önemi, etkileri ve göstergeleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde beşeri sermaye formu olarak Türkiye’deki sağlık-egitim-nüfus gibi kavramların önemi vurgulanmakta ve bu kavramlara ilişkin sayısal veriler verilmektedir. Son bölümde ise kalkınma ve beşeri sermaye kavramları insani gelişmişlik endeksine göre karşılıklı olarak ele alınmıştır. Araştırma sonunda ise, beşeri sermayeye verilen önem arttığında ekonomik kalkınmanın daha iyi ve niteliksel şekilde gerçekleştiği söylenebilmektedir.

ANAHTAR KELİMELER: Ekonomik Kalkınma, Beşeri Sermaye, İnsani Gelişmişlik Endeksi

ABSTRACT

ECONOMIC DEVELOPMENT AND HUMAN CAPITAL IN TURKEY

Yunus SEZGİN

M.sc. Thesis, at Economics

Supervisor: Yasemin BOZDAĞLIOĞLU

In this study, the position of economic development and human capital in Turkey are examined. Basic aim of this study underlines that not only physical capital is enough as a capital but also human capital is need to carry out fully economic development in Turkey. In first part economic development is examined detaily and is explained clearly historical process and effects of this term. Development plans are explained historically within the frame of this term. In second part, human capital is explained and the importance, effects, indicators of this term are underlined. The importance of terms such as health, education, population in Turkey is underlined in this part as special forms of human capital and digital figures is given regarding these terms. In last part, the terms of economic development and human capital are examined reciprocally by human development index. As a result of research, As the importance given to human capital increase, it can be said that economic development is better and qualitative.

KEYWORDS: Economic Development, Human Capital, Human Capital Index

ÖNSÖZ

Bu çalışma için, öncelikle benden akademik ve manevi desteğini esirgemeyen ve aynı zamanda tez danışmanım olan Sayın Yrd. Doç. Dr. E. Yasemin Bozdağlıoğlu'na, kaynak bulmada bana yardımcı olan sayın hocalarıma, hiçbir zaman manevi desteklerini esirgemeyen sevgili aileme teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
ÖNSÖZ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvii
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	xix
GİRİŞ.....	1
1. TÜRKİYE’DE EKONOMİK KALKINMA.....	3
1.1. Kalkınma Kavramına İlişkin Kavramsal Çerçeve.....	3
1.1.1. Kalkınma Kavramı.....	3
1.1.1.1. Kalkınma Kavramının Tarihsel Gelişimi.....	4
1.1.2. Ekonomik Kalkınmayı Etkileyen Faktörler ve Kalkınmanın Temel Dinamikleri.....	6
1.1.2.1. İnsan Faktörü.....	7
1.1.2.2. Doğal Kaynaklar.....	7
1.1.2.3. Sermaye Birikimi.....	8
1.1.2.4. Ekonomik Büyüme.....	10
1.1.2.5. Teknolojik Gelişmeler.....	11
1.1.2.6. İşgücü ve İstihdam.....	12
1.1.3. Ekonomik Kalkınmanın Önemi.....	13
1.1.3.1. Ekonomik Alandaki Etkiler.....	13
1.1.3.2. Sosyal Alandaki Etkiler.....	14
1.1.3.3. Siyasal Alandaki Etkiler.....	14
1.1.3.4. Askeri Alandaki Etkiler.....	15

1.1.4. Kalkınma Teorileri	15
1.1.4.1. Dengeli Kalkınma Teorileri.....	16
1.1.4.2. Büyük İtiş Kuramı	16
1.1.4.3. Kısır Döngü Kuramı	18
1.1.4.4. Tarihsel Büyüme Aşamaları Kuramı.....	19
1.1.4.5. Dengesiz Kalkınma Teorileri	20
1.1.5. Kalkınmanın Ölçülmesi.....	20
1.2. Türkiye’de Kalkınma Göstergeleri.....	22
1.2.1. Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları.....	22
1.2.1.1. Kısmi Liberal Dönem (1923-1929)	22
1.2.1.2. (1929-1938) Yılları Arası Devletçilik Politikası	24
1.2.1.3. Savaş Yılları Dönemi (1939-1945)	24
1.2.1.4. 1946–1960 Dönemi	25
1.2.2. Planlı Dönem Türkiye Ekonomisi	25
1.2.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1963-1967).....	26
1.2.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968–1972).....	26
1.2.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)	27
1.2.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979–1983)	28
1.2.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985–1989)	28
1.2.2.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990–1994)	29
1.2.2.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1996-2000)	29
1.2.2.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005)	29
1.2.2.9. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı(2007-2013)	30
1.2.3. Ekonomik Kalkınmanın Etkileri.....	32
1.2.3.1. Sağlık Harcamalarının Kalkınma Üzerine Etkisi	33
1.2.3.2. Enerji Tüketiminin Kalkınma Üzerine Etkisi.....	42

1.2.3.3. Eğitimin Kalkınma Üzerine Etkisi	45
1.2.3.4. Savunma Harcamaları ve Kalkınma İlişkisi	52
2. TÜRKİYE’DE BEŞERİ SERMAYE.....	56
2.1. Beşeri Sermayeye İlişkin Kavramsal ve Teorik Çerçeve	56
2.1.1. Beşeri Sermayenin Tanımı	56
2.1.2. Beşeri Sermayenin Özellikleri	57
2.1.3. Beşeri Sermayenin Göstergeleri.....	57
2.1.3.1. Sağlık ve Beşeri Sermaye.....	58
2.1.3.2. Nüfus Yapısı ve Beşeri Sermaye.....	59
2.1.4. Beşeri ve Fiziki Sermayenin Karşılaştırılması	59
2.1.5. Beşeri Sermayeye Teorik Yaklaşımlar.....	60
2.1.5.1. Schultz Modeli	60
2.1.5.2. Rebelo (AK) Modeli.....	61
2.1.5.3. Mincer Modeli.....	62
2.1.5.4. Becker Modeli	62
2.1.5.5. Denison Modeli	63
2.1.5.6. Mankiw-Romer-Weil Modeli.....	64
2.1.6. Beşeri Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Kalkınmayı Belirleyici Unsurlar Üzerindeki Etkileri.....	64
2.1.6.1. Etkinlik ve Verimlilik Üzerine Etkileri	65
2.1.6.2. Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri.....	65
2.1.6.3. Tarım ve Sanayi Sektörleri Üzerindeki Etkileri	66
2.1.6.4. Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkileri.....	66
2.1.6.5. Dış Ticaret Üzerine Etkileri	67
2.1.6.6. Kişisel ve Sosyal Kazanç Üzerindeki Etkileri.....	67
2.1.6.7. Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri	68
2.1.6.8. İstihdam Üzerine Etkileri	68

2.1.6.9. Teknolojik Gelişme Üzerine Etkileri.....	68
2.2. Türkiye’de Beşeri Sermaye Göstergeleri	69
2.2.1 Beşeri Sermaye ve Sağlık.....	69
2.2.2. Beşeri Sermaye ve Eğitim	76
2.2.3. Beşeri Sermaye ve Nüfus	82
3. EKONOMİK KALKINMA ve BEŞERİ SERMAYE İLİŞKİSİ	89
3.1. Ekonomik Kalkınma ve Beşeri Sermayenin Bir Göstergesi Olarak İnsani Gelişmişlik Endeksi.....	89
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	100
KAYNAKÇA	104
ÖZGEÇMİŞ.....	113

KISALTMALAR DİZİNİ

AR-GE:	Araştırma-Geliştirme
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HDI:	Human Development İndeks
İGE:	İnsani Gelişmişlik Endeksi
MEB:	Milli Eğitim Bakanlığı
OECD:	Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP:	United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
WHO:	World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)
YÖK:	Yüksek Öğretim Kurumu

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1.1. 2010 yılı İnsani Gelişme Endeksi Sırası ve Değerleri.....	34
Çizelge 1.2. Bebek Ölüm Oranları (1000 Canlı Doğumda)	36
Çizelge 1.3. Ortalama Yaşam Süresi.....	38
Çizelge 1.4. Kişi Başı Sağlık Harcaması (ABD Doları)	40
Çizelge 1.5. Türkiye’de Birincil Enerji Kaynakları Üretimi.....	43
Çizelge 1.6. Enerjinin Kaynaklarının Sınıflarına Göre Tüketimi.....	44
Çizelge 1.7. Öğretim Yılı ve Eğitim Seviyesine Göre Okullaşma Oranı (%).....	48
Çizelge 1.8. Türkiye’de Kamu Eğitim Bütçesinin Gayri Safi Milli Hasıla ve Genel Bütçe İçerisindeki Oranı	50
Çizelge 1.9. Toplam Eğitim Harcamalarının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı (%)	51
Çizelge 1.10. Ülkelere Göre Askeri Harcamalar ve Değişim Oranları (2001/10) .	54
Çizelge 2.1. Türkiye’de Sağlık harcamaları ile ilgili göstergeler (2000-2010).....	71
Çizelge 2.2. Türkiye’de Demografik göstergeler (2000-2010)	72
Çizelge 2.3. Türkiye’de Temel doğurganlık göstergeleri (2001-2010).....	74
Çizelge 2.4. Türkiye’de Sağlık kurumu sayısı, toplam yatak sayısı ve 1000 kişi başına düşen yatak sayısı	75
Çizelge 2.5. Türkiye’de İlköğretim Okullaşma Oranları.....	78
Çizelge 2.6. Türkiye’de Ortaöğretim Okullaşma Oranı (2000-2010)	80
Çizelge 2.7. Türkiye’de İşsizlik (2000-2010)	84
Çizelge 2.8. Türkiye’de Eğitim Grubuna Göre İşgücü İstatistikleri (2000-2010) .	85
Çizelge 2.9. Türkiye’de Yaş Gruplarına Göre İşgücü İstatistikleri (2000-2010)...	87
Çizelge 2.10. Türkiye’de Nüfus Artış Hızı (2000-2010)	88
Çizelge 3.1. İnsani Gelişim Raporları Konularının Yıllara Göre Dağılımı.....	90
Çizelge 3.2. Türkiye’de İnsani Gelişim Endeksi Değerleri (2000-2007).....	92
Çizelge 3.3. Türkiye’de İnsani Gelişim Endeksi Değerleri (2010-2012).....	92

GİRİŞ

Bir üretim faktörü olan sermaye üretimde kullanılan makine ve teçhizatı, üretim tesislerini, hammaddeleri kapsamaktadır. Buna fiziki sermaye denir. Beşeri sermaye ise işgücünün sahip olduğu bilgi ve becerilerin tamamıdır. İşgücünün sahip olduğu bu bilgi ve beceriler geliştikçe ülkenin beşeri sermayesinde de artış gözlenir. Beşeri sermayenin etkin şekilde üretime katkı sağlayabilmesi için beşeri ve fiziki sermaye arasındaki dengenin sağlanması gerekmektedir. Yalnızca fiziki sermayeyi ya da yalnızca beşeri sermayeyi kullanarak üretim gerçekleştiremeyeceğinden her iki sermayenin de belirli miktarlarda bir araya getirilmesi gerekmektedir.

Beşeri sermaye ve fiziki sermaye birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Söz konusu bu tamamlayıcılık iki boyuta sahiptir. İlk boyut birbirlerini miktar bakımından dengelemesi ikinci boyut ise niteliklerinin uyuşmasıdır. Örneğin; işletmede beşeri sermayesi yüksek elemanlar mevcut fakat işletmede elemanların bu beşeri sermayelerini kullanabilecekleri teknik donanım mevcut değilse elemanlar beşeri sermayelerini kullanabilecekleri ortama sahip olmadıklarından beşeri sermaye israfı ortaya çıkar.

Beşeri sermayeye yapılan yatırımların ekonomik kalkınmaya katkısı bilgi üretimiyle doğru orantılı olarak artar. Araştırmalara göre gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermayeye yapılan yatırımlar fiziki sermayeye yapılan yatırımlardan daha fazla getiri sağlamaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin beşeri sermaye yatırımlarının getirileri gelişmiş ülkelerin getirilerinden de fazladır. Araştırmaların sonuçlarına göre gelişmişlik seviyeleri yükseldikçe beşeri sermaye yatırımlarının getirileri azalır.

Beşeri sermayenin ekonomik kalkınmaya olumlu yönde katkı sağladığı yapılan araştırmalarca da kanıtlanmıştır. Bu olumlu etki beşeri sermayenin farklı göstergelerle ortaya konulmasını ve ülkelerarası karşılaştırmaları gündeme getirmiştir.

Beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma ilişkisini inceleyen bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Türkiye’de Ekonomik Kalkınma başlığı altında kalkınma kavramı ve gelişimi, kalkınmayı etkileyen

faktörler, literatürdeki kalkınma teorileri ve Türkiye’deki kalkınma göstergeleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde beşeri sermaye kavramı teorik olarak ele alınmış ve Türkiye’deki eğitim, sağlık nüfus gibi göstergeler anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde, beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma ilişkisi insani gelişmişlik endeksiyle birlikte ele alınarak incelenmiştir.

1. TÜRKİYE’DE EKONOMİK KALKINMA

1.1. Kalkınma Kavramına İlişkin Kavramsal Çerçeve

Ekonomik kalkınmayı en genel anlamda ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısıyla gelişmesi, bu alanlara yapılacak yatırımların daha etkin hale getirilmesi şeklinde tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla yapılan yatırımlar bireylerin yaşam seviyelerini iyileştirmektedir. Bu sebeple ülkelerin kalkınması yalnızca ekonomilerinin gelişmesiyle değil bireylerin yaşam standartlarını yükseltebilmek için yapılmış veya yapılacak yatırımlarla da ilgilidir. Bu sebeple Türkiye’deki ekonomik kalkınma ve göstergelerini incelemeyen önce kalkınma kavramının incelenmesi gerekmektedir. Bu başlık altında kalkınma tanımlanmış, devamında ise tarihsel gelişiminden, temel dinamiklerinden, öneminden ve teorilerinden bahsedilmiştir.

1.1.1. Kalkınma Kavramı

Kalkınma kavramı, farklı dönemlerde farklı içeriklere sahip olmuştur. Bunun sebebi, toplumların gelişim sürecidir. Dönem dönem kalkınma kavramı, yakın anlamlı olan ilerleme, büyüme, modernleşme, sanayileşme, yapısal değişme gibi kavramların bazı zamanlarda yerini alarak yanlış olarak anlamlandırılmıştır. Günümüzde bile kavram net ve anlaşılır değildir. Bu sebeple kalkınma yerine kullanılan bu kavramların, tanımlarının ve kalkınma kavramından farklarının ortaya konulması gerekmektedir (Yaviloğlu, 2002: 59).

Kalkınma ve büyüme kavramları karşılıklı olarak değerlendirildiğinde, büyüme kavramını kalkınma kavramından ayırt eden en önemli özelliğin ekonominin üretim kapasitesindeki ölçülmesi mümkün olan genişleme ya da miktar artışıdır. Bu karşılıklı değerlendirmeye kalkınma kavramı yönünden bakıldığında, büyümenin nicelikselliğine karşın kalkınmanın nitelikselliğinin ön planda olduğu görülür. Bu nitelikselliği ile kalkınma, teknik ve kurumsal değişmeler ile daha fazla çıktıyı kapsamaktadır. “Büyüme ile karşılaştırıldığında ekonomik büyümenin; daha çok aynı şeydeki basit artış sürecini, ekonomik kalkınmanın ise daha fazla ve farklı olanın yer aldığı yapısal değişme sürecini ifade ettiği söylenebilmektedir” (Çankaya ve Karataş, 2010: 32). Yapısal değişme ise genellikle ekonomik kalkınma ve büyüme kavramları için tanımlama yaparken, kavramsal farklılıkları vurgulamak için ara bir kategori olarak ortaya çıkmaktadır (Yaviloğlu, 2002: 66).

Kalkınma, “günümüzde sosyal, siyasal ve ulusal kurumlardaki değişimleri de içeren çok fonksiyonlu bir kavrama dönüşmüştür. Fakirliğin azaltılması, beslenme, barınma, sağlık ve korunma gibi gereksinimlerin karşılanması, insani değerlere daha çok önem verilmesi, insan ile yaşam kalitesinin artırılması ve sosyal seçeneklerin genişletilmesi kalkınmanın temel hedefleri haline gelmiştir” (Çankaya ve Karataş, 2010: 33).

Diğer bir tanıma göre kalkınma kavramı, “hem niteliksel hem de niceliksel yöndeki tüm olumlu gelişmelerin bir arada gerçekleşmesini ifade eder. Niteliksel olarak gelir dağılımı, demografik yapı, sosyal refah gibi durumlar esas alınırken niceliksel olarak ise gayri safi milli hasılanın büyüklüğü esas alınmaktadır” (Vatansever ve Yıldız, 2014: 1).

Özdemir’e göre; “kalkınma, salt üretimin ve kişi başına gelirin artırılması demek olmayıp, az gelişmiş bir toplumda ekonomik ve sosyokültürel yapının da değiştirilmesi, yenileştirilmesidir. Kişi başına düşen milli gelirin artması yanında, genel olarak üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarlarının değişmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması gibi yapısal değişiklikler, kalkınmanın temel ögesidir” (Özdemir, 2014: 4).

Kalkınma aynı zamanda, “yenilik ve yaratıcılık kazandıran bir süreç” olarak da değerlendirilebilir (Koç, 2013: 248). Bu süreçte, insanın düşüncesi, yetenekleri, eğitim düzeyi istemi, değer yargıları ve refah anlayışı ile oluşan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel ortamın, yenilik ve yaratıcılığın gelişmesini sağlayarak kalkınmanın itici unsurunu oluşturduğu söylenebilir (Yumuşak, 2007: 32). İnsani gelişim, davranış değişikliği yaratarak, kalkınma sürecinin sosyal boyutuna katkıda bulunmakla birlikte, üretim sürecinin bir girdisi olarak da ekonomik gelişmeye katkı sağlamaktadır.

Gelişmiş emek gücü, “ekonomik kaynakların verimli kullanımını sağlayarak üretimi artırmaktadır. Çalışanların ve yöneticilerin kapasitelerini geliştirerek üretim ve organizasyon olanaklarını artırmakta ve fırsatlardan daha iyi yararlanılmasını sağlamaktadır” (Human Development Report, 1996).

1.1.1.1. Kalkınma Kavramının Tarihsel Gelişimi

Kalkınma kavramı ilk olarak 1930’lardaki Büyük Buhran döneminde ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi öncesi döneme bakıldığında devletlerin, zengin,

fakir, hükmeden ve hükmedilen olarak ayrıldığını görmek mümkündür. Bunun nedeni, devletlerin zengin ya da hükmeden devletler olmalarına ya da gelişmiş üretim teknolojilerine sahip olmalarına değil, askeri organizasyonlarının ileri seviyede olmasına ve güçlü bir sosyo-kültürel yapılanmalarına bağlıdır.

Sanayi Devrimi sonrasındaki dönemde ise, söz konusu ayrımlarda değişiklik meydana gelmiş ve Sanayi Devrimi ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandırılmasının çıkış noktası olmuştur (Dinler, 2012: 97-98). “Sanayi Devrimi’nden günümüze uzanan kalkınma modeli, bir kutupta gelişmişlik karşı kutupta ise az gelişmişlik üretmiştir” (Vatansever ve Yıldız, 2014: 2). Aynı dönemde iktisatçılar, tam rekabetin ideal olup olmadığı, durağan denge koşullarının hangi şartlar altında oluştuğu gibi konulara ağırlık vermişlerdir. 1930’lu yıllara gelindiğinde ise ağırlık verilen konular ekonomik bunalım, işsizlik ve ekonomik dalgalanmalar olmuştur (Kaynak, 2009: 30). 1939-1945 yılları arasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle, uluslararası ekonomik sistemin çöküşü ile ortaya çıkan sarsıntı, kalkınma ekonomisine ivme kazandırmıştır (Yaviloğlu, 2002: 63).

Kalkınma kavramının az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerle ilişkilendirilmesi, 1950’lerin ortalarına rastlamaktadır (Vatansever ve Yıldız, 2014: 2). “Savaş sonrasında yeni kurulan ülkeler, ekonomik yönetim konusunda yetersiz kaldığı için “kalkınma kavramı” yaygınlık kazanmış hatta kalkınma iktisadı adında yeni bir alt disiplin ortaya çıkmıştır ” (Özyakışır, 2011: 49). Buna bağlı olarak kalkınma iktisadının gelişimi, az gelişmiş ülkelerde yaşanan gelişmelere bağlıdır denilebilir.

Yeldan’a göre kalkınma iktisadı, küresel kapitalizmin 1913’ten sonra sekteye uğramasının sonucunda bir ‘ara imkan’ olarak çıkmıştır. Bunun nedeni ise, kapitalizmin 20. yüzyılda artan işsizlik oranları, yoksulluk ve yükselen faşist dalgalanmaya bağlı olarak küresel bir bunalım yaşanmasıdır (Yeldan, 2005: 67). “Savaş sonrasında çıkan bu kavram Birinci Kuşak Kalkınma ekonomisi olarak adlandırılmıştır ” (Özyakışır, 2011: 49).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gündemde olan kalkınma iktisadı kavramı, 1970’li yıllarda popülerliğini önemli ölçüde kaybetmiştir. Buna sebep olarak 1970’li yıllardaki petrol şokları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan borç krizinin gelişmekte olan ülkeleri zor durumda bırakması gösterilebilir (Şenses,

1996: 15). Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi iktisat geri kalmışlıktan kurtulmada tek başına yeterli olamamaktadır. Kalkınma İktisadı için önemli bir unsur olan kişi başına gelir ile birlikte kamu sağlığı, konut, beslenme, eğitim gibi hedefleri içeren bir arayışa gidilmiştir (Hirschman, 1996: 50).

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinden önceki kriz dönemi olan 1970’li ve 1980’li yıllarda, kalkınma kavramının önemini kaybetmesiyle “istikrar” kavramı ön plana çıkmıştır (Erkan, 1998: 12). 1990’larda ise, “bilgi teknolojisinin ve bilgi toplumunun istikrar kazanma eğilimi ile birlikte büyüme ve kalkınmaya olan yönelimde yeniden bir canlanma başlamasına rağmen, bu dönemdeki büyüme ve kalkınmanın, sanayi toplumunda olduğundan farklı bir biçimde gerçekleşmesi beklenmektedir” (Özyakışır, 2011: 51).

“Çünkü önceki dönemin kalkınma amaçlarına yönelik olan yaklaşım, neoliberal küreselleşme dönemin değerini makroekonomik istikrar ve serbestleştirme sürecinde ortaya çıkan sorunlara bırakmıştır. Söz konusu süreçte yapısal değişim, sanayileşme, gelir dağılımı, işsizlik konuları gündemden uzak tutulmuştur” (Özyakışır, 2011: 51). Buna bağlı olarak bu süreçteki kurtuluş planları da değişmiştir. Bu süreçten sonra ilerlemenin yolu ithal ikameci politikalar olmaktan çıkıp, ihracata dayalı üretim faaliyetleri olmuştur (Özyakışır, 2011: 51).

1.1.2. Ekonomik Kalkınmayı Etkileyen Faktörler ve Kalkınmanın Temel Dinamikleri

Kalkınma kavramının, toplumun gelir seviyesinin artışı sağlayan, sosyal, politik, kültürel değişkenlerin bileşkesi olarak tanımlandığı göz önüne alındığında insan faktörünün bu kavramın merkezinde olduğu görülmektedir. Buradan hareketle kalkınmanın amacının, bireylerin hayatlarını mutlu, huzurlu ve sağlıklı olarak devam ettirmelerini sağlamak olduğu söylenebilir. “Kalkınmanın evrensel boyutu ise, sağlık, eğitim ve gelir alanlarının kapsadığı koşulların, herkese eşit olanaklarla sunulmasını ve evrensel hayat standartlarına ulaşabilmeyi içermektedir” (Çankaya, 2009: 21). Bu başlık altında ekonomik kalkınmayı etkileyen faktörler olan insan, doğal kaynaklar, sermaye birikimi, ekonomik büyüme, teknolojik gelişme ve kalkınmanın temel dinamiklerinden bahsedilmiştir.

1.1.2.1. İnsan Faktörü

“İnsanın düşüncesi, yetenekleri, eğitim düzeyi ve talebi, değer yargıları ve refah anlayışı ile oluşan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel ortam, yenilik ve yaratıcılığın gelişmesini sağlayarak kalkınmanın süreklilik unsuru olmaktadır” (Çankaya ve Karataş, 2010: 33). Ekonomik kalkınma, insanların davranışlarında değişiklik yaratarak kalkınmanın sosyal yönüne katkıda bulunur. Bununla birlikte üretim sürecinde de girdi olarak yer alıp ekonomik gelişmeye de katkıda bulunur. Nitelikli insan gücü, ekonomik kaynakları verimli şekilde kullanılmasını sağlar ve üretimi artırır.

İnsanın üretim sürecindeki etkisi fiziki sermayenin üretim üzerindeki etkisi gibidir ve bireye sermaye özelliği katar. Bireyin nitelikli ya da niteliksiz biçimde ekonomiye katkı sağlamasının nedeni sermaye unsuru olmasıdır. (Çankaya ve Karataş, 2010: 34).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde fiziki sermaye kalkınma için gerekli ve yeterli koşul olarak görülmekteydi. Fakat söz konusu dönemde nitelikli işgücü, eğitilmiş nüfus ve de kurumsal bir çerçeveye sahip olmaksızın, bir makinenin yüksek verimli bir üretim gerçekleştiremeyeceği göz ardı edilmişti. İlerleyen zamanlarda yapılan araştırmalar sonucunda kalkınma sürecinin hızlandırılabilmesi için bireylerin yeteneklerinin geliştirilmesi ve davranışlarının değiştirilmesi gerektiği anlaşılmıştır (Soyak, 2008: 4).

1.1.2.2. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynakların insanların yaşamında ihtiyaçların karşılanması için vazgeçilmez olduğu bilinmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları değerlerin önemli kısmını doğal kaynakları ve genç nüfusları oluşturmaktadır. Doğal kaynaklar dendiğinde akla ilk gelen ormanlar, topraklar, ülkelerin sahip oldukları yer altı ve yer üstü zenginliklerdir. Doğal kaynakların ekonomik kalkınmayı hızlandıran faktörlerden biri olduğu bilinmektedir. Yapılmış olan araştırmalar göstermektedir ki, doğal kaynakların dağılımı yönünden ülkelerarası bir eşitsizlik vardır. Bazı iktisatçılara göre ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre ayrılmasında etkili bir faktör de ülkelerarası doğal kaynakların dağılımındaki eşitsizliktir. Günümüzün gelişmiş, geçmişin gelişmekte olan ülkelerinin ortak

özelliklerinin başında, sahip oldukları doğal kaynaklara dokunmayarak üçüncü dünya ülkelerindeki doğal kaynaklara yönelerek kalkınmaları gelmektedir.

“Günümüzde doğal kaynakların ekonomik ve sosyal kalkınmadaki önemi, gelişmekte olan ülkeler tarafından iyice anlaşılmıştır. Sahip oldukları nüfusla beraber, doğal kaynaklar bu ülkelerin başlıca ekonomik değerlerini meydana getirmektedir” (Çankaya ve Karataş, 2010: 35). Buradan yola çıkarak doğal kaynakların titizlikle değerlendirilmesi gerektiği, ekonomik kalkınmayı ve büyümeyi olumlu yönde etkileyebilmek için gerekli önlemlerin alınmasının oldukça önemli olduğu söylenebilir. Bunun için akla ilk gelen verimli tarımsal işletmeciliktir. Ülkenin sahip olduğu toprakların verimli şekilde işletilmesi hem toprak reformunu hem de tarım reformunu gerektirmektedir. Öte yandan sadece toprakların değil, yer altı ve yer üstü kaynaklarının da işletilmesi önemlidir ve bu işletim kaynakları israf etmeden olmalıdır. Bu verimli işletilmenin gerçekleşmesi için nitelikli işgücüne, sermayeye ve teknolojiye ihtiyaç duyulmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmasını frenleyen faktörlerden biri de bu faktörlerin eksikliğidir.

Kalkınma kavramının yaygın olarak büyüme ve sanayileşme olarak ele alınması genel kabul görmüştür. Sanayileşme sürecindeki ekonomik yapının dönüşümü; tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine, yaşam tarzındaki dönüşüm kırsal hayattan şehir hayatına ve teknolojik dönüşüm ise eski teknolojiden gelişmiş ve yeni üretim teknolojilerine doğru olmuştur. Kalkınmanın gelişimi, genel olarak bu standart sırada olmuştur (Özsabuncuoğlu, 1999: 268).

“Öncelikle demir ve demirle ilgili endüstriler geliştikten sonra, sırasıyla kömür endüstrisi, mühendislik gerektiren endüstriler (makine ve motorlu araçlar), kimya endüstrisi (petrol ürünleri ve gübreler) ve elektronik endüstrisi gelmektedir. Bu gelişim dikkate alındığında; elektronik endüstrileşme safhasına ulaşılabilmesi için ülkelerin yer altı ve yer üstü doğal kaynaklarının mutlaka sıralamanın başında yer almaları gerekmektedir. Bu nedenle doğal kaynaklar, kalkınma ve kalkınma stratejilerinde yadsınamaz öneme sahiptir” (Çankaya ve Karataş, 2010: 35).

1.1.2.3. Sermaye Birikimi

Sermaye birikimini üretim biriminin belli bir dönemdeki mal ve hizmet üretim kapasitesi olarak tanımlamak mümkündür. İşgücünün yoğun kullanıldığı

sektörlerde üretimin sermaye birikimine bağımlılığı oran açısından düşük kabul edilmesine rağmen sermaye birikimi olmadan üretim faaliyetinden bahsetmek mümkün değildir (Saygılı vd., 2003: 5). Bununla birlikte bilginin ve beşeri sermayenin, fiziki sermayeye olan bağımlılığının düşük kabul edilmesinin nedeni de anlaşılmıştır. Beşeri sermaye ve bilgi, yatırım ve sermaye birikimi gibi hareket etmekte; buna bağlı olarak da, ekonomik kalkınma açısından itici güç yaratmaktadırlar. Bu gelişim içsel büyüme teorilerinden net olarak anlaşılmaktadır. Beşeri sermaye ve bilgiyle birlikte AR-GE çalışmaları da içsel olarak ekonomik kalkınmayı hızlandırarak sermaye birikimi etkisi yaratmaktadır (Özütler, 2009: 61).

Gelişmekte olan ülkeler için kalkınma, öncelikli olarak sermaye birikimini arttırmaktır. Buna bağlı olarak birçok iktisatçı kalkınmanın temel koşulunu sermaye birikimi olarak kabul etmektedir. Genel olarak yatırımların, dolaylı olarak da sermaye birikiminin ekonomik kalkınmaya yaptığı katkılar incelenecek olursa;

- Ölçek ekonomilerinin ve artan getirinin temelini oluşturur,
- Yeni teknolojilerin kullanılmasını sağlayan temel araçtır,
- Deneyim kazanma ve yaparak öğrenme imkânı sunmaktadır,
- Sosyal sermayenin ve çeşitli dışsallıkların temelini oluşturmaktadır,
- Verimliliği yüksek çalışma alanları yaratmaktadır (Çankaya ve Karataş, 2010: 36).

Başka bir deyişle sermaye birikimi; üretimi gerçekleştiren, büyüme ve kalkınmayı sağlayan faktörlerdendir. Sermayenin kaynağı ise tasarruftur. Ülkede tasarruf eğilimi yüksek olursa sermaye birikimi de hız kazanır, bu eğilimin az olması durumunda da sermaye birikimi hız kaybederek yavaşlar. Az gelişmiş ülkelerin atıl durumda olan doğal kaynaklarının ve emeğin üretime katılması önemli ölçüde sermaye birikimiyle ilişkilidir ve bu ülkelerde milli gelirin oldukça küçük bir kısmı tasarrufa dönüşür. Bu durumun nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Yoksulluk,
- Sade bir hayat ve gelişmeye önem veren burjuva ahlakının yerleşmemiş olması,

- Kıymetli eşya ve atıl stok biriktirmek, gayrimenkuller edinmek veya hariçteki para piyasasına transfer suretiyle tasarrufların verimsiz bir şekilde kullanılması,
- Gelişmiş ülkelerin tüketim normlarının taklit edilmesi.

Bu maddelerden de yola çıkılarak düşük tasarrufun düşük yatırıma, düşük yatırımın da düşük kalkınma hızına neden olduğu söylenebilir. Düşük kalkınma hızının yarattığı düşük tasarruf seviyesi yoksulluk kısır döngüsü olarak adlandırılır.

En yalın tanımıyla sermaye birikimi, üretilen tüm değerlerin tüketilmeyip bir kısmının sermaye mallarına ayrılmasıdır. Söz konusu bu mallar; ulaşım sistemi, araçlar, makinalar, sanayi araç ve ekipmanları ve beşeri sermayeye katkıda bulunan eğitim, sağlık gibi alanlara yapılan yatırımlardır. İleriye yönelik kalkınma analizlerinde marjinal sermaye-hasıla katsayısı oldukça önemlidir. Marjinal sermaye katsayısı, ülkedeki üretimin bir birimi arttırabilmek için gerekli olan sermaye miktarıdır. Gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları sermaye arzı sorunu sermaye talebine de yansımakta ve bundan dolayı da ekonomideki verimlilik düşük olmaktadır. Bu düşük verimlilik de halkın reel gelirinin düşük olmasına sebep olmaktadır (Çankaya ve Karataş, 2010: 37).

1.1.2.4. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyümeyi milli gelirde bir dönemden diğer döneme kadar olan artışların parasal ifadesi olarak tanımlamak mümkündür. Diğer bir tanıma göre ise; işgücünün, doğal kaynakların ve teçhizatın bir dönemden diğer bir döneme kişi başına reel gelirden yaratmış olduğu artıştır. Ekonomik kalkınmada da ifade edilen, kişi başına reel gelir artışının sürekliliğidir. Burada göz ardı edilmemesi gereken şey, kalkınmanın büyümenin sonucu olmasıdır. Bu tanımlanan haliyle ekonomik büyümenin ölçülebilir bir kavram olduğu söylenebilir, fakat bazı soyut kavramların etkileriyle birlikte büyümede ölçülemez bir kısım da oluşmaktadır.

Ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için bazı şartlar gerekmektedir. Bu şartlar; mülki haklar, piyasalar ve parasal değişimdir. Bunlar; girişimciliği teşvik ederek büyümenin verimlilik artırıcı üç kaynağının oluşmasını sağlar. Verimliliği arttıran bu kaynaklar;

- Tasarrufların oluşması ve gerçekleşen yeni sermaye yatırımları,

- Beşeri sermaye yatırımları,
- Yeni teknolojilerin oluşturulmasıdır (Parasız, 2008: 172–173).

Bu üç kaynak sayesinde söz konusu ülkenin ekonomisi büyüme sürecine girer ve ülkeye sermaye birikimi gerçekleştirme olanağı sağlar. Bu şartların karşılanmaması sebebi ile bazı toplumlar uzun yıllar ekonomik büyüme olmadan yaşamlarına devam etmişlerdir.

1.1.2.5. Teknolojik Gelişmeler

Sanayileşmiş ülkelerin ekonomik büyümelerinin büyük bir kısmı sanayilerin gelişmesine katkı sağlayan veya verimliliği arttırmaya yönelik teknolojik gelişmelerle ilgilidir. Teknolojik gelişmelerin yaşanmasına bağlı olarak verimlilik artmaktadır. Artan verimlilik de istihdam olanaklarını arttırmaktadır. Günümüzde ülkelerin dünyadaki konumları teknolojik anlamda gelişmişlik düzeyleri ile anılmaktadır. Bunun sebebi teknolojik gelişmelerle birlikte maliyetlerin azalarak ülkelere rekabet avantajları sağlaması ve kalkınmaya önemli kaynak oluşturmasıdır. Bu bilgiler ışığında temel teknolojik göstergeler aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- İleri teknoloji ürünlerinin toplam ihracat içindeki oranı,
- Araştırma-Geliştirme harcamalarının Gayri Safi Milli Hasılaya oranı,
- Araştırma-Geliştirme hizmetlerin çalışan bilim adamlarının sayısı,
- Bilimsel yayınların ve patentlerin sayıları (Kaya, 2008: 277).

Teknolojik gelişmelerin sonucunda üretim, ileri teknoloji ürünlerine doğru ilerlemektedir. Bu ürünlerin, üretiminin yapıldığı sektörlerde sermaye, emek, hammadde gibi geleneksel üretim faktörlerine bağlı olarak değil, bilgiye bağlı olarak gelişmekte olduğu söylenebilir. Bu da söz konusu sektörleri yüksek katma değer yaratan sektörler konumuna getirir. Özütlere göre; “Bilgiyi ve teknolojiyi üretmenin çeşitli güçlükleri yanında (örneğin; AR-GE harcaması, deneyim ve birikim gereği) üretilen teknolojinin başka ülkelere yayılmasındaki kanuni (örneğin; patent) ve kanuni olmayan engeller, ilk üretici konumundaki ülkeye büyük bir teknolojik rant yaratmaktadır” (Özütlere, 2009: 64). Bu ürünlerin üretiminde kanuni bir engel olmasa bile ikame ürünün geliştirilmesi için büyük bir

teknolojik birikim gerekmektedir. Kalkınabilmek için hızlı sermaye birikimine ihtiyaç duyan ülkeler, bu ürünlerin ilk üreticileri olmasalar da, ürün pazarlarında bulunabilmek için çaba göstermelidirler.

1.1.2.6. İşgücü ve İstihdam

Ekonomik kalkınma kavramının en gündemde olduğu İkinci Dünya Savaşı sonrasında işgücünün değerlendirilmesi tarım veya sanayi önceliği esasına dayanmaktadır. Aynı dönemde sermaye yetersizliği çeken ülke ekonomileri mecburiyetten sanayi ve tarım arasındaki dengeyi kurmaya çabalamışlardır. Söz konusu dönemde bir yandan sermaye birikimini hızlandırması ve yüksek katma değer sağlamasından dolayı sanayinin avantajları vurgulanırken bir yandan da tarımın sağladığı avantajlar üzerinde durulmuştur.

Kalkınma ve işgücü arasındaki ilişki verimlilikle de bağlantılıdır. Öztütler'e göre "İstihdam, verimlilik ve çıktı arasındaki ilişkiye göre; herhangi bir çıktı düzeyi ya yüksek verimlilik düşük istihdam, ya da düşük verimlilik yüksek istihdam esasına göre belirlenmektedir. Örneğin, mekanizasyona dayalı verimlilik artışı işgücü talebini azaltabilir. Ancak net istihdam etkisi piyasa tarafından belirlenir. Yani bir sektörde çıktı başına azalan işgücü talebi, uzun vadede üretimdeki genişlemenin yarattığı etkiler nedeniyle farklı sektörlerde de olsa, daha çeşitli iş imkanları yaratabilmektedir. Tarım ve sanayi önceliği seçimi de genel hatları ile bu nedenle verimlilik esasına göre yorumlanmaktadır" (Öztütler, 2009: 64).

Günümüzde ülkeler sağlıklı bir büyüme ve kalkınma sağlayabilmek için gerekli olan insan gücü kapasitelerini oluşturmalıdır. Önceden fiziki yatırımlara yönlendirilen sermaye birikimi, günümüzde beşeri sermayeye yönlendirilmektedir. Büyüme ve kalkınma için gerekli olan makineler, teçhizatlar günümüzde ulaşılmaz değildir. Bu durumda işgücü büyüme ve kalkınma süreçlerinde önceki dönemlere oranla daha aktif rol almakta, aynı zamanda da fiyat dışı rekabetin belirleyicisi olmaktadır. Sonuç olarak; ülkelerarası gelir ve refah farkının ardındaki esas nedenin işgücü başına düşen verimliliğin farklı olması olduğu kabul görmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluktaki azalmayla verimlilik arasındaki ilişki, yoksulluktaki azalma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiden daha güçlüdür. Ayrıca işgücü yönetimindeki ve eğitimdeki aksaklıklar beşeri sermayeyi olumsuz

etkilemektedir ve etkilediği ölçüde de verimliliği düşürecek, dolayısıyla büyüme ve kalkınma hızlarına da etki edecektir (Uzay, 2005: 61).

1.1.3. Ekonomik Kalkınmanın Önemi

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ekonomik kalkınma önemli bir sorundur. Ülkelerin ekonomik, siyasi ve askeri güçlerini diğer ülkelere karşı gösterebilmesinin, hakkını koruyabilmesinin ve rekabet içine girebilmesinin ancak ekonomik kalkınmalarla gerçekleştiği söylenebilir. Bu sebeple ekonomik kalkınma bütün ülkeler için önemlidir. Bütün ülkeler, kalkınma planlarını belirledikleri hedeflere ulaşmak için hazırlarlar (Karagül, 2002: 7-8). Gümüş'e göre "Ekonomik kalkınma kavramının önem kazanması, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelmektedir. Bu dönemde tarıma dayalı, geleneksel toplumlar geride kalmış, teknolojik gelişmeler sayesinde, sanayi toplumuna geçişle birlikte, kendi içinde gelişen ve büyüyen bir toplum yapısı karşımıza çıkmıştır. Bunun sonucunda dünya ekonomisi gelişme sürecine girmiş, sömürge konumunda olan ülkeler, bağımsızlıklarını kazanmış ve bu şekilde kalkınma bilinci oluşmuştur" (Gümüş, 2005: 18).

Ekonomik kalkınmanın ülkelere farklı alanlarda pozitif dışsallıklar yarattığı bilinmektedir. Bu pozitif dışsallık alanları; ekonomik, sosyal, siyasal ve askeri olarak sıralanabilir.

1.1.3.1. Ekonomik Alandaki Etkiler

Bir ekonomi için, ekonomik kalkınmanın gerekliliği ve önemi, bu ülkenin milli gelirinin artırılmasında ve uluslararası sahada zorlaşan rekabet koşullarıyla mücadele edebilmesinde ortaya çıkmaktadır (Karagül, 2002: 10). Gelişmekte olan ya da gelişmiş ülkelerde, kalkınmanın en önemli göstergesi kişi başına düşen milli gelirdir. Fakat bu gösterge, ekonomik kalkınma sağlanması açısından tek başına bir anlam ifade etmez ve diğer şartları da sağlaması gerekmektedir. Tonak'a göre "kişi başına düşen gelirin artırılması, ülkelerin üretim kapasitelerine bağlıdır. Üretim, kullanım değeri yaratma faaliyetidir. Kullanım değeri ise, herhangi bir ihtiyacın giderilme kapasitesinin, tüketici tarafından atfedildiği mal ve hizmetlerdir" (Tonak, 2004: 145).

Ülkedeki üretimin gelişmesi, var olan teknolojinin kullanılması ve gelişen teknolojinin takip edilmesiyle doğru orantılıdır. Bu durum, ancak ekonomik

kalkınma çerçevesinde gerçekleşebilir. Ülkeler için üretim, verimlilik, teknolojiyi iyi takip etme ve ekonomik kalkınma arasındaki bu bağ çok büyük bir önem taşımaktadır. Milli gelir ve toplumun refah düzeyi, ekonomik kalkınmayla birebir etkileşim içerisinde. Bu yüzden kalkınma söz konusu olduğunda buna bağlı olarak milli gelir ve toplumun refah düzeyi artmaktadır. Birbirlerine bağlı olarak işsizliğin azalması, istihdamda artış yaratacak, toplumun refah düzeyine olumlu etkisinden dolayı da sermaye birikimi artacak ve yatırım potansiyeli genişleyecektir. Uluslararası alanda rekabet edilebilmesi için ülkenin sağlam bir ekonomiye sahip olması gerekmektedir. Bunun için de uygun kalkınma programları uygulanmalı ve milli gelir arttırılmalıdır.

1.1.3.2. Sosyal Alandaki Etkiler

Ekonomik kalkınma yalnızca milli gelirden meydana gelen artış değildir. Ekonomik kalkınma kavramı nicel değişimlerle birlikte nitel değişimleri de içinde barındırır ve ekonomik, sosyal ve siyasal alandaki değişimlere de önem verir. Karagül'e göre "milli gelirden meydana gelen artışın yanı sıra, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir sorun olan işsizlik ve yoksulluk gibi sosyal problemlerin de çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu nedenle yeni iş imkanlarının oluşturulması şarttır. Bunun için, ülkenin mevcut üretim yapısı ile sahip olduğu doğal ve beşeri kaynaklara bakılması gerekmektedir. Ancak bu şekilde ülkedeki refah seviyesi arttırılacaktır" (Karagül, 2002: 10).

Ekonomik kalkınma aynı zamanda refah düzeyine olan olumlu etkisi sayesinde devletin sosyal yükümlülüklerinde de büyük oranda bir hafifleme sağlayacaktır. Toplumdaki eğitim ve kültür düzeylerinin artması, daha bilinçli toplumların oluşmasını sağlayacaktır. Bu durum, nüfus artış hızını yavaşlatıp, göç oranlarını da daha düşük seviyelere indirecektir. İşsizlik ve yoksulluk oranlarının düşmesi isteniyor ise, gelişmiş olmak ilk temel kuraldır. Ayrıca, bazı iktisatçılara göre, özellikle, 3. Dünya Ülkelerinde yoksulluğun öngörülebilir bir gelecekte azaltılabilmesi, büyük ölçüde ekonomik büyümeye ve dolayısı ile ekonomik kalkınmaya bağlı olmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 210).

1.1.3.3. Siyasal Alandaki Etkiler

Ekonomik kalkınma tanımlarından bir diğeri de, "bireylerin refah düzeylerini arttırmak amacı ile siyasal iktidarın belli ekonomi politikaları

uygulayarak, toplumsal yapıyı değiştirme sürecidir” (Kayacan ve Alkan, 2005: 25). Buradan da anlaşılacağı gibi ekonomik kalkınma sürecinde iktidarların da önemi çok fazladır. İktidarların uluslararası alanda hakkını koruyabilmesi ve söz sahibi olabilmesi için ekonomik olarak kalkınması gerekmektedir. Vural’a göre “uluslararası alanda, diğer ülkelerle rekabetten başarılı bir şekilde çıkmak ekonomik kalkınma sayesinde oluşacaktır. Rekabet sayesinde, ilmi gelişmeler ve buluşlar yayılmaktadır. Bilgi, rekabet gücünün en önemli faktörlerindendir” (Vural,1996: 64). Ülkede bilgiye, eğitime ve her türlü teknolojik yeniliğe yatırımlar yapılmalı, kalkınma hızına katkıda bulunulmalıdır. Bu durum ülkelerin siyasal alandaki üstünlüklerine ve rekabet güçlerine fayda sağlamaktadır.

1.1.3.4. Askeri Alandaki Etkiler

Devlet milli çıkarlarını ve sınırlarını koruyabilmek için askeri gücünden yararlanır. Bu nedenle, askeri gücün, devletin devamlılığı için önemi büyüktür. Ancak, devlet bütçesi incelendiğinde, en büyük payın bu alana ayrıldığı sonucuna varılmaktadır. O halde, denilebilir ki, ülkelerin sahip olduğu askeri güç, önemli ölçüde ekonomik gelişmeye bağlıdır. Bu nedenle askeri alanda güçlü olmak isteyen bir ülke, ekonomik olarak kalkınmış olmalıdır (Karagül, 2002: 11). Bu durumda ekonomik kalkınma beraberinde milli gelirden önemli bir gelir artışı sağlayacaktır. Milli gelirden yaşanan artış, istihdamı doğru orantılı olarak etkileyecek ve bu pozitif gelişmeler sonucu devlet bütçesinde bir genişleme söz konusu olacaktır. Bu sayede de askeri alana düşen pay artırılıp daha fazla kaynak sağlanmış olacaktır.

1.1.4. Kalkınma Teorileri

Kalkınma teorileri ülkelerdeki üretim artışlarının ne şekilde sağlanabileceği, az gelişmiş ve gelişmiş olarak nitelendirilmelerinin nelere bağlı olduğunu, gelir düzeylerini nasıl arttıracaklarını, gelişmişlik kriterlerinin neler olduklarını ve bunlara ulaşabilmeleri için nelerin gerekli olduğu gibi sorulara cevap aramaktadır. Bu başlık altında kalkınma teorilerinden “dengeli kalkınma teorileri”, “büyük itiş kuramı”, “kısırlı döngü kuramı”, “tarihsel büyüme aşamaları kuramı”, “dengesiz kalkınma teorileri” anlatılmıştır.

1.1.4.1. Dengeli Kalkınma Teorileri

Dengeli kalkınmanın temelinde adında da anlaşılacağı üzere bir denge hali bulunmaktadır. Bu denge, tüketim malları ile sermaye malları, yiyecek ile giyecek, endüstri ürünleri ile tarımsal hammaddeler, kamu yatırımlarıyla diğer yatırımlar, ihracat için üretimle iç talep için üretim arasındadır. Kısacası dengeli kalkınma teorilerinde tamamlayıcılık bağı söz konusudur. Tamamlayıcılık dengeli kalkınma için önemli bir unsurdur, fakat araç değil yol göstericidir. Dengeyi sağlamak için kullanılan araç ise planlamadır (Streteen, 1966: 170).

Dengeli kalkınma teorisyenlerine göre planlama, piyasada karşı karşıya kalınan aksamaların ortaya çıkarttığı olumsuzluklardan kurtulabilmenin yoludur. Plan yapılmadan, yatay dikey bağlantılar kurulmadan, inşa edilen bir endüstri, pazar darlığı ve gelir seviyesi düşüklüğü sebeplerinden dolayı ürettiği malları satamaz. Bu yüzden “birbirlerinin müşterisi olacak şekilde tamamlayıcı sanayi ünitelerinin eş-zamanlı olarak kurulması gerekmektedir” (Yaviloğlu, 2002: 54). “Sanayi ünitelerinin eşzamanlı olarak kurulmasının nedeni ise karşılıklı bağımlılık ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bu bağımlılık üretimde olduğu kadar tüketimde de mevcuttur. Her üretim birimi çıktısına pazar bulmak zorundadır. O halde, kesimlerin dengeli büyümesi ve birbirlerini tamamlamaları gereklidir” (Yaviloğlu, 2002: 55–56). Dengeli kalkınma sanayi sektörü ile birlikte tarım sektörü ve ülkenin değişik bölgeleri arasında da oluşturulmalı ve sanayi sektörü ile sınırlanmamalıdır. Burada genel olarak değinilen dengeli kalkınma görüşü hakkında farklı görüşlere sahip olan iktisatçılar da vardır. Bu iktisatçılar ve görüşlerine ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

1.1.4.2. Büyük İtiş Kuramı

Rodan’a göre kaynakların yetersizliği özellikle az gelişmiş ülkelerde oldukça önemli bir sorundur. Bu yüzden kişi başına gelirin artış hızı konusuna yoğunlaşmıştır. Keynes’in efektif talep kavramından yola çıkarak sanayi alanında gelişmekte olan ülkelerin sorunlarını gün yüzüne çıkartmıştır. Rodan’ın tezi; “yetersiz piyasa talebinden dolayı, emek gücü ve diğer kaynaklar tek bir sanayide kullanılmamalı aynı anda birçok sanayide büyük bir sanayi hamlesi gerçekleştirerek yatırımlara başlanmalıdır. Bunun sonucu her bir sektör diğeri için talep oluşturacak efektif talep kısıtı kalkacaktır” (Demir, 2013: 15). Rodan’ın bu iddialardan yola çıkarak geliştirdiği “büyük itiş kuramı” az gelişmiş ülkelerde

sanayileşmeyi tamamlayıcı ve piyasa yaratıcı birçok sanayinin aynı anda planlanması ve oluşturulmasını kapsayan bir sanayileşme modelidir. Bu model aslında dengeli bir büyüme modeli olma özelliği taşır (Öğüt, 1998: 98-100).

Rodan, ikinci Dünya Savaşı sırasında, savaştan sonra ekonomide oluşabilecek problemlere yoğunlaşmaya başlamıştır ve Avrupa'nın Doğu ve Güneydoğu'sundaki kalkınma engellerini şu şekilde özetlemiştir (Rodan, 1966: 51):

- Ekonomideki talep darlığının sebebi milli gelir seviyesinin düşük olmasıdır.
- Nüfus oldukça fazla ve topraklar geniş olmasına rağmen üretim yetersiz kalmaktadır.
- Sermaye miktarı oldukça düşüktür.

Az gelişmiş ülkelerin yoksulluktan kurtulmalarını sanayileşme ile bağdaştıran Rodan, bu gelişmenin dünya ekonomisine olumlu yönde katkı sağlayacağını vurgulamıştır. Rodan'a göre bu sanayileşme yoksul olan bölgelerin gelirini zengin olan bölgelere göre daha hızlı yükseltecek ve bu sayede dünyadaki gelir dağılımı eşitlenecektir. Rodan'a göre az gelişmiş ülkelerin kalkınması ancak iki yöntemle mümkündür. Bunlardan birincisi emek fazlası olan bölgelerden sermaye fazlası olan bölgelere emek göçü yöntemiyle bölgeleri kalkındırmaktır. Fakat bu çok sağlıklı bir yöntem değildir, çünkü toplumsal dengesizliklere sebep olabilmektedir. İkinci yöntem ise geri kalmış bölgelere sermayenin getirilmesidir. Rodan bu yöntemi birinci yönteme göre daha uygun bulmuştur. Rodan'a göre başarılı olabilmek için asgari bir yatırım gereklidir, ancak yeterli değildir (Rodan, 1966: 51).

Rodan'ın "büyük itiş" olarak adlandırdığı bu kuramda "kaynakların asgari bir miktarının birbirini tamamlayıcı yatırımlara yönlendirilmesi, kendini sürdüren büyüme sürecine girişte bir eşğin aşılması anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, bu sürece girmek için yapılan çalışmalar belirli bir düzeye ulaşırsa, ekonomi bozulmaz ve gelişme aşamasına girer" (Yılmaz, 2002: 38).

1.1.4.3. Kısır Döngü Kuramı

Nurkse'ün ortaya çıkardığı kısır döngü kuramı “kapalı çember kuramı” adıyla da iktisat literatürüne girmiştir. Nurkse, bu kuramda, sorunu arz ve talep yönünden ele almıştır. Kişi başına gelirin düşük olması, verimliliğin de düşük olması demektir ve kişi başına sermaye kullanımındaki yetersizlikle ilişkilidir. Sermaye yetersizliğinin sebebi tasarruf kapasitesinin düşüklüğüdür, düşük tasarruf kapasitesi de kişi başına reel gelirin düşüklüğüyle açıklanabildiğinden, söz konusu toplumlar tasarruf kapasitesi bakımından bir kısır döngüdedirler (Kazgan, 2002: 265).

Diğer yandan, “yatırım dürtüleri piyasa genişliği ile sınırlıdır; piyasanın genişliğini belirleyen başlıca etken, satın alma gücüdür, bu da az gelişmiş ülkelerde düşük verimlilik dolayısıyla zayıftır; düşük verimlilik, üretimde kullanılan sermayenin azlığı; bunun sonucunda, hiç olmazsa kısmen, düşük yatırım dürtüsü ile ilgilidir. Sermaye arzı, tasarruf kapasitesi; sermaye talebi, yatırım dürtüleri ile belirlendiğine göre, sermaye olgusunun birikimi ile ilgili hem arz hem de talep yönünde kısır döngü vardır. Kısacası, bir ülke fakir olduğu için fakir kalır” (Yılmaz, 2002: 39).

Nurkse'e göre, az gelişmiş ülkelerin söz konusu kısır döngüden tek başına çıkmaları mümkün değildir. Bu kısır döngüden kurtulmaları ancak dış yardımlar, borçlanma veya yabancı sermaye sayesinde olabilir (Öztürk, 2005: 87). Türkiye'de dönemsel olarak uygulamaya konan bazı politikalar kısır döngü kuramında ortaya konan az gelişmişlikten kurtulma ile Nurkse'ün önerilerine benzemektedir.

Nurkse dengeli kalkınmayı savunmuş ve talep bazında pazar yetersizliğini benimseyerek, yatırımlar farklı sanayi dallarına yapılırsa pazar bulmadaki zorlukların ortadan kalkabileceğini söylemiştir. Klasik görüş olan say yasasından “üretimde her arz kendi talebini yaratır” hareketle ekonomik birimler üretime önem verir ve bu birimler çeşitli sanayi dallarında faaliyet göstererek birbirlerinin müşterisi haline gelirler. Dolayısıyla say yasası üretimi teşvik edici bir unsurdur ve büyümeyi etkilemekte dolaylı olarak da kalkınmayı etkilemektedir (Dinler, 2002: 551).

1.1.4.4. Tarihsel Büyüme Aşamaları Kuramı

“Tarihsel büyüme aşamaları teorilerine göre; az gelişmiş ülkeler, gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinin kapitalizm öncesi siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik yapılarına benzer geleneksel toplumlardır. Bu teoriler, doğal düzen anlayışından çıkarılan ve toplumların siyasal, ekonomik ve toplumsal yapılarının temelde benzer olduklarından hareketle, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin ilerleme çizgilerini izleyerek kalkınabileceklerini iddia etmektedirler” (Solmaz, 2008: 5).

Aşamalı kalkınma modellerinin en önemlisi, Walt Whitman Rostow’un “Ekonomik Gelişmenin Aşamaları” adlı çalışmasıdır. Whitman Rostow söz konusu çalışmada tüm toplumların tarihsel anlamda beş aşamadan geçerek kalkınmalarını tamamlayacaklarını öne sürmüştür (Rostow, 1966:45). Bu aşamalar ve onların özellikleri aşağıdaki gibidir;

1. Geleneksel Toplum: Bu aşamada toplumda geleneksel kesim hakimdir. Halk değişime ihtiyaç duymamaktadır. Bilgisizlik vardır ve verimlilik oldukça düşüktür.

2. Kalkışa Hazırlık: Bu aşamada girişimciler ortaya çıkmıştır. Bu girişimciler yenilik yapmaya ve üretim riskini karşılamaya hazırdır. Emeğin kalitesi yükselmiştir ve alt yapı tamamlanmak üzeredir. Tasarrufların artış hızı nüfus artışından yüksektir. Ekonomide tarımın önemi azalırken sanayi ve ticaretin önemi artmıştır.

3. Kalkış: Bu aşamada geleneksel davranışların tümü kırılmıştır, milli gelirin %10’undan daha fazlası yatırımlara yöneltilmiştir ve sürükleyici sanayi dallarının değeri artmıştır.

4. Olgunluğa Geçiş: Bu aşamada teknoloji tüm ülkeye yayılmıştır ve üretim miktarı talebin tamamını karşılayacak duruma gelmiştir. İhracat çoğunlukla sanayi ürünlerinden oluşmuştur ve üretim zinciri tamamlanmıştır.

5. Kitle Tüketim Çağı: Bu aşamada kişilerin alacakları ürün hakkında seçim yapma olanakları artmıştır. Güvenlik, sosyal refah gibi kavramlar ön plandadır. Temel ihtiyaçlar sorun yaratmamaktadır, aynı zamanda dayanıklı tüketim mallarının tüketimi hızlanmıştır (Solmaz, 2008: 5-7).

Bu sıralamaya göre günümüzdeki az gelişmiş ülkeler gelişmenin ilk aşamalarında. Rostow'a göre az gelişmiş ülkeler de sıralamadaki aşamaları tek tek geçip, yoksulluktan kurtulacak ve gelişmiş toplumlar haline geleceklerdir.

1.1.4.5. Dengesiz Kalkınma Teorileri

Dengesiz kalkınma teorileri, dengeli kalkınma teorilerinin iddialarının doğru olmadığından yola çıkmıştır. Dengesiz kalkınma kuramcılarının göre belirli şartlar altındaki dengesizlik ilerlemeyi bozmanın aksine teşvik eder, canlandırır ve sektörde sıçramalara neden olarak ekonomiyi dinamik bir sürece sokar (Solmaz, 2008: 9). Yine kuramcılara göre gerekli şartların sağlanması durumundaki dengesizlik, kalkınmanın gerekliliğidir ve denge konusunda ısrarcı olmak durgunluk yaratıp dar boğaza yol açabilir. Bu dar boğazlar da üretimi geciktirdiği gibi tamamlayıcı faaliyetleri de yavaşlatır (Streeten, 1966: 171–172).

Dengesiz kalkınma teorilerinin temelindeki neden, az gelişmiş ekonomilerin sermayelerinin kıt olmasıdır. Bu kıt sermayenin dengeli dağılımı sonucunda düşük ölçekli işletmeler ortaya çıkmaktadır ve bu da düşük verime sebep olur. Buna engel olabilmek adına yatırımlar kalkınmayı sağlayabilecek sürükleyici sektörlerle kaydırılmalıdır. Her sektör sürükleyici sektör değildir ve söz konusu sektörleri belirleyebilmek için ileri ve geri bağlantı kat sayılarına bakılır. Bundan sonra yapılması gereken kat sayısı en yüksek olan sektör ya da sektörlerle öncelik vermektir.

“Dengesiz kalkınma teorisi en verimli sektörü bu şekilde tespit ederek ölçek ekonomisinden maksimum yararlanma yollarını açarken; diğer yandan da ekonominin geri kalanını değişken bir dışsal ekonomiler yelpazesinden yararlandırmayı amaçlamaktadır” (Yaviloğlu, 2002: 58).

Dengesiz kalkınma teorilerinde dengeli kalkınma teorilerindeki gibi homojenlik yoktur. Piyasalardaki etkinlik, fiyat mekanizmasının kaynak dağılımına etkisi, dışsal ve ölçek ekonomilerinin oluşması konularında farklı görüşler mevcuttur (Yaviloğlu, 2002: 58).

1.1.5. Kalkınmanın Ölçülmesi

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini sıralamak ve gruplandırabilmek için esas alınması gereken kavramın ne olduğu önemlidir. Günümüzde birçok kurum bu

sınıflandırma ve sıralamayı yapmaktadır. Bunlardan en bilineni OECD'nin ve Dünya Bankasının yaptığı sıralamalardır ve bunlar yalnızca gelir seviyesini ele alır. Gelir seviyesi dışında, beslenme, çocuk ölümleri, yaşam beklentisi, okuryazarlık, şehirleşme ölçütleri gibi kavramlar da sınıflandırma ve sıralama yapmada kalkınmışlık göstergesi olarak kullanılır. Bu göstergelerle birlikte, tüm göstergelerin bir arada kullanıldığı endeksler vardır. Bu temel göstergeler incelendiğinde;

• **Kişi Başına Düşen GSYİH:** Ekonomik kalkınma, ülkedeki kişilerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi olarak tanımlandığında, en iyi ölçme yöntemi bireylerin ulaşabildikleri mal ve hizmet seviyeleridir. Ülkedekilerin sağlık hizmetlerinden, ulaşım ve haberleşme hizmetlerinden ne ölçüde yararlanabildiği kalkınmışlık seviyelerini ölçmek açısından önemlidir. Fakat bu hizmetlerin ölçülmesi zor olduğundan üretilen mal ve hizmetlerin değerlerini ele almak kolaylık sağlar. GSYİH da ülkede yıl içinde üretilen mal ve hizmetlerin değerleri olarak tanımlanabileceğinden, kişi başına düşen GSYİH en sık kullanılan kalkınma göstergelerinden biridir. GSYİH değeri ile kalkınmışlık seviyesi ölçülürken dikkat edilmesi gereken nokta satın alma gücüdür. Kişi başına GSYH'nın değerleri ülkelere göre aynı olsa da satın alınan mal ve hizmet miktarı aynı olmamaktadır.

• **Diğer Ölçümler:** Eğitim oranı ve yaşam beklentisi, kalkınma göstergeleri arasında en çok kullanılanlardandır. Bunlarla birlikte okuma yazma oranı, okullaşma oranı, şehirleşme düzeyi ve hatta son yıllarda yurtdışında yapılmış bir araştırmada uzaydan çekilen fotoğraflar kullanılmış ve aralarında doğru orantı olduğu görülmüştür (Bekmez, 2014: 9-10). Bu fotoğraflarda binaların yüksekliği, yolların ve caddelerin genişliği ve şehirleşmeye uygunluğu gibi konular kalkınmanın ölçütü olarak görülmektedir.

• **İnsani Gelişmişlik Endeksi:** Daha önce belirtilen göstergelerin dışında birçok değişkeni bir arada bulunduran endeksler vardır ve bunlardan en yaygın kullanılanı Birleşmiş Milletlerin hazırladığı İnsani Gelişmişlik Endeksidir. İGE, sosyal ve ekonomik kalkınma seviyelerini bir arada göstermesinden dolayı oldukça önemlidir. İGE'de yer alan tüm ülkeler 0 ve 1 arasında değerler alır. İnsani gelişmişlik açısından az gelişmiş olan ülkeler 0'a yakın değerler alırken, gelişmiş ülkeler ise 1'e yakın değerler alır.

1.2. Türkiye’de Kalkınma Göstergeleri

Kalkınma göstergelerinden en sık kullanılanı kişi başına GSYİH’dir. Fakat GSYİH tek başına yeterli değildir. Bununla birlikte devletin sağladığı sağlık hizmetleri, ülkedeki nüfus artış hızı, eğitim gibi göstergeler de bulunmaktadır. Türkiye’de kalkınma göstergelerinin incelendiği bu bölümde öncelikle planlı ve plansız dönemlerden bahsedilmiş ve devamında ekonomik kalkınmanın sağlık, eğitim, enerji tüketimi, savunma harcamaları, üzerine etkileri incelenmiştir.

1.2.1. Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları

“Atatürk’ün “ekonomik bağımsızlık olmadan siyasi bağımsızlığın da olmayacağı” düşüncesi ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti iktisadi hayatta hızlı atılımlar yapmaya başlamıştır. İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar paralelinde 1923-1929 döneminde kısmi bir liberal dönem yaşanmış fakat gerek 1929 yılında bütün dünyayı etkileyen Büyük Buhran’ın etkisiyle gerekse sermaye ve girişimcilik yetersizliğiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti devletçilik politikası izlemeye başlamıştır” (Özçelik ve Tuncer, 2007: 253). Bu bölümde planlı dönemden önce özellikle Atatürk Dönemindeki ekonomik politikalar “kısmi liberal dönem”, “İzmir İktisat Kongresi,” “Lozan Anlaşmasının Ekonomik Hükümleri”, “Devletçilik” politikası “Savaş yılları dönemi” ve “1946-1960” olarak altı başlıkta incelenmiştir.

1.2.1.1. Kısmi Liberal Dönem (1923-1929)

Cumhuriyetin ilk yıllarında M. Kemal Atatürk’ün ekonomi alanındaki hedefi Türk Milleti’ni çağdaş medeniyetlerin seviyelerine ulaştırmaktı. Bunun için Türkiye Cumhuriyeti’ndeki her şeyin yeniden yapılandırılması gerekiyordu. Başta Duyun-u Umumiye olmak üzere, geçimini tarımdan sağlayan yoksul halk, yerli ürünlerdense ithal ürünleri koruyan gümrük düzeni, ulaşım yollarına sahip yabancıların ülkeden ayrılmaları gibi sebeplerden dolayı ülkenin ticari faaliyetleri önemli ölçüde durmuştu ve ülke oldukça zor durumdaydı. Söz konusu bu problemlere çözüm getirebilmek ve devletin ekonomi politikalarına yön verebilmek adına İzmir İktisat Kongre’si düzenlendi (Karataş, 1998: 3318).

1923 ve 1929 yılları arasındaki dönemde, sosyal ve siyasi yönden birçok önemli gelişme söz konusuydu. Bu önemli gelişmeler doğrultusunda, hızlı bir

şekilde ekonomi politikalarının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu yüzden İzmir İktisat Kongresi'nin önemi büyüktü (Oğuz ve Bayar, 2003: 5).

1.2.1.1.1. İzmir İktisat Kongresi

Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'daki Türk tüccarlar, yabancı ülkelerle ticari ilişkileri olan azınlıkların arkasından kalan boşlukları doldurmak için Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurmuşlardır. İlk faaliyet olarak Ticaret-i Hariciye Kongresi'ni yapma kararı 1923 yılında alındı. Diğer taraftan devlet kanalında Lozan yüzünden ortaya çıkan zorlukları anlatma çabaları ve İzmir İktisat Kongresini toplama çalışmaları yapıyordu. İzmir İktisat Kongresi, Milli Türk Ticaret Birliği'nin de katılımıyla ve çeşitli sektörlerden 1135 temsilci ile 1923 yılının 17 Şubat ve 4 Mart tarihleri arasında gerçekleşti (Parasız, 1998: 3).

Kongrede alınan kararlar iki grup altında toplanmıştır (Yaviloğlu, 2002: 282-283);

Birinci bölümde Misak-ı İktisadi kararları

- Ülkedeki yerli üretimin geliştirilmesi,
 - İthalatın azaltılması,
 - Yabancı sermayelere, ekonomiye katkısı olması durumunda izin verilmesi.
- İkinci bölümde Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarına İlişkin kararlar
- Reji idaresinin ortadan kaldırılması,
 - Tütün üretimi ve ticaretinin önü açılacaktır, tütün üzerinden alınacak vergiler tüketiciye yüklenecektir,
 - Aşar vergisi kaldırılacak, yerine onu karşılayacak yeni bir vergi getirilecektir,
 - Temettü vergisi kaldırılıp yerine gelir vergisi getirilecektir,
 - Ziraat Bankası yeniden yapılandırılacaktır,
 - Üreticilere kredi sağlamak amacıyla, Sanayi Bankası kurulacaktır,
 - Amele ifadesi yerine işçi ifadesi kullanılacaktır,
 - Çalışma sürelerinde düzenleme yapılacak, 18 yaşından küçük bireyler çalıştırılmayacak, çalışanlara haftada bir gün tatil verilecektir,
 - Tüm çalışma alanlarına ve işçilere, sendika kurma ve katılma hakkı verilecektir.
 -

1.2.1.1.2. Lozan Antlaşmasının Ekonomik Hükümleri

Türkiye için 1923-1929 yılları arasında ekonomik gelişmenin en önemli iki ögesi; Lozan Antlaşması ve Büyük Dünya Buhranı'dır.

Çok zor ve uzun süreçler sonucu imzalanan Lozan Antlaşması'nın yalnızca siyasi değil, ekonomik yükümlülükleri de vardır. Bunların ilki; Türkiye'deki kapitülasyonların kaldırılmasıdır ve kaldırılan bu yükümlülük, antlaşmanın olumlu kabul edilen sonuçlarından biridir. Bunun yanında başka bir ekonomik durum ise, Osmanlı Devleti'nin borçlarının büyük bir bölümünün Türkiye'ye mal edilmesidir (Boratav, 1998: 32).

1.2.1.2. (1929-1938) Yılları Arası Devletçilik Politikası

1923 ve 1929 yılları arasındaki liberal ekonomi politikaları dönemi, özel sektör üzerinden yürüyen sanayileşme süreçleri açısından memnun olunmayan bir dönemdir. Bu dönem içinde özel sektör girişiminin yetersiz olması, devlet müdahalelerini ortaya çıkartmış ve yeni bir politik döneme geçiş yapılmıştır. Bu dönemde birinci beş yıllık sanayi planı hazırlanmıştır (1934-1938).

1930'lu yıllarda Türkiye'deki ekonomi politikasının faktörleri aşağıdaki gibidir (Parasız, 1998: 29):

- Bir dönem önceki ekonomi politikalarından istenilen sonuçların elde edilememesi,
- 1929'daki Büyük Dünya Bunalımı'nın dünya genelindeki ekonomileri olumsuz yönden etkilemesi,
- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde uygulanan ekonomi politikalarının başarıyla sonuçlanması,
- Liberal ekonomik politikaların başarısız olması sonucunda devlet müdahalesi olan ekonomik politikaların önem kazanması.

1.2.1.3. Savaş Yılları Dönemi (1939-1945)

Birinci beş yıllık sanayi planının ve uygulanan devletçilik politikasının başarılı olması sebebiyle devamı niteliğinde bir sanayi planı daha hazırlanmıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması sebebiyle bu plan uygulamaya konulamamıştır. İsmet İnönü'nün başbakanlıktan istifası üzerine, devletçilik

politikasını destekleyenler ekonomi üzerindeki güçlerini yitirmişlerdir. Bu dönemde Türkiye'nin her an savaşa girme ihtimaline karşın seferberlik ilan edilmesi, ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu dönemde üretimin azalması, savunma harcamalarının artması enflasyon oranlarının hızla artmasına neden olmuştur. Ülkenin dış ticaretinin düşmesi ve ticaret hacminin daralmasına rağmen, 1938 yılı hariç diğer yıllarda dış ticaret fazlalığının oluşması sonucu, ülke içindeki döviz ve altın stoklarında bir artış olduğu gözlenmiştir.

1.2.1.4. 1946–1960 Dönemi

Daha önceki politikaların hemen hemen hepsinde devletçi politikaların özgür ekonomi anlayışına dayanması önemli bir unsurdur. Bu durum, 1946 yılında tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş sayesinde de güçlendirilmiştir. Buradan hareketle ekonomik anlamdaki eksikliklerin giderilmesi, düzenlemelerin hızlandırılması gibi uygulamalar geliştirilmiştir.

Türkiye, yine bu dönemde Birleşmiş Milletler'e üye olmuş, Bretton-Woods Sözleşmesi'ni kabul ederek IMF'ye ve Dünya Bankasına üye olmuştur. Bu gelişmeler, Türkiye'nin batı ülkeleri ile uyum sürecine girdiğinin açıkça göstergesidir. Türkiye'nin 1947 yılında dış ticarete yöneldiği ve bununla birlikte yeni bir kalkınma planı hazırlayarak uygulamaya koyduğu görülmektedir. İlk olarak 1930'lu yıllarda dış ekonomik kaynak yardımı alınsa da, asıl olarak 1940'lı yıllardan sonra dış kaynaklardan yararlanma imkanı ortaya çıkmıştır. Bu yardımlar, 1950'li yılların ortalarına kadar dış borçlanmaya sebep olmasa da, bundan sonraki yıllarda bu durum tam aksine dönmüş; Türkiye'nin dış borçları artmaya başlamıştır.

1.2.2. Planlı Dönem Türkiye Ekonomisi

“1960 sonrasında iktisat politikalarının yapımı ve uygulanmasına düzen getirmek, politikaları bilimselleştirmek, iktisat politikalarına amaç ve yöntem olarak istikrar kazandırmak için 30 Eylül 1960 tarihinde Başbakanlığa bağlı Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur” (Özdemir, 2014: 10). Bu teşkilatın kurulmasından günümüze kadar toplamda on adet kalkınma planı hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Planlı dönem Türkiye ekonomisi kalkınma planları

doğrultusunda gelişimini sürdürmüştür. İlerleyen bölümlerde başlangıçtan günümüze kadar kalkınma planları incelenecektir.

1.2.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1963-1967)

Ekonomide genişletici ve etkin tedbirlerin alınmasının gerekli olmasından ve bunun da ancak devletçilik uygulamasıyla gerçekleşebilmesinden dolayı, devletçiliğin somut bir uygulaması olarak Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır. 1963 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel özelliği; dengeli ve kararlı bir biçimde hem ekonomik hem de sosyal gelişmeyi esas almasıdır (Özdemir, 2014: 13). Başlangıçta 15 yıllık uzun vadeli bir düzenlemeyi amaçlamıştır.

Bu plana göre Türkiye Cumhuriyeti'nin yüksek büyüme hızına sahip olmasının en temel nedeni, önceki yıllardaki nüfus artışı kaynaklı olan emek arzının istihdam edilmesidir. Söz konusu nüfus artışı planlanan dönemde de hızla artmıştır. Bu yüzden de, milli gelirden büyük artış sağlanmasına rağmen, kişi başına düşen gelirden büyük bir değişim gözlenmemiştir. Bu sebeple istihdamın tek başına sorunu çözemeyeceği anlaşılmış ve hem yatırımlar hem de tasarruflar konusunda tedbirler alınmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda önemle vurgulanan diğer bir konu da, tasarrufların yatırımlara dönüştürülebilmesidir. Bu amaçla, milletin geçim seviyesini düşürmeyecek şekilde düzenlenen özel tasarruflara teşvik yapılmış ve kamu tasarruflarının da maksimum seviyeye yükseltilmesi öngörülmüştür. Bu plandaki önemli bir diğer nokta da, planın stratejisinde enflasyona başvurulmayacağı vurgulanmasıdır (Pirili, 1980: 45).

Plana göre uygulanan politikaların sonucunda, istihdamın sektörlere dağılımında değişiklikler olmuş, tarım kesimi çalışanlarından sanayi ve hizmet kesimine doğru bir istihdam kayması yaşanmış; bu sayede tarımın payı azalıp, sanayinin ve hizmetlerin payı artmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'nin sanayileşmesinde ve kalkınmasında büyük ölçüde başarılı olmuştur.

1.2.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968–1972)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda olduğu gibi milli gelirden %7'lik bir artış planlanmıştır. Bu planın en belirgin özelliği, ülkenin refahının artmasına katkısı olacak istihdam, dışa bağımlılık, enflasyon gibi tüm gelişmelerin de büyüme hızına bağlı olacak şekilde

gelişeceğinin düşünülmesidir. Bu sebeple büyüme hızına oldukça özenli yaklaşmıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın benimsediği ilke ise, sanayinin, ekonomide sürükleyici bir sektör niteliğini kazanmasıdır (<http://www.kalkinma.gov.tr/>).

Bu planda dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in de bir konuşmasında belirttiği gibi "Türkiye'yi ham madde satıp, mamül madde alan iptidai bir ekonomik bünyeden; mamül madde yapıp, mamül madde satan sanayileşmiş bir bünyeye götürme istikametinde mühim bir adımdır". Bu sayede Türkiye'deki sanayinin GSMH içindeki payı %25,5'ten %30,7'ye yükselmiştir. Bu planın sonuçlarına bakıldığında, başlangıçta planlamış olan %7'lik büyüme hızına oldukça yaklaşmıştır. Hedeflenmiş olan kişi başına düşen milli gelirdeki artış da sağlanmıştır.

1.2.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Dünyadaki değişen şartlar ve Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerinden sonra, 1973 ile 1977 arasında kapsayan yeni bir plan hazırlanmıştır. Bu planın amacı; gelir seviyesinin artırılması, sanayileşmede ara mallar ve yatırım malları üreten sektörlerde hızlanmanın sağlanması, dışa bağımlılığın azaltılmasıdır (Özdemir, 2014: 16). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da belirtildiği gibi bu plan on beş yılı kapsamına alan bir plandı ve son diliminde üçüncü beş yıllık kalkınma planı buluyordu. Fakat o dönemlerde ülkenin içinde bulunduğu durum ve karşılaştığı yeni problemlerden dolayı bu plan yeni bir perspektifle hazırlanmıştır. Bu planın uzun vadeli kalkınma için amaçları ise;

- Dışa bağımlılığın azaltılması,
- Yaşam standartlarının yükseltilmesi,
- Sanayileşmede gelişim sağlanması,
- İstihdam sorununa çözüm getirilmesidir, (<http://www.kalkinma.gov.tr/>).

Bu planda uygulanan politikaların hedefi, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik yapısının sanayileşmiş bir toplum yapısına haline getirilmesidir. Bu planda öngörülen ekonomik rakamlara ulaşılamamış ve uygulanan politikalar başarısız olmuştur. Bunun en büyük nedeni ise, petrol krizinden kaynaklanan olumsuzluklar olmuştur. Bu başarısızlıklardan dolayı, planın iki önemli hedefi olan hızlı büyümeye ve üretim yapısındaki değişikliğe ulaşılamamıştır.

1.2.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979–1983)

Bu planın uygulamaya konulması, ekonomik ve siyasal anlamda bir bunalım dönemine denk geldiğinden dolayı 1 yıl gecikmiştir. Söz konusu bunalımın nedeni ise, öncekilerle aynı olan sebeplerle birlikte dış borcun fazla olması ve enflasyon oranının yüksek olmasıdır. Bu bunalım döneminden dolayı planın temel amacında da değişiklik olmuştur.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörülen hedef, önceki planlardan farklı olarak, tarımın büyüme hızının yüksek tutulması ve sanayinin büyüme hızının diğer yıllara göre düşük tutulmasıdır. Büyüme hızlarındaki bu değişikliklerin sebebi, söz konusu yıllardaki krizin sanayi kesimini daha çok etkilemesidir. Bu planın en temel amacı, ekonomideki büyümenin eşitlik sağlayan bir gelir dağılımıyla sağlanmasıdır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın denk geldiği dönem bunalım dönemi olduğundan, planlanan hedefler de gerçekleştirilememiştir. Hedeflenen büyüme hızı %8 iken ancak %2'lerde kalmıştır. Bu plan değerlendirildiğinde göz önünde bulundurulması gereken iki önemli nokta vardır. Bunlar; 24 Ocak 1980'de alınmış olan istikrar kararları ve Eylül 1980'deki askeri müdahaledir (<http://www.kalkinma.gov.tr/>).

1.2.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985–1989)

1980'deki askeri müdahale ve istikrar kararlarından sonra ülkede değişen kalkınma stratejisi Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na da yansımıştır. Plandaki temel amaç, verimliliği ve ihracat artışını teşvik edecek ve tarımsal gelişme potansiyelini gözetecek şekilde sanayinin payının yükseltilmesi ve ekonomik ve sosyal yapıda gelişme sağlanmasıdır. Üretim yapısının belirlenmesinde dış rekabet ve dış ticaret koşulları göz önüne alınmıştır ve özel sektör yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı arttırılmıştır. Ayrıca ihracatı özendirme politikaları izlenerek ithalattaki koruma oranları da azaltılmıştır. Planda öngörülen büyüme hızı %6,3'tür. Fakat bu planda da hedeflenen başarıya ulaşılamamış ve ekonomi daha da kötüye gitmiştir (<http://www.kalkinma.gov.tr/>).

1.2.2.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990–1994)

Planın başlıca hedefleri, dengeli ve istikrarlı kalkınma sürecinde iken gelir dağılımında iyileşme sağlamak, bölgesel gelişmişlik farklarını ve işsizliği azaltmaktır. Ekonominin kötü bir durumda olması, bu planın hedeflerine denge ve istikrarın girmesine zorunlu kılmıştır. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre, AB'ye tam üyelik hedeflendiği için, buna yönelik hazırlıklar ve bu sürece uyum çalışmaları hızlandırılacak ve AB topluluğunun ekonomik koşullarına uyum sağlayabilmek için öncelikler belirlenecek ve tedbirler alınacaktır.

Planla ilgili veriler incelendiğinde hedeflere ulaşamadığı gözlemlenmiştir. Büyüme hızı %7'lere kadar yükselmiş, bazı yıllar bu oranın da üzerine çıkmıştır. Fakat enflasyonda önlenemez bir artış meydana gelmiş, dış borç artmıştır. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminin sonlarında, söz konusu açıkların kapatılamamasından dolayı ekonomi iktisadi bir bunalıma girmiş ve 5 Nisan 1994'te istikrar önlemleri alınmıştır (<http://www.kalkinma.gov.tr/>).

1.2.2.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1996-2000)

Türkiye'yi 2000'li yıllara hazırlamayı hedefleyen Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996'da uygulamaya girmiştir. 1970'li yıllardan sonra, teknolojik yeniliklere ayak uyduramayan ülkelerin devlet politikalarının sorgulandığı açıkça görülmektedir. Geçmişten gelen ekonomik politikaların geçerliliğinin kalmadığı bilinmektedir. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın diğer planlardan farkı, bu planda hukuksal ve kurumsal düzenlemelere ağırlık verilmiş olmasıdır. Ayrıca bu planda insan sermayesi, hızlı ekonomik büyüme, istihdam artışı gibi konular ön plana çıkmıştır.

Bu dönemde yaşanan ekonomik iniş ve çıkışlar nedeniyle Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı da hedeflerine ulaşamamıştır. Bunun başlıca sebeplerinden biri, 1999'da yaşanan depremin doğurduğu büyük kayıplar ve buna bağlı olarak gerçekleşen ekonomik küçülmedir. Yaşanan bu olay sonrası ülke ekonomisinde %6,4'lük bir küçülme yaşanmıştır (<http://www.kalkinma.gov.tr/>).

1.2.2.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005)

Bu plan Bülent Ecevit'in de başında olduğu koalisyon hükümeti tarafından hazırlanmıştır. Bu planın amacı; enflasyon oranını Avrupa Birliği kriterleri ile

uyumlu hale gelecek seviyeye düşürmek, ekonomide sürdürülebilir büyüme ortamı sağlamak, AB'ye tam üyelik sağlayabilmek için ekonomideki rekabet gücünü artırmaktır. Bu bilgiler ışığında belirlenen hedefler aşağıdaki gibidir;

- GSYİH'da yıllık ortalama %6,5 ve GSMH'da yıllık ortalama %6,7,
- Yıllık nüfus artış hızı düşmeye devam edecek, 2005 yılı sonunda kişi başına düşen gelir 4300 dolar olacak,
- Tarım sektörünün payı %14'e düşecek, sanayi sektörünün payı %23'lerde kalacak ve hizmet sektörünün payı da %62'ye çıkacak,
- 2005 yılında cari açık 7,7 milyar düzeyinde olacak,
- İhracat, yılda ortalama olarak %11 oranında artacak ve dönem sonunda 46 milyar doları; ithalat da 79 milyar doları aşacak.

Plan ile ilgili anlatılan bu temel hedeflerin yürürlüğe girmeleri, 2000 krizinin meydana gelmesiyle sekteye uğramıştır. Çünkü, devlet günü kurtarma mantığıyla hareket etmiştir (<http://www.kalkinma.gov.tr/>).

1.2.2.9. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı(2007-2013)

Değişimin çok boyutlu ve hızlı bir şekilde yaşandığı, rekabetin yoğunlaştığı ve belirsizliklerin arttığı günümüzde, planlama, geçmişte olduğundan çok daha önemli ve gerekli hale gelmiştir. Böyle bir ortamda, planlar her alanı detaylı düzenleme yerine, strateji ve perspektif belirlemeye odaklanma durumundadır. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yapısı ve uygulama yaklaşımı bu koşullar ve ihtiyaçlar dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu çerçevede:

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı yedi yıllık bir dönem (2007–2013) için hazırlanacaktır.

- Temel amaç ve hedefler ile imkan ve kaynaklar arasındaki dengeyi gözeterek olan Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, tutarlı ve gerçekleştirilebilir önceliklere yoğunlaşacaktır,
- Plan; öngörülebilirliği artıracak, belirsizlikleri azaltacak ve iç tutarlılığı olan bir politikalar seti oluşturacaktır,
- Plan, değişik politika alanları arasında bütünlüğü ve stratejik amaçları sağlamaya yönelik olarak gelişme eksenleri bazında hazırlanacaktır,
- Sektörel politikalara gelişme eksenleri içinde yer verilecektir,

- Plan; programlama, bütçeleme, projelendirme ve uygulama aşamalarında temel referans belgesi olacaktır,
- Kamu kuruluşları; planın vizyonu, ilkeleri, gelişme eksenleri ve politikaları çerçevesinde kendi görev alanlarına ilişkin alt politikaların ve tedbirlerin geliştirilmesinden sorumlu olacaktır,
- Orta vadeli program, kuruluş düzeyinde stratejik plan, bölgesel gelişme planları ve sektör stratejileri aracılığı ile işlevselliği artırılacak olan planın amaç ve öncelikleri, bütçe sürecinde kaynak tahsisi için temel çerçeveyi oluşturacaktır,
- Kamu kuruluşları, sonuç odaklı ve eksen bazlı yeni yaklaşım gereği, görev alanları ile ilgili konularda diğer kuruluşlarla işbirliği ve koordinasyon mekanizmalarının oluşturulmasını ve kalıcı hale getirilmesini sağlayacaktır,
- Temel hedeflere dönük performansı ölçecek ve hesap verebilirliğin zeminini oluşturacak güçlü bir izleme ve değerlendirme mekanizması kurulacaktır (<http://www.kalkinma.gov.tr/>).

1.2.2.10. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı kapsayan dönemde toplumun yüksek refah seviyesine ulaşma hedefleri sıklıkla vurgulanmıştır. Bu plan, ülke ekonomilerinin sıklıkla strateji değiştirdiği, iniş ve çıkışların yaşandığı bir zaman diliminde hazırlanmıştır.

Kapsam olarak; hukuk üstünlüğünün hakim olmasını, ekonomik boyutların önceki yıllara göre daha yüksek olmasını, bilgi toplumunun gelişmesini hedef almıştır.

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda eğitim alanındaki politika, amaç ve hedeflerden şu şekilde bahsedilmiştir;

"Toplumun ve ekonominin ihtiyaçlarına duyarlı, paydaşları ile etkileşim içerisinde olan, ürettiği bilgiyi ürüne, teknolojiye ve hizmete dönüştüren, akademik, idari ve mali açıdan özerk üniversite modeli çerçevesinde küresel ölçekte rekabetçi bir yükseköğretim sistemine ulaşılması hedeflenmektedir" (<http://www.kalkinma.gov.tr/>).

"Eğitim sisteminde, bireylerin kişilik ve kabiliyetlerini geliştiren, hayat boyu öğrenme yaklaşımı çerçevesinde işgücü piyasasıyla uyumunu güçlendiren, fırsat eşitliğine dayalı, kalite odaklı dönüşüm sürdürülecektir" (<http://www.kalkinma.gov.tr/>).

Sağlık alanı için hedeflenen politika ve amaçlardan ise şu şekilde söz edilmiştir;

"Vatandaşlarımızın yaşam kalitesi ve süresinin yükseltilmesi ile ekonomik, sosyal ve kültürel hayata bilinçli, aktif ve sağlıklı bir şekilde katılımlarının sağlanması temel amaçtır. Bu amaç doğrultusunda veriye ve kanıtla dayalı politikalarla desteklenen, erişilebilir, nitelikli, maliyet etkin ve sürdürülebilir bir sağlık hizmet sunumu esastır" (<http://www.kalkinma.gov.tr/>).

"Bireylerin beden ve ruhen tam bir iyilik halinde olması için koruyucu sağlık hizmetleri, gerek bireye gerekse sosyal, biyolojik ve fiziki çevreye yönelik çok sektörlü bir yaklaşımla geliştirilecektir" (Onuncu Kalkınma Planı).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda nüfus üzerine yapılacak olan çalışmalar ise aşağıdaki gibi hedeflenmiştir;

"Sahip olduğumuz genç nüfusun yarattığı demografik fırsat penceresinden azami derecede faydalanılması, üretken ve dinamik nüfus yapısının korunarak nüfusun yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve ülkemiz ekonomisini destekleyecek etkin bir göç yönetiminin oluşturulması temel amaçtır. Nüfus alanında uygulanacak politikalarla toplam doğurganlık hızının tedricen yükseltilmesi hedeflenmektedir. Genç ve dinamik nüfus yapısının korunması ve doğurganlıktaki hızlı düşüşün önüne geçilebilmesi için kadınlara yönelik iş ve aile yaşamını uyumlaştırıcı nitelikte uygulamalar ile çalışanlar için doğuma bağlı izin ve haklar geliştirilecek, kreşler teşvik edilecek, esnek çalışma imkânları sağlanacaktır. Artan yaşlı nüfusun aktif bir hayat sürmesi, sağlıklı ve güvenli yaşam şartlarına erişimi sağlanacak, toplumda kuşaklar arası dayanışma güçlendirilecektir" (<http://www.kalkinma.gov.tr/>).

1.2.3. Ekonomik Kalkınmanın Etkileri

Ekonomik kalkınma kavramının bireyler üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır. Ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için sağlık, eğitim gibi

alanlarda yapılan yatırımlar oldukça etkilidir. Söz konusu bu yatırımlar bireylerin yaşam standartlarını da etkilediğinden her bir etki ayrı ayrı incelenmiştir. Bu bölümde ekonomik kalkınmanın etkileri sağlık harcamaları, enerji üretim ve tüketimi, eğitim durumu ve savunma harcamaları açısından incelenmiştir.

1.2.3.1. Sağlık Harcamalarının Kalkınma Üzerine Etkisi

Sağlık harcamalarının ülkelerin ekonomik kalkınmalarına etkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun birlikte öncelikle sağlık kavramı incelenmeli ve devamında kalkınma kavramı ile ilişkisi incelenmelidir. Bu başlık altında öncelikle sağlık harcamalarının kapsamı incelenmiş, ardından veriler yardımıyla sağlık harcamalarının ekonomik kalkınma üzerine etkileri incelenmiştir.

1.2.3.1.1. Sağlık Kavramı ve Kalkınma

Sağlık için dünya üzerinde en çok kullanılan ve kabul görmüş olan tanım, Dünya Sağlık Örgütü'nün "yalnızca hastalık ve sakatlığın olmaması durumu değil, kişilerin ruhsal, fiziksel ve sosyal açıdan tam iyilik halleri durumudur" (WHO, 1994).

Buna göre erişilebilecek en yüksek sağlık seviyesi; dil, din, ırk, siyasi görüş, sosyal veya ekonomik durumlar göz ardı edilmeksizin, sahip olunması gereken en temel haklardan biri olarak tanımlanabilir. Sağlık kavramı, birey ya da bireylerin fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik durumlarını da kapsamaktadır. Sağlığı tanımlarken bireylerin toplum içinde gündelik hayatlarındaki olaylardan önemli boyutta etkilendikleri de göz önünde bulundurulmalıdır (Çelik, 2006: 27).

Sağlık düzeyinin iyileştirilmesi beraberinde birçok ekonomik fayda da sağlayacaktır. Toplumun sağlık oranları bireylerin sağlıklarıyla doğrudan orantılı olduğu için, bireylerin sağlıklı olmaları, kendileri açısından ekonomik bir güç ortaya çıkaracak; bu yüzden sağlık düzeyinin iyileştirilmesi, ekonomik gelişmelere doğrudan etkili olacaktır. İnsani Gelişme Endeksinin unsurlarının sayısal değerleri aşağıdaki tabloda incelenmiştir.

Çizelge 1.1. 2010 yılı İnsani Gelişme Endeksi Sırası ve Değerleri

Ülkeler	İnsani Gelişme Endeksi Sırası	İnsani Gelişme Endeksi Değeri	Ortalama Yaşam Süresi (yıl)	Bebek Ölüm Oranı (bin canlı doğumda)	Kişi Başı Milli Gelir (ABD Doları)	Kişi Başına Sağlık Harcaması (ABD Doları)
Avusturya	25	0,851	80,7	3,9	37.056	4.395
Belçika	18	0,867	80,3	3,5	34.873	3.969
Çek Cumhuriyeti	28	0,841	77,7	2,7	22.678	1.884
Danimarka	19	0,866	79,3	3,4	36.404	4.464
Finlandiya	16	0,871	80,2	2,3	33.872	3.251
Fransa	14	0,872	81,6	3,6	34.341	3.974
Almanya	10	0,885	80,5	3,4	35.308	4.338
Yunanistan	22	0,855	80,6	3,8	27.580	2.914
Macaristan	36	0,805	74,3	5,3	17.472	1.601
İzlanda	17	0,869	81,5	2,2	22.917	3.309
İrlanda	5	0,895	81	3,8	33.078	3.718
İtalya	23	0,854	81,4	3,4	29.619	2.964
Lüksemburg	24	0,852	80,7	3,4	51.109	...
Hollanda	7	0,890	80,8	3,8	40.658	5.056
Norveç	1	0,938	81,2	2,8	58.810	5.388
Polonya	41	0,795	76,3	5	17.803	1.389
Portekiz	40	0,715	79,8	2,5	22.105	2.728
Slovakya	31	0,818	75,2	5,7	21.658	2.095
İspanya	20	0,863	82,2	3,2	29.661	3.056
İsveç	9	0,885	81,5	2,5	36.936	3.758
İsviçre	13	0,874	82,6	3,8	39.849	5.270
Büyük Britanya	26	0,849	80,6	4,2	85.087	3.433
Türkiye	83	0,679	74,3	10,1	13.359	1.039

Kaynak: UNDP, OECD (İnsani Gelişim Endeksi Değerleri).

Çizelge 1.1.'den de anlaşılacağı gibi İnsani Gelişim Endeksi açısından Türkiye'nin son sıralarda olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun kişi başına düşen milli geliri de açıkça etkilediğini söylemek mümkündür. Kişi başına düşen milli gelirin düşük olması sağlık sektörünü olumsuz yönde etkilemektedir. Sağlık sektöründeki olumsuzluklar da bebek ölüm oranlarını ve ortalama yaşam sürelerini etkilemektedir. Bu durum Çizelge 1.2.'de gösterilmiştir;

Çizelge 1.2. Bebek Ölüm Oranları (1000 Canlı Doğumda)

Ülkeler/Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Avusturya	4,8	4,1	4,5	4,5	4,2	3,6	3,7	3,7	3,8	3,9
Belçika	4,5	4,4	4,1	3,8	3,7	4,0	3,9	3,7	3,4	3,5
Çek Cumhuriyeti	4,0	4,1	3,9	3,7	3,4	3,3	3,1	2,8	2,9	2,7
Danimarka	4,9	4,4	4,4	4,4	4,4	3,5	4,0	4,0	3,1	3,4
Finlandiya	3,2	3,0	3,1	3,3	3,0	2,8	2,7	2,6	2,6	2,3
Fransa	4,6	4,2	4,2	4,0	3,8	3,8	3,8	3,8	3,9	3,6
Almanya	4,3	4,2	4,2	4,1	3,9	3,8	3,9	3,5	3,5	3,4
Yunanistan	5,1	5,1	4,0	4,1	3,8	3,7	3,5	2,7	3,1	3,8
Macaristan	8,1	7,2	7,3	6,6	6,2	5,7	5,9	5,6	5,1	5,3
İzlanda	2,7	2,3	2,4	2,8	2,3	1,4	2,0	2,5	1,8	2,2
İrlanda	5,7	5,0	5,3	4,6	4,0	3,6	3,1	3,8	3,2	3,8
İtalya	4,6	4,3	3,9	3,9	3,8	3,6	3,5	3,3	3,9	3,4
Lüksemburg	5,9	5,1	4,9	3,9	2,6	2,5	1,8	1,8	2,5	3,4
Hollanda	5,4	5,0	4,8	4,4	4,9	4,4	4,1	3,8	3,8	3,8
Norveç	3,9	3,5	3,4	3,2	3,1	3,2	3,1	2,7	3,1	2,8
Polonya	7,7	7,5	7,0	6,8	6,4	6,0	6,0	5,6	5,6	5,0
Portekiz	5,0	5,0	4,1	3,8	3,5	3,3	3,4	3,3	3,6	2,5
Slovakya	6,2	7,6	7,9	6,8	7,2	6,6	6,1	5,9	5,7	5,7
İspanya	4,1	4,1	3,9	4,0	3,8	3,5	3,4	3,3	3,2	3,2
İsveç	3,7	3,3	3,1	3,1	2,4	2,8	2,5	2,5	2,5	2,5
İsviçre	5,0	5,0	4,3	4,2	4,2	4,4	3,9	4,0	4,3	3,8
Büyük Britanya	5,5	5,2	5,2	5,1	5,1	5,0	4,8	4,7	4,6	4,2
ABD ortalaması	5,0	4,7	4,5	4,3	4,1	3,8	3,7	3,6	3,6	3,6
Türkiye	27,8	26,7	28,7	24,6	23,6	16,9	15,9	14,9	13,1	10,1

Kaynak: OECD (Bebek Ölüm Oranları).

Türkiye'deki bebek ölüm oranları diğer Avrupa Birliği ülkelerine oranla çok yüksektir. Sağlık boyutu açısından Türkiye'nin ne kadar geride olduğunu bu verilere bakarak da söylemek mümkündür. Bakılması gereken başka bir perspektif ise ortalama yaşam süresinin Türkiye'deki durumudur. Çizelge 1.3.'de de açıkça görüleceği gibi Türkiye'de ortalama yaşam süresi oldukça düşüktür. Bunun toplum içindeki sağlık seviyesiyle ilgili olduğu gözlemlenmektedir. Bu veriler göz önüne alındığında Türkiye'nin sağlık sektöründeki durumunun diğer Avrupa Birliği ülkelerine oranla en alt sıralarda olduğu açıkça görülmektedir.

Çizelge 1.3. Ortalama Yaşam Süresi

Ülkeler/Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Avusturya	78,6	78,8	78,8	79,2	79,4	79,9	80,2	80,5	80,4	80,7
Belçika	78,1	78,1	78,2	79,0	79,1	79,5	79,9	79,8	80,1	80,3
Çek Cumhuriyeti	75,3	75,4	75,3	75,9	76,1	76,7	77,0	77,3	77,4	77,7
Danimarka	77,0	77,1	77,4	77,8	78,2	78,4	78,4	78,8	79,0	79,3
Finlandiya	78,1	78,3	78,5	78,9	79,1	79,5	79,6	79,9	80,1	80,2
Fransa	79,2	79,4	79,4	80,3	80,3	80,7	80,9	81,0	81,1	71,4
Almanya	78,5	78,5	78,6	79,2	79,4	79,8	80,0	80,2	80,3	80,5
Yunanistan	78,5	78,7	78,9	79,0	79,2	79,6	79,5	80,0	80,3	80,6
Macaristan	72,3	72,6	72,6	72,8	72,8	73,2	73,3	73,8	74,0	74,3
İzlanda	80,2	80,6	81,2	81,0	81,2	81,2	81,2	81,3	81,5	81,5
İrlanda	77,2	77,9	78,3	78,9	79,4	79,7	79,8	80,1	80,0	81,0
İtalya	80,1	80,3	79,9	80,9	80,8	81,4	81,5	81,8	82,0	81,4
Lüksemburg	77,9	78,1	77,8	79,2	79,5	79,3	79,5	80,6	80,7	80,7
Hollanda	78,3	78,4	78,6	79,2	79,4	79,8	80,2	80,3	80,6	80,8
Norveç	78,9	79,0	79,6	80,1	80,3	80,6	80,6	80,8	81,0	81,2
Polonya	74,3	74,6	74,7	75,0	75,1	75,3	75,4	75,6	75,8	76,3
Portekiz	77,0	77,2	77,4	78,3	78,1	78,9	79,1	79,3	79,6	79,8
Slovakya	73,6	73,8	73,9	74,1	74,0	74,3	74,3	74,8	75,0	75,2
İspanya	79,7	79,8	79,7	80,3	80,3	81,1	81,0	81,4	81,8	82,2
İsveç	79,9	79,9	80,2	80,6	80,6	80,8	81,0	81,2	81,4	81,5
İsviçre	80,3	80,5	80,6	81,2	81,4	81,7	82,0	82,2	82,3	82,6
Büyük Britanya	78,2	78,3	78,3	79,0	79,2	79,5	79,7	79,9	80,4	80,6
ABD ortalaması	77,8	78,0	78,1	78,6	78,8	79,1	79,3	79,6	79,8	80,0
Türkiye	71,5	71,9	72,2	72,6	73,0	73,2	73,4	73,6	73,8	74,3

Kaynak: OECD (Ortalama Yaşam Süreleri).

1.2.3.1.2. Türkiye’de Sağlık Harcamaları

Kişi başına düşen milli gelirin yüksek olduğu diğer Avrupa Birliği ülkelerinde, sağlık harcamalarının da oldukça yüksek olduğu gözlenmektedir. Bu durumu şöyle değerlendirmek daha doğru olacaktır; kişilerin gelirlerindeki artış söz konusu olduğunda bireyler daha kaliteli bir sağlık hizmeti almak isteyecektir. Bu istediklerinin doğrudan yaşam standartlarına etkisi olacağından bir üst limit söz konusu değildir. Bu yüzden sağlık harcamalarında yapılacak herhangi bir kısıtlamadan bahsedilemez. Başka bir sebep ise, artan alım gücü ile tıbbi malzemelere harcanan ücretin artmasıdır. Tıbbi malzemelerde yapılan geliştirme ve iyileştirmeler sürekli olarak ürün yelpazesini genişletmektedir. Bu durum üretilen malzemelerin satış fiyatına doğrudan etki etmekte, sağlık harcamalarındaki harcamaların ücret olarak artışına sebep olmaktadır.

Sağlık harcamalarındaki artış aynı zamanda ülkedeki yaşlı nüfusla da doğru orantılıdır. Çizelge 1.4.’de Türkiye’deki sağlık harcamalarının diğer Avrupa Birliği ülkelerine oranı da görülmektedir. Bu çizelgeden yola çıkarak, Türkiye’deki kişi başına düşen sağlık harcamalarının diğer ülkelere göre oldukça az olduğu; bunun kalitesiz sağlık hizmeti alınmasına neden olduğu söylenebilir. Harcamanın az olmasının diğer bir nedeni de tıbbi malzeme fiyatlarındaki yüksek fiyatlardır. Bu yüksek fiyatlar kişilerin gelir düzeyindeki düşüklük sebebiyle tıbbi malzeme alım gücünü de düşürmektedir.

Çizelge 1.4. Kişi Başı Sağlık Harcaması (ABD Doları)

Ülkeler/Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Avusturya	2.874	3.057	3.200	3.425	3.503	3.738	3.907	4.173	4.346	4.395
Belçika	2.484	2.685	3.059	3.155	3.247	3.278	3.423	3.698	3.911	3.969
Çek Cumhuriyeti	1.082	1.195	1.339	1.385	1.474	1.557	1.659	1.765	2.048	1.884
Danimarka	2.521	2.696	2.832	3.123	3.243	3.577	3.766	4.056	4.385	4.464
Finlandiya	1.967	2.144	2.254	2.452	2.589	2.765	2.909	3.162	3.271	3.251
Fransa	2.718	2.922	2.985	3.108	3.294	3.484	3.667	3.750	3.930	3.974
Almanya	2.808	2.937	3.088	3.166	3.362	3.567	3.722	3.967	4.225	4.338
Yunanistan	1.755	1.965	2.029	2.090	2.352	2.610	2.723	2.998	3.106	2.914
Macaristan	970	1.114	1.284	1.331	1.434	1.511	1.453	1.525	1.559	1.601
İzlanda	2.845	3.150	3.196	3.333	3.304	3.271	3.379	3.606	3.539	3.309
İrlanda	2.128	2.367	2.521	2.772	2.956	3.217	3.533	3.808	3.944	3.718
İtalya	2.214	2.223	2.271	2.372	2.516	2.727	2.769	2.967	3.005	2.964
Lüksemburg	2.737	3.081	3.580	4.117	4.152	4.606	4.493	4.445	4.786	...
Hollanda	2.555	2.833	3.099	3.308	3.450	3.702	4.410	4.728	4.886	5.056
Norveç	3.265	3.629	3.837	4.076	4.301	4.612	4.884	5.246	5.348	5.388
Polonya	642	733	748	807	857	935	1.061	1.241	1.365	1.389
Portekiz	1.568	1.657	1.823	1.995	2.212	2.304	2.419	2.548	2.697	2.728
Slovakya	665	730	792	1.057	1.139	1.351	1.619	1.862	2.066	2.095
İspanya	1.636	1.745	2.017	2.135	2.274	2.553	2.739	2.965	3.097	3.056
İsveç	2.508	2.697	2.829	2.953	2.963	3.195	3.431	3.656	3.711	3.758
İsviçre	3.428	3.673	3.779	3.935	4.015	4.252	4.570	4.933	5.135	5.270
Büyük Britanya	2.003	2.190	2.324	2.540	2.700	2.961	3.030	3.143	3.379	3.433
Türkiye	456	483	502	520	591	732	840	913	972	1.039

Kaynak: OECD (Kişi Başı Sağlık Harcamaları).

1.2.3.1.3. Sağlık Harcamalarının Kalkınma Üzerine Etkisi

Sanayi Devriminin bir sonucu olarak ekonominin de gelişmesiyle sağlık alanında da gelişmeler olduğundan; ekonomik gelişmenin bir göstergesi olarak sağlık alanı da ele alınmıştır. Yoksul ülkelerde, zenginler ve yoksullar arasındaki uçurumdan dolayı, hastalıktan etkilenme oranları yüksek olan kesimi hedefleyen, bazı programlarla hastalık ve ölüm oranları düşürülmeye çalışılmıştır. Örneğin; bir dönemin önemli hastalığı olan çiçek hastalığı, sağlık alanında organize olarak çalışmanın gerekli olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1978'den başlayarak 2000 yılına kadar toplumu da işin içine katarak yürütülmesi planlanmış bir sağlık hizmeti programıyla, sektörler arasındaki iş birliğine de dayalı olarak sağlık eğitimleri, tıbbi bakım, halk sağlığı, beslenme, önleyici tıp gibi tedbirler ile herkes için sağlık hedefleri oluşturulmuştur.

Sağlık harcamalarının kalkınma üzerine etkileri genel olarak teşvik edici niteliktedir (Akar, 2014: 313). Sağlık harcamalarının bu pozitif etkisi literatürde “sağlığa dayalı büyüme hipotezi” ile açıklanır. Bu hipoteze göre, sağlık harcamaları ekonomiye katkı sağlar. Buradan da anlaşılacağı gibi ülkelerdeki sağlık sektörünün zayıf olması sermayenin verimliliğini de olumsuz etkiler. Başka bir görüşe göre de sağlık harcamalarının ekonomik kalkınma ve büyümeye olumlu etkileri vardır. Bu etkilerin sebeplerini; sağlıklı çalışanların sağlıksız olanlara göre daha verimli olması, sağlıklı çalışanların beşeri sermayeyi olumlu etkilemesi ve ortalama yaşam süresinin yüksek olması şeklinde açıklamak mümkündür (Canning ve Bloom, 2000: 1207).

Günümüzde devlet eskiye oranla sağlık harcamalarına daha çok önem vermektedir. Sağlık harcamaları ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değişmektedir ve gelişmiş ülkelerdeki sağlık harcamalarının payı az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde ayrılan paya oranla oldukça fazladır. Bununla birlikte, sosyal devlet anlayışını benimsemiş ülkeler, temel kamu hizmeti sayılan sağlık ve eğitim alanlarına daha fazla kaynak ayırırlar. Türkiye’den bir örnek vermek gerekirse, Türkiye’de sosyal devlet anlayışını benimsemiş bir ülke olarak, gelir seviyesi düşük kişilerin sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi için yeşil kart uygulamasını gündeme getirmiştir.

1.2.3.2. Enerji Tüketiminin Kalkınma Üzerine Etkisi

Enerji tarih boyunca tüm ülkelerin vazgeçemediği bir kaynaktır. Ekonomik kalkınmada önceleri tarımsal faaliyetler ön planda olsa da sanayileşmeyle birlikte enerji kavramının önemi de oldukça artmıştır. Ayrıca nüfusun artmasıyla birlikte enerji tüketiminin de artması da enerji tüketimi ve kalkınma ilişkisinin incelenmesini gerektiğini gözler önüne sermektedir. Bu başlık altında öncelikle enerji ve kavramsal çerçeveden bahsedilmiş, Türkiye’de enerji tüketimleri ve üretimlerinden bahsedilmiş, devamında ise enerji tüketiminin kalkınma üzerine etkileri çizelgeler ile incelenmiştir.

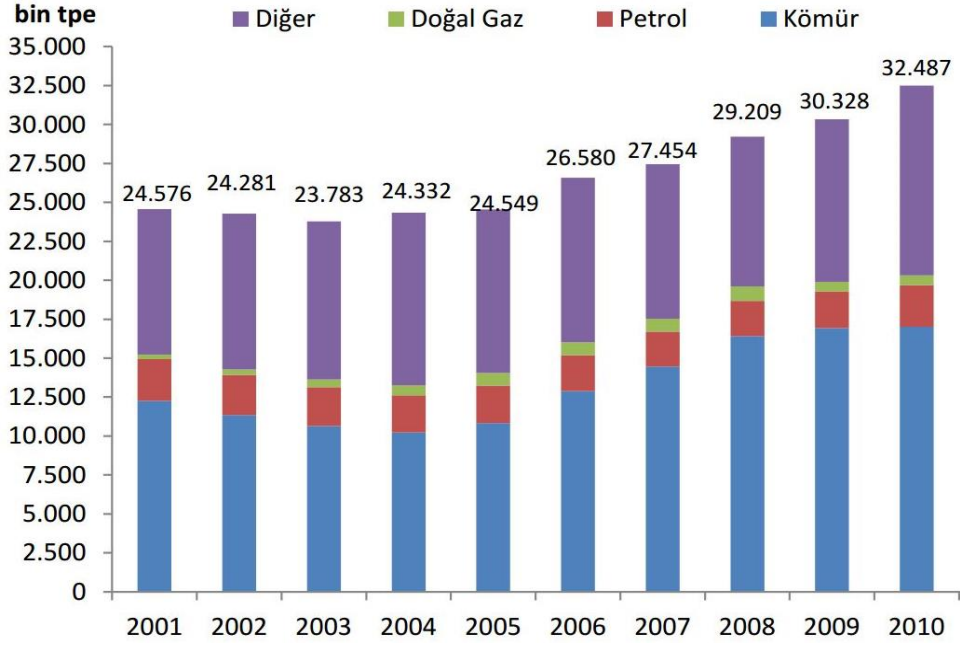
1.2.3.2.1. Enerji Kavramı

Günümüzde enerji, hayatın vazgeçilemeyen öğelerinden biridir. Doğrudan kullanılabilirdiği gibi başka şekillere dönüştürülerek de kullanılmaktadır. Enerji kaynakları üç karakteristik özelliğe sahiptirler. Bunlar; kıt olmaları, dünyaya eşit olmayan şekilde dağılımları ve enerji dönüşümünde çevre kirliliğine yol açmalarıdır. Sınıflandırılmalarının ise ticari olan ve ticari olmayan enerji kaynakları olmak üzere ikiye ayrıldığı söylenebilir. Bu sınıflandırma örneklerle açıklanacak olursa; ticari enerji kaynaklarının örnekleri doğalgaz, petrol, su gücü iken, ticari olmayan enerji kaynaklarının örnekleri tarımsal ve hayvansal artıklar ile odundur. Ekonominin gelişmesi, ticari enerji kaynaklarına olan talebi artırırken; ticari olmayan enerji kaynaklarının talebini düşürmektedir (Bilginöglü, 1991: 123).

1.2.3.2.2. Türkiye’de Enerji Üretimi ve Tüketimi

Enerji, Dünya ülkelerinin ekonomik açıdan gelişmeleri için önemli unsurlardan biridir. Türkiye’de enerji tüketimi, kentleşmenin artması ve nüfusun çoğalmasıyla birlikte artmaktadır. Her geçen gün büyüyen Türkiye ekonomisinin dikkat çeken özelliklerinden biri de enerji üretiminin ve tüketiminin durumudur. Çizelge 1.5.’de Türkiye’deki enerji kaynaklarının üretimi matematiksel olarak gösterilmiştir. Türkiye’de enerji kaynaklarının üretiminde ilk sırayı kömür almaktadır. Bunu izleyen diğer enerji kaynakları ise sırasıyla; diğer enerji kaynakları, petrol ve doğalgazdır.

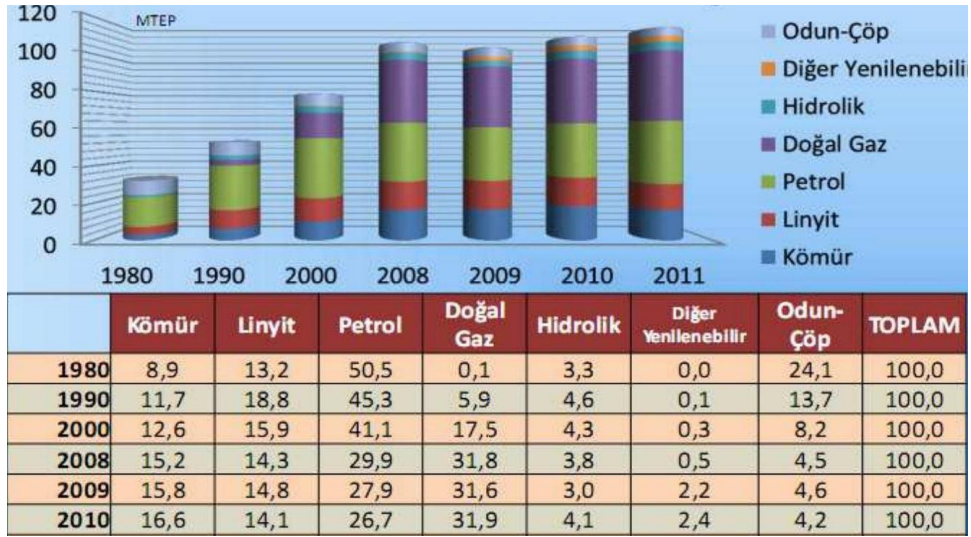
Çizelge 1.5. Türkiye’de Birincil Enerji Kaynakları Üretimi

Kaynak: Enerji Bakanlığı.

Enerji kaynakları açısından konu ele alındığında, tüketimin de sayısal olarak incelenmesi daha doğru olacaktır. Çizelge 1.6.’da ise Türkiye’deki enerji tüketimi sınıflandırılması görülmektedir. Çizelgeye göre enerji tüketimin en yüksek paydasına 2000 yılına kadar petrol sahipken, 2008 yılından sonraki yıllarda doğalgazın kullanım oranının artmasıyla, petrol kullanım oranı sıralamada yer değiştirmiştir. Petrol ve doğalgaz tüketiminin başı çektiği çizelgede kömür, linyit ve diğer kaynaklar yıllar bazında her zaman bu oranların altında yer almaktadırlar.

Çizelge 1.6. Enerjinin Kaynaklarının Sınıflarına Göre Tüketimi

Kaynak: Türkyılmaz, O. (2010: 12). “Türkiye’nin ve Dünyanın Enerji Profili”, (<http://www.yildiz.edu.tr/~okincay/dersnotu/EnerjiProfili.pdf>)

1.2.3.2.3. Enerji Tüketiminin Kalkınma Üzerine Etkisi

Ekonomide enerji arz ve talep yönünden önemli bir yere sahiptir. Enerji, talep yönünden incelendiğinde tüketicilerin faydalarını maksimuma çekebilmek için talep ettikleri bir ürün iken; arz yönünden incelendiğinde ham madde, sermaye ve emek gibi faktörlerle birlikte üretimin temel bir faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlar enerji tüketiminin ülkelerdeki sosyal anlamda gelişmenin sağlanmasında, kalkınmasında ve yaşam kalitelerinin yükseltilmesinde önemli bir rol oynadığını açıklamaktadır.

Enerji tüketiminin kalkınma anlamında öneminin artması 1973-1974 yılları ve 1978-1979 yılları arasındaki petrol fiyatlarındaki artışlara dayanmaktadır (Alptekin ve Güvenek, 2010: 174-175). Bu petrol şoklarının yaşanmasıyla Türkiye’de ve tüm dünyada enerji kaynaklı girdilerin üretimdeki rolünün öneminin farkına varılmıştır. Bu şokların etkilerinin atlatılmaya başlanmasından sonra enerji tüketimi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için göz ardı edilemeyecek bir hal almıştır ve ülkeler farklı enerji kaynakları aramaya yönelmişlerdir.

Gelişmekte olan ülkelerin enerji tüketimleri incelendiğinde, bu tüketimlerin sanayileşme adına gösterdikleri çabaların ve gelir düzeyinin artışıyla paralellik gösterdiği; buna rağmen, uluslararası standartların oldukça altında oldukları görülmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve kalkınma ilişkilerini incelemek için hesaplanmakta olan esneklik kat sayısı, gelişmekte olan ülkelerde 1'e yakın değerler almaktadır. Bu katsayının 1'e eşit olması, enerji tüketimindeki %1'lik artışın ekonomideki %1'lik bir büyümeyle mümkün olacağını göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde ise bu katsayı 1'in altındadır. Bu katsayının yani ilişkinin gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkelerde farklılık göstermesinin ana nedeni, gelişmekte olan ülkelerin enerji ihtiyaçlarının artarak devam etmesidir (Alptekin ve Güvenek, 2010: 174-175).

1.2.3.3. Eğitimin Kalkınma Üzerine Etkisi

20. yy'ın başlarından itibaren eğitimin kalkınma üzerindeki etkileri dikkat çekici olmaya başlamış ve bu alanda yapılan yatırımlar ulusal yatırımlar olarak nitelendirilmiştir. Bireylerin “kalkınan bir ekonomi ve anayasa hedefine uygun olarak yetiştirilmesi eğitimin, toplumsal, kültürel ve psikolojik etkilerinin yanı sıra ekonomik etkisinin olduğunu gösterir” (Çakmak, 2008: 36). Bu başlık altında öncelikle eğitim ve kavramsal çerçeveden bahsedilmiş, Türkiye'deki eğitim durumu veriler ile incelenmiştir.

1.2.3.3.1. Eğitim Kavramı ve Amaçları

Eğitim; hem bireyin hem de toplumun gelişmesine katkı sağlayan, ekonomik kalkınmayı destekleyen, kültürel değerleri koruyan, geliştiren ve gelecek nesillere aktaran önemli bir süreçtir. Bu yüzden, ülkenin kendini ne şekilde tanımladığının, geleceğini nasıl hazırladığının en önemli göstergelerinden biri de eğitim sistemidir. Kısacası ülkede eğitim sisteminin var oluşu ve bu sistemin gelişimi, söz konusu ülkenin gelişimine büyük katkı sağlar (MEB, Bütçe Raporu, 2010).

Eğitimin bir diğer tanımı da “Bireyin davranışlarında kendi tecrübesi yoluyla istenilen değişmeyi meydana getirme sürecidir” (Taş, 2007: 3). Ayrıca, yetişkin olan nesil tarafından sosyal hayata henüz hazır olmayan nesil üzerinde

uygulanmakta olan işlemler olarak da ifade edilir ve sosyal hayatın sürekliliğini ve kültür aktarımını sağlar.

Eğitim; psikoloji, sosyoloji, ekonomi gibi birçok alanda tanımlanmıştır. Bireyden başlayan ve toplumun tamamını etkisi altına alan bir kavramdır, çünkü birey, eğitimi boyunca öğrendiği bilgileri geliştirerek üretken hale gelir ve bu üretkenliği ile de topluma katkı sağlar.

Düşünürler de eğitimi farklı bakış açılarıyla tanımlamışlardır. Örneğin; Çiçero eğitimi, insan zihninin disiplin altına alınması şeklinde tanımlarken; Rousseau'ya göre ise eğitim, insanlarda doğuştan bulunmayan, yetişkinlerin sonradan kazandığı her şeydir. Ayrıca Aristo eğitimi, kişinin ahlaki davranışları kazanmasının aracı olarak tanımlarken; Descartes de akılın doğru kullanılabilmesinin öğrenme süreci şeklinde tanımlamıştır (Tezel, 2010: 55).

Eğitimin temel amacı ise bireyi toplumdaki rollerine hazırlamak ve kişinin hem kendini hem de toplumu geliştirerek, kendisine ve kendinden sonraki nesle iyi bir dünya bırakmasıdır.

Eğitim sürecinin sonunda, kişi, hem mesleki hem de akademik olarak bilgi ve beceri kazanmış olur ve toplumla uyumlu, kültür seviyesi yükselmekte olan bir birey olarak gelişimini sürdürür. Eğitimin amaçlarını uzak, yakın ve genel olmak üzere üç grupta incelenebilir

Uzak Amaçlar: Ülke ekonomisine katkıda bulunmak, ülkenin kalkınmasına ve büyümesine destek çıkmak uzak amaçlardandır.

Yakın Amaçlar: Yakın amaçlar fikir ve vicdanen özgür, bilimsel düşünebilen, öz güveni yüksek, disiplin sahibi, analitik düşünce gücüne sahip, gelişmelere kolay adapte olan, hem kendine hem de ülkesine faydalı bireylerin yetiştirilmesidir.

Genel Amaçlar: Genel amaçlar için toplumun eğitim felsefesidir denilebilir. Yani toplumun, hem siyasal hem de sosyal ideallerinin eğitime yansıtılması şeklinde ifade edilebilir.

Eğitimin bu amaçları, hem bireysel hem de toplumsal anlamda oldukça faydalıdır. Eğitim, sosyal anlamda güçlü bir toplum yaratır ve bu sayede eğitimli

kişilerden oluşan ve ekonomik anlamda güçlü bir ülke yaratır. Bu da eğitimin ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.

1.2.3.3.2. Türkiye’de Eğitim Durumu

Türkiye’de eğitim durumunun ortaya konulabilmesi için belirli başlı istatistiki verilerin incelenmesi gerekmektedir. Okullaşma oranı bunların başında gelmektedir. Diğer yandan, ülkenin eğitime ayırdığı bütçenin incelenmesi ve bu bütçenin bazı dünya ülkelerinin bütçeleriyle karşılaştırılmalarının yapılması eğitimin genel anlamda durumundan söz edilmesine yardımcı olacaktır. Bu yüzden, aşağıdaki çizelgelerde eğitim verilerine yer verilmiştir.

Çizelge 1.7. Öğretim Yılı ve Eğitim Seviyesine Göre Okullaşma Oranı (%)

Öğretim Yılı	Okullaşma Oranı(%)	İlköğretim(%)			Ortaöğretim(%)			Yükseköğretim(%)		
		Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
2000/'01	Brüt	100,93	106,32	95,31	60,97	69,67	51,84	22,25	25,55	18,79
	Net	95,28	99,58	90,79	43,95	48,49	39,18	12,27	13,12	11,38
2001/'02	Brüt	99,45	104,19	94,51	67,89	76,94	58,38	23,37	26,59	19,99
	Net	92,40	96,20	88,45	48,11	53,01	42,97	12,98	13,75	12,17
2002/'03	Brüt	96,49	100,89	91,91	80,76	93,36	67,52	27,12	31,00	23,04
	Net	90,98	94,49	87,34	50,57	55,72	45,16	14,65	15,73	13,53
2003/'04	Brüt	96,30	100,31	92,14	80,97	90,71	70,76	28,15	32,23	23,88
	Net	90,21	93,41	86,89	53,37	58,01	48,50	15,31	16,62	13,93
2004/'05	Brüt	95,74	99,48	91,85	80,90	90,29	71,08	30,61	34,79	26,63
	Net	89,66	92,58	86,63	54,87	59,05	50,51	16,60	18,03	15,10
2005/'06	Brüt	95,59	98,83	92,24	85,18	95,07	74,88	34,46	38,78	29,94
	Net	89,77	92,29	87,16	56,63	61,13	51,95	18,85	20,22	17,41
2006/'07	Brüt	96,34	99,21	93,37	86,64	96,24	76,66	36,59	41,07	31,89
	Net	90,13	92,25	87,93	56,51	60,71	52,16	20,14	21,56	18,66
2007/'08	Brüt	104,54	106,41	102,57	87,55	94,04	80,70	38,19	42,62	33,56
	Net	97,37	98,53	96,14	58,56	61,17	55,81	21,06	22,37	19,69
2008/'09	Brüt	103,84	104,91	102,71	76,62	80,96	72,05	44,27	49,05	39,28
	Net	96,49	96,99	95,97	58,52	60,63	56,30	27,69	29,40	25,92
2009/'10	Brüt	106,48	107,05	105,88	84,19	89,14	78,97	53,43	58,14	48,48
	Net	98,17	98,47	97,84	64,95	67,55	62,21	30,42	31,24	29,55
2010/'11	Brüt	107,58	107,36	107,81	89,70	94,42	84,73	58,45	62,65	54,04
	Net	98,41	98,59	98,22	66,07	68,17	63,86	33,06	33,44	32,65

Kaynak: TÜİK (Okullaşma Oranları).

Çizelge 1.7.'de ülke bazındaki kendi yaş gruplarında eğitime katılmış öğrencilerin, o yaş grubunun toplam nüfusa oranı görülmektedir. Bu oran okullaşma oranı olarak tanımlanmaktadır. Çizelgedeki veriler göz önünde bulundurulduğunda net okullaşma oranının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ekonomik kalkınmayı sağlamış olan toplumlarda eğitimin etkisi oldukça yüksektir.

“Ekonomik kalkınmada insan kaynakları bir çeşit sermaye olarak görülür ve eğitim ile de bu sermayenin gücü artırılmış olur. Eğitimin ekonomik gelişmeye etkileri” (Ergün, 2011: 9);

- Mesleki ve teknik işgücünü geliştirir,
- Halkı girişimci, yeniliklere açık, bilinçli tüketici olarak sanayileşmeyi destekleyici olması yönünde eğitir,
- Eğitilmiş kişi, yeni icat ve keşifleri daha kolay kabul eder,
- Eğitilmiş kişi, kaliteli işgücüdür, makineleri daha doğru ve yaygın kullanır,
- Eğitilmiş kişi, yeni buluşları üretimde daha çabuk uygular,
- Eğitilmiş kişi, ülke içinde ve uluslararası dolaşımda daha hareketli bir işgücü oluşturur,
- Eğitilmiş kişi, teknik, ekonomik ve siyasi kararlar verirken daha doğru ve sağlam kararlar verir.

Eğitim sistemi, ülkelerin ekonomilerindeki rekabeti belirleyen en önemli faktörlerden birisidir. Günümüz standartlarını karşılayabilen, yeni teknolojiler üretip uygulayan, eğitimli bireylerin yetiştirilmesi için ayrılan milli harcamalar, ülke ekonomileri açısından önemli bir konudur (Gökbunar ve Muter, 2000: 375).

Çizelge 1.8. Türkiye’de Kamu Eğitim Bütçesinin Gayri Safi Milli Hasıla ve Genel Bütçe İçerisindeki Oranı

	GSMH İçindeki Payı(%)			Genel Bütçe İçindeki Payı(%)		
	MEB	YÖK	YURTKUR	MEB	YÖK	YURTKUR
2000	2,65	0,83	0,17	7,17	2,24	0,45
2001	2,18	0,73	0,16	8,34	2,82	0,74
2002	2,65	0,88	0,18	7,60	2,54	0,40
2003	2,34	0,74	0,11	6,90	2,31	0,35
2004	3,24	0,69	0,14	8,53	2,58	0,55
2005	2,28	0,80	0,18	9,53	3,34	0,75
2006	2,20	0,77	0,15	9,48	3,34	0,69
2007	2,50	0,78	0,16	10,42	3,21	0,68
2008	2,41	0,76	0,16	10,30	3,28	0,69
2009	2,93	0,92	0,19	10,63	3,32	0,71
2010	2,57	0,85	0,17	9,84	3,25	0,61

Kaynak: Güngör, G. ve Göksu, A., 2013, Türkiye’de Eğitimin Finansmanı ve Ülkelerarası Bir Karşılaştırma, Manisa, s.66.

Çizelge 1.8.’de MEB, YÖK ve YURTKUR’a ait harcamaların GSMH ve Genel Bütçe içindeki payları görülmektedir. Çizelgedeki veriler göz önünde bulundurulduğunda MEB, YÖK ve YURTKUR harcamalarının genel bütçe içindeki paylarının GSMH içindeki paylarına oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin 2000 yılında MEB harcamalarının GSMH içindeki payı %2,65 iken Genel Bütçe içindeki bu oran %7,17’dir.

Çizelge 1.9. Türkiye’de Toplam Eğitim Harcamalarının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı (%)

ÜLKELER	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Almanya	4,4	4,5	4,7	4,7	4,6	4,5	4,4	4,4	4,5	5,0
Avusturya	5,6	5,7	5,6	5,5	5,4	5,4	5,4	5,3	5,4	6,0
Belçika		5,9	6,0	6,0	5,9	5,9	5,9	6,0	6,4	6,5
Danimarka	8,2	8,4	8,4	8,3	8,4	8,3	7,9	7,8	7,6	8,7
Finlandiya	6,0	6,0	6,2	6,4	6,4	6,3	6,1	5,9	6,1	6,8
Fransa	6,0	5,9	5,9	5,9	5,8	5,6	5,6	5,6	5,6	5,8
Hollanda	4,5	5,0	5,3	5,9	5,4	5,4	5,4	5,2	5,1	5,1
İngiltere	4,9	5,5	5,4	5,6	5,3	5,0	5,4	5,3	5,4	5,4
İrlanda	4,2	4,2	4,2	4,3	4,6	4,7	4,7	4,8	5,6	6,5
İspanya	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2	4,2	4,3	4,6	5,0
İsveç	7,3	7,0	7,3	7,2	7,0	6,8	6,7	6,6	6,7	7,2
İtalya	4,4	4,8	4,6	4,7	4,5	4,4	4,6	4,2	4,5	4,7
Lüksemburg		3,7	3,7	3,7	3,8	3,7	3,4	3,1		
Portekiz	5,4	5,3	5,3	5,3	5,1	5,2	5,0	5,1	4,8	5,7
Yunanistan	3,7	3,5	3,5	3,5	3,8	4,0				
Lihtenştayn			2,9	2,4	2,4	2,2	2,0	1,9	2,0	
ABD	4,9	5,5	5,4	5,6	5,3	5,0	5,4	5,3	5,4	5,4
Japonya	3,8	3,6	3,6	3,6	3,5	3,4	5,4	5,3	5,4	5,4
AB Ort.	4,9	4,9	5,1	5,1	5,0	5,0	5,0	4,9	5,0	5,4
TÜRKİYE	2,9	3,9	4,0	3,4	4,0	4,3	4,2	4,7	3,2	3,8

Kaynak: Güngör, G. ve Göksu, A.(2013). Türkiye’de Eğitimin Finansmanı ve Ülkelerarası Bir Karşılaştırma, Manisa, s.68.

Çizelge 1.9.’da toplam eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı görülmektedir. Bu bütçeler doğrultusunda, Türkiye’nin Avrupa Birliği ülkelerinin ortalamasının altında yer aldığı açıkça görülmektedir. Eğitim düzeyindeki düşüklüğün bütçeyle doğru orantılı olduğu da açıkça gözlemlenmektedir.

1.2.3.3.3. Eğitimin Kalkınma Üzerine Etkileri

Bir ülkenin kalkınma seviyesini tespit etmedeki en önemli ölçütlerden biri de, söz konusu ülkenin sahip olduğu işgücünün niteliğidir. Gelişmiş ülkelerde ekonomide ihtiyaç duyulan işgücü, yeterli sayı ve nitelikteyken; gelişmekte olan

ülkelerde ihtiyaç duyulan işgücünü yetiştirme konusunda oldukça büyük problemler yaşanmaktadır. Ekonomik kalkınma kavramı kapsamında insan kaynakları sermaye olarak ele alınmakta ve eğitim sayesinde de bu sermayenin güçlenmesine katkı sağlanmaktadır. Eğitimin etkileri incelendiğinde;

- İşgücünü mesleki ve teknik anlamda geliştirir,
- Yeniliklere açık, girişimci ve bilinçli bir tüketici olacak şekilde eğiterek sanayileşmeyi desteklemelerini sağlar,
- Eğitilmiş birey demek, kaliteli işgücü demektir ve bu kaliteli işgücü de makine ve teçhizatı daha doğru şekilde kullanır,
- Eğitilmiş birey yeni fikir ve buluşlara daha çabuk adapte olarak onları üretimde de uygular,
- Eğitilmiş birey hem kendi ülkesinde hem de uluslararası alanda hareketli işgücü demektir,
- Eğitilmiş birey her alanda daha doğru kararlar verir.

1.2.3.4. Savunma Harcamaları ve Kalkınma İlişkisi

Ülkelerin ekonomik kalkınmalarının sağlanabilmesi için önemli şartlardan biri de güvenliğin sağlanabilmesidir. “Savunma harcamaları ülkelerin refahları pahasına milli gelirlerinden, ülke bütünlüğüne yönelik tehdidin artan bir fonksiyonu olarak ayırdıkları bir pay olup, egemenlik ve ulusal varlığının devamını sağlamak amacıyla yapılan harcamalardır” (Başar ve Kunu, 2012: 3). Bu sebeple savunma harcamalarının kalkınma üzerine etkileri sürekli olarak gündemde olan, güncelliğini koruyan bir konudur ve incelenmesi gerekmektedir. Bu başlık altında öncelikle savunma harcamalarının kapsamı incelenmiş, ardından veriler yardımıyla savunma harcamalarının ekonomik kalkınma üzerine etkileri incelenmiştir.

1.2.3.4.1. Savunma Kavramı ve Savunma Harcamaları Kapsamı

Savunma harcamaları, genel anlamda ülkelerin iç ya da dış güvenlikleri için ayırdıkları bütçedir. Daha kapsamlı olarak ele alındığında; ülkelerin savunma hizmetleri için ayırdıkları askeri ya da sivil personel, araç, yiyecek, giyecek, silah, donanım, inşaat gibi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla ayırdıkları bütçelerdir (Tüğen, 1989: 48).

Ülkelerin, bağımsızlıklarını ve bütünlüklerini korumak amacıyla yaptıkları savunma harcamaları dünyadaki tüm ülkeler için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu yüzden ülkeler kendi bütçelerinden savunma harcamaları için büyük paylar ayırmaktadırlar. Savunma terimi, devlet egemenliğinin dış ve iç tehditlere karşı korunması durumudur (Bulutoğlu, 1988:268).

Savunma kavramını farklı bir yönden incelemek mümkündür. Bu da, ülkeye karşı yapılacak ya da yapılması planlanan saldırılara engel olmaktır. Bunun dışındaki durumlara da hazırlıklı olmak bir maliyet gerektirmektedir. Diğer zamanlarda yapılan bu harcamaların tümü, olası savaş durumunda savaşın seyrini belirler (Aslan, 1998:249–250).

Savunma harcamalarını yalnızca askeri olarak değerlendirmek, kavramın tam karşılığını vermeyecektir. Bu yüzden savunma harcamaları, ülkenin refahı ve huzuru için olası savaş durumuna karşı yapılan hazırlık harcamaların ya da toplum içindeki huzurun ve refahın sağlanması yönünde yapılan harcamaların tümüdür.

Çizelge 1.10.'da bazı ülkelerin askeri harcamaları gösterilmektedir. Türkiye'deki askeri harcamalar diğer ülkelere oranla çok düşüktür. Türkiye'nin en yetkin ve güvenli istatistik verileri, TÜİK'e aittir. Savunma harcamaları ve askeri harcamalar bu kurumda istatistiki olarak sunulmamaktadır.

Çizelge 1.10. Ülkelere Göre Askeri Harcamalar ve Değişim Oranları (2001-2010)

Askeri Harcamaların Devletler Sıralaması (Milyar Dolar)					
Sıra No	Devlet	Toplam harcama	2001-2010 Arası Değişim (%)	Dünya GSMH İçinde % Oranı	Dünyada Payı
1	ABD	689	81,3	4,8	43
2	Çin	[119]	189	[2,1]	[7,3]
3	İngiltere	59,6	21,9	2,7	3,7
4	Fransa	59,3	3,3	2,3	3,6
5	Rusya	[58,7]	82,4	[4,0]	[3,6]
6	Japonya	54,5	-1,7	1,0	3,3
7	Suudi Arabistan	45,2	63,0	10,4	2,8
8	Almanya	[45,2]	-2,4	[1,3]	[2,8]
9	Hindistan	41,3	54,3	2,7	2,5
10	İtalya	[37,0]	-5,8	[1,8]	[2,3]
11	Brezilya	33,5	29,6	1,6	2,1
12	G.Kore	27,6	45,2	2,8	1,7
13	Avustralya	24,0	48,9	2,0	1,5
14	Kanada	[22,8]	51,8	[1,5]	[1,4]
15	Türkiye	[17,5]	-12,2	[2,4]	[1,1]
	Alt Toplam	1513	44	8,2	
	Dünya Toplam	1630	50,3	2,6	100

Kaynak: Dalay, N. (2012). “Yeni Rakamlarla Askeri Harcamalar”,
(<http://www.turnusol.biz/public/makale.aspx?id=12464&pid=5&makale>)

1.2.3.4.2. Türkiye’de Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler

Türkiye’nin savunma harcamalarını farklı açılardan değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Konu savunma harcamalarını etkileyen faktörler açısından ele alındığında, ilk olarak Türkiye’nin jeopolitik durumunun bu harcamaları etkileyen önemli faktörlerden biri olduğu söylenebilir.

Jeopolitik kavramı; ülkelerin politika ve coğrafi konumlarını bir arada ifade etmeyi sağlayan kavramdır. Bu kavram; ülkenin iklim şartları, önemli deniz ve kara yollarının konumu ve yeraltı kaynaklarının yoğunluğunu kapsar. Kısaca anlatmak gerekirse; politikanın, o ülkenin coğrafyası üzerine olan etkileridir denilebilir (Uçar, 2003: 29–30).

Türkiye'nin en önemli coğrafi özelliği, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlamasıdır. Bu durum ticari açıdan ele alındığında; Türkiye, ticaret akışının gerçekleştiği önemli bir bağlantı yoluna sahiptir. Sahip olduğu diğer bir coğrafi özellik ise, Türkiye'nin komşu ülkelerinin petrol kaynaklarının yüksek olmasıdır.

Jeopolitik konumunun yanı sıra, ekonomi ve siyasetin istikrarsız oluşudur. Ülkedeki ekonomik durumun istikrarlı olup olmaması durumu, enflasyon düzeylerinin artışında ya da azalmasındaki istikrarla doğru orantılıdır. Türkiye'de ekonomik krizin olduğu bazı dönemlerde yükselen enflasyon oranları, savunma harcamalarında kısıtlamaya gidilmesine sebep olmuştur.

siyasetin istikrarsız olduğu ve jeopolitik konumdan dolayı tehdit olduğu dönemlerde, ülkeyi iç ve dış tehditlere karşı daha fazla korumak gerekmektedir. Bu yüzden bahsedilen dönemlerde savunma harcamalarında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Türkiye'de 1970 ve 1980 yıllarındaki askeri müdahale dönemleri bu duruma açık bir örnektir (Uçar, 2003: 30–31).

Başka bir önemli faktör ise komşu ülkelerin savunma harcamalarıdır. Komşu ülkenin bir tehdit oluşturması durumunda eldeki askeri kaynakların çokluğu, savaş sırasında Türkiye'nin dayanım gücü ve mühimmat yeterliliği gibi durumları direkt olarak etkiler. Bu durumda ortaya komşu ülkelerin savunma harcamalarının, ülkenin kendi savunma harcamalarını paralel olarak etkilediği çıkmaktadır.

2. TÜRKİYE’DE BEŞERİ SERMAYE

2.1. Beşeri Sermayeye İlişkin Kavramsal ve Teorik Çerçeve

Ülkelerin en önemli servetleri nitelikli insan gücüne sahip olmalarıdır. Söz konusu nüfusun nitelikli olması ülkenin kaynaklarının da verimli kullanılmasına ve ekonomik kalkınmaya etkili olduğundan beşeri sermaye kavramı ülkeler açısından oldukça önemlidir. Tezin ikinci bölümü olan “Türkiye’de Beşeri Sermaye” bölümünde beşeri sermaye kavramı tanımlanmış, özellikleri ve göstergeleri anlatılmıştır. Devamında ise beşeri ve fiziki sermayenin karşılaştırılması, teorik yaklaşımlar ve belirleyici faktörler üzerindeki etkiler ele alınmıştır.

2.1.1. Beşeri Sermayenin Tanımı

1980’lerde gelişmiş ülkelerde yaşanan ekonomik kriz, petrol şokları, dünyadaki finansal sistemin değişikliğe uğraması gibi sebeplerle kalkınma problemi güncelliğini kaybetmiş ve 1990’lara gelindiğinde yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte yeni bir ekonomik döneme geçilmiştir. Bu yeni ekonomik dönemle, bilgi, üretimin temel bir faktörü olarak ele alınmaktadır ve böylece sanayi toplumundaki fiziki sermaye, yeni ekonomi döneminde yerini beşeri sermayeye bırakmaktadır (Çinko, 2003: 1-2).

Beşeri sermayeyi, işgücünün sahip olduğu bilginin ve becerinin toplamı olarak tanımlamak mümkündür (Özyakışır, 2011: 48). Bir başka tanıma göre; bireylerin üretken şekilde çalışmaları ve bu çalışmaların sonucunda gelir elde etmelerine olanak sağlayan, önceden kazanılmış bilgi ve becerilere beşeri sermaye denir. Adam Smith ise emeğin önemini şöyle anlatmıştır;

“...Emek, tüm şeylerin ilk fiyatı; onları satın almak için ödenen gerçek satın alma parasıdır. Dünyanın her yerinde zenginlik, altınla ya da gümüşle değil, aslında emekle satın alınmıştır; onu şu ya da bu yeni ürünle mübadele etmek isteyen zenginler için, bu servetin değeri, bu servetle satın alabilecekleri ya da hükmedebilecekleri emek miktarına eşittir...” (Smith, 1997:37).

Başka bir deyişle, “beşeri sermaye; emeğin niteliğini, etkinliğini ve verimliliğini arttıran unsurların bileşimidir. Beşeri sermaye, eğitim ve sağlık gibi iki temel bileşen tarafından belirlenmektedir. Bu iki değişken dışında, “Sosyal

Sermaye” beşeri sermayenin etkinliğinin ve verimliliğin sağlanması konusunda belirleyici bir rol oynamaktadır” (Çankaya, 2009: 29).

2.1.2. Beşeri Sermayenin Özellikleri

Üretimin gerçekleşebilmesi için, üretim faktörlerinin belirli koşullar altında ve belirli oranlarda bir araya gelmesi gerekmektedir. Bu üretim faktörlerinin özellikleri, zamana göre değişen şartlara ayak uydurup değişiklik gösterebilir. 1980’li yıllara kadar neoklasik iktisat teorisi genel olarak büyümenin nitelik değil, nicelik yönü üzerinde durmuştur. “Dolayısıyla, 18. ve 19. yy’da üzerinde yeterince durulmayan beşeri sermaye faktörü, 20. yy sonlarında gelişmiş ülkelerde birçok ekonomik çalışmaya konu olmuş ve ekonomik gelişmeyle olan ilişkisi değişik boyutlarıyla analiz edilmiştir” (Çankaya, 2009: 30). Söz konusu bu çalışmalarda, beşeri sermayenin ülkelerin gelişimlerine olan katkısının yüksek olduğu görülmüştür.

Beşeri sermayenin üretime olan olumlu etkisinin ortaya çıkması, az gelişmiş ve gelişme sorunu yaşayan ülkeler açısından bu alanda yatırım yapılmasının ya da var olan beşeri sermayenin verimli şekilde kullanılmasının ne denli gerekli olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır (Özyakışır, 2011: 49). Dolayısıyla beşeri sermayenin üretkenliğini arttırıcı etkiler iki grupta toplanabilir. Bunlar; fiziki olan ve fiziki olmayan faktörlerdir. Bunlardan fiziksel olanları; “çalışma ortamının imkanları, ücret düzeyi ve beşeri sermaye ile fiziki sermaye arasındaki tamamlayıcılık özelliği şeklinde; fiziksel olmayanları ise çalışanın işine olan bağlılığını etkileyen sosyal sermaye ile diğer ahlaki ve sosyal değerler şeklinde sıralamak mümkündür” (Karagül, 2003: 80).

2.1.3. Beşeri Sermayenin Göstergeleri

Tıpkı fiziki sermaye gibi, beşeri sermayenin de üretime katılmasında bazı maliyetler ortaya çıkmaktadır. Her birey kendinde olan bilgi birikimini arttırmalıdır. Mevcut olan bu bilgi birikimine katkı sağlamak, orta ve uzun vadeli yatırımlar sayesinde olmaktadır. Bu sebeple beşeri sermayeye yapılacak en etkili yatırım, eğitimidir (Çankaya ve Karataş, 2010: 40). Eğitim göstergelerinin öne çıkanları; okullaşma oranı, okur- yazar oranı, kişi başına düşen öğretmen sayısı, okullardaki öğretmen/öğrenci oranı ve eğitim harcamalarıdır. Eğitimin getiri oranı, “kişinin yaşamı boyunca eğitim harcaması yapmaktan dolayı elde ettiği gelirlerin

bugünkü değeri toplamını, yapmış olduğu eğitim harcamalarının tutarına eşit kılan iskonto oranıdır. Bu tanımlama aşağıdaki formül yardımıyla gösterilebilmektedir” (Atik, 2006).

$$I = \frac{R}{1+r} + \frac{R}{(1+r)^2} + \dots + \frac{R}{(1+r)^n}$$

Bu formüle göre;

***n:** yatırımın faydalı ömrü*

***r:** eğitim getiri oranı*

***R:** yatırımlardan her yıl elde edilmesi beklenen gelir*

***I:** eğitim yatırım harcaması*

Eğitim harcamaları arttıkça, eğitim getiri oranı da yükselir ve bu da yatırımlardan elde edilmesi gereken geliri artırır.

Beşeri sermayenin oluşumunda en önemli faktörlerden biri eğitimidir. Ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi için eğitim yaygınlaştırılmalıdır. Bununla birlikte, eğitimin kalitesinin de yüksek olması ve teknolojik gelişmelere ayak uydurmuş olması ve kültürel yetenekleri keşfedebilmesi gibi çok yönlü olması gerekmektedir.

2.1.3.1. Sağlık ve Beşeri Sermaye

Beşeri sermayenin gelişimine katkıda bulunan bir diğer faktör ise sağlık faktörüdür. Sağlık göstergeleri; bütçeden sağlık harcamalarına ayrılan pay, kişi başına düşen sağlık harcamaları, hastanedeki yatak sayısı, yatak başına düşen nüfus, doktor başına düşen nüfus, sağlık ocağı sayısı vs'dir. Sağlık göstergelerindeki iyileşme de, eğitimde olduğu gibi, ülkelerdeki beşeri sermaye seviyesine etki eden en önemli faktörlerden biridir. Çünkü iyi eğitilmiş, tecrübeli ve de yetenekli bireyler, sağlıklı oldukları zaman bu değerleri kullanarak değer yaratabilirler.

Sağlıklı kişiler, daha iyi eğitilebilecekleri için kalkınmada nitelikli insan gücünün yetişebilecek olması, verimliliği artırıcı ve buna bağlı olarak da

dolayısıyla üretimi artırıcı bir faktör olmaktadır. Ayrıca, sağlıklı bireyler eğitimden daha uzun süre faydalanabilecekleri için, bu durum, eğitim ile birlikte sağlığa da önem verilmesinin gerekliliğini ortaya koyar. “Dolayısıyla, eğitim ve sağlığın birbirini tamamladığı, ülke kalkınması açısından fiziki sermayeye ve eğitime yapılan yatırımların benzerinin sağlığa da yapılmasının zorunlu olduğu görülmektedir” (Taban ve Kar, 2008:163).

Sağlık harcamaları, çalışma gücünü koruyarak ve ileride ortaya çıkabilecek hastalıkları da azaltarak gelecekteki sağlık harcamalarından da tasarruf edilmesini sağlar. Kısacası; sağlık sermayesi stokunu artırmaya yönelik sağlık hizmetleri ve yatırımları, beşeri sermayenin artmasını sağlayarak ülke gelişimine önemli katkı sağlarlar (Mazgit, 2002: 410).

2.1.3.2. Nüfus Yapısı ve Beşeri Sermaye

Beşeri sermayenin miktarını nüfus ve göç göstermektedir. Bununla beraber, beşeri sermaye seviyesinin iyi anlaşılabilmesi adına nüfus artış hızı, kadın ve erkek nüfus oranı, kırsal nüfus ve kentsel nüfus ayrımına da bakılmalıdır (Karataş ve Çankaya, 2010: 42).

Ülkelerin nüfus yapısı, ekonomik gelişmeleri olumlu yönde etkileyebileceği gibi olumsuz yönde de etkileyebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bağımlı nüfusun, toplam nüfusa oranının yüksek olması, söz konusu ülkelerdeki tüketimi de arttırdığı için fiziki sermaye birikimi güçleşir. “Kendi nüfusunu istihdam edemeyen ülkeler, beşeri sermaye ihracatçısı; istihdam imkânı kendi nüfusunu aşan ülkeler ise beşeri sermaye ithalatçısı rolünü üstlenmektedir” (Çankaya, 2009: 33).

2.1.4. Beşeri ve Fiziki Sermayenin Karşılaştırılması

Ekonomik kalkınma eğitim ve sağlık düzeylerinin yükselişini, verim artışını, teknolojik gelişmeleri kapsar. Bu faktörlerin her biri ekonomik kalkınmayı farklı yönlerden ifade etmektedir (Çolak, 2010: 112). Söz konusu faktörleri kapsayan ekonomik hayatın karmaşık hale gelmiş olan yapısı içinde kalkınmışlık göstergelerinin tanımlanması ve ölçülmesi, kalkınma iktisatçılarının son yıllarda oldukça ilgisini çekmiştir. Bu denli ilgi çekmesinin temel nedeni, teorik tartışmalarda ekonomik gelişmenin sadece nicel boyutuyla değil nitelik boyutuyla da ele alınıyor olmasıdır (Çankaya, 2009: 33-34).

Son yıllara kadar sermaye faktörü sadece fiziki sermayeyi niteliyordu. Fakat kişisel ve toplumsal özelliklerin üretime katkılarının artması ve önem kazanması, bu pozitif değerlerin de sermaye olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler sermaye kavramının yeniden tanımlanmasını ve klasik sermaye ile farklılıklarının ortaya konulmasını gerekli kılmıştır (Karagül, 2003: 81).

Klasik iktisat öğretisinde sermaye, “üretime katılan makine ve teçhizat gibi fiziksel değerleri nitelemektedir”. Fakat beşeri sermaye kavramıyla beraber sosyal sermaye kavramının da literatüre girmesiyle birlikte yeni bir sermaye kavramı ortaya çıkmıştır. Buradan yola çıkarak günümüzdeki anlamıyla sermayenin, üretime pozitif olarak katkıda bulunan maddi ve maddi olmayan bütün ekonomik değerler olduğu söylenebilir. Bu sebeple denilebilir ki, beşeri sermaye de fiziki sermaye gibi varlığı oranında ekonomik büyümeye katkı sağlar.

2.1.5. Beşeri Sermayeye Teorik Yaklaşımlar

Beşeri sermaye kavramına yönelik birçok farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Söz konusu bu yaklaşımların İkinci dünya Savaşı sonrasında ortaya çıktığı bilinmektedir. Günümüzde ise çağdaş iktisatçılar tarafından geliştirilmiş ve bugünkü anlamda ekonometrik modellerin dayanak noktasını oluşturmuştur. Aşağıda bu yaklaşımların ışığında literatüre geçen ve en çok bilinen modeller incelenmiştir.

2.1.5.1. Schultz Modeli

Beşeri sermayenin üç kurucusundan biri kabul edilen Theodore Schultz, 1961 yılındaki eserinde fiziki sermayenin getirisini ve beşeri sermayenin getirisini baz alarak eğitimin ekonomik büyümeye olan etkisini açıklamıştır. Schultz’un bu yaklaşımı, eğitimin ekonomiye etkisini ortaya koyan en eski yaklaşımı olarak kabul edilir. Schultz’un bu kuramına göre; insan sermayesine yapılan yatırımlar, üretimi arttıran yatırımlardır ve buna bağlı olarak verimliliği de arttıracığından dolayı etkili yatırımlardır. Ayrıca, gelişmiş ülkelerdeki büyümenin büyük bir kısmı, insan sermayesine yapılan yatırımların bir sonucudur. Bu da insan sermayesinin ve ona olan yatırımın ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Duran,2011: 23). Schultz’a göre eğitim kurumları birer sanayidir ve eğitime yapılan harcamalar öğrencinin ileride verimliliğini arttıracığı için yatırım olarak

kabul edilmelidir. Beşeri sermayenin özelliklerini Schultz aşağıdaki gibi sıralamıştır (Doğan ve Şanlı, 2003:181);

- Beşeri sermayenin oluşumu, insanlara yapılan yatırımlarla gerçekleşmektedir,
- Fiziki sermayenin aksine, beşeri sermaye kişiden ayrılamaz,
- Doğuştan gelen bir yetenek olabileceği gibi, sonradan da kazanılabilir,
- Beşeri sermaye görülemez; ancak etkileri gözlenebilir. Bu etkiler; içsel etkiler ve dışsal etkilerdir. İçsel etkiler; bireylerin ve ailelerin ekonomik etkinliğini ve refahını, okullaşma oranı, mesleki eğitim, yüksek eğitim gibi çeşitli bilgileri içerir. Dışsal etkiler ise; beşeri sermayenin yoğunluğunda önemli rol oynar ve analitik çalışmalara daha az konu olur.

2.1.5.2. Rebelo (AK) Modeli

Beşeri sermaye kavramını ön plana çıkaran modellerin en basiti, Rebelo'nun AK modelidir ve iktisat politikalarında gerçekleşen değişimlerin neden olduğu büyüme farklılıklarına dayanır. Rebelo'ya göre, iktisat politikalarının bir sonucu olarak, ekonomiler farklı büyüme hızlarına sahiptirler (Ahmadov, 2011:6).

Rebelo'nun bu modeli, $Y=AK$ şeklindeki üretim fonksiyonları baz alınarak adlandırılmıştır. Söz konusu fonksiyonda A parametresi ekonomideki teknoloji seviyesini gösterirken, K da ekonomideki sermaye stokunu gösterir ve fonksiyon, fiziki ve beşeri sermayenin toplamına eşittir. Azalan Verimler Kanunu'nun göz önüne alınmadığı bu modele göre, sermaye stoğu yüksek olan ülkeler yatırımlarını arttırmak koşuluyla büyümelerini de hızlandırabilir.

AK modeli, teknolojik gelişmelerin içselliği ve ekonomik büyümeye katkı sağladığı varsayımını içermediğinden ve K parametresinin hesaplanması imkansız denecek kadar zor olduğundan ve bununla birlikte teknoloji seviyesini gösterdiği düşünülen A'nın ve teknolojiyi içeren sermaye K'nın aynı anda modelde bulunmasından dolayı karışıklık ortaya çıkmaktadır (Gülmez, 2009: 21-22).

2.1.5.3. Mincer Modeli

1958'de Jacop Mincer tarafından gelir dağılımındaki eşitsizliğin ne kadarlık kısmının beşeri sermayeden kaynaklandığı ve bu amaca yönelik olarak okul eğitiminin ve iş deneyimlerinin katkıları üzerinde durulmuştur. Modelin varsayımları incelenecek olursa;

1. Bireyler seçtikleri mesleklerde çalışmaya başlarken eşit beceri ve imkana sahiplerdir,
2. Eğitim düzeylerine göre mesleklerde farklılık vardır ve eğitim seviyeleri kazanç sağlama sürelerini kısıtlar.

Mincer modeline göre, ilave bir birimlik (örneğin; bir yıllık) eğitim, bireyin kazanç süresinde aynı miktarda azalmaya sebep olur ve farklı eğitim seviyelerindeki kişiler eğitim için katlandıkları maliyeti, hayatları boyunca elde edecekleri kazancın bugünkü değerine eşitlemelidir. Eğitim maliyetleri, eğitim için gerekli olan araç gereçler için katlanılan maliyetlerini ve eğitim boyunca vazgeçmiş oldukları kazançların alternatif maliyetlerini kapsar. Fakat Mincer bu çalışmayı gerçekleştirirken, eğitim araç gereçlerine yapılan maliyetlerle ilgili verilere ulaşamadığı için bu maliyetleri sıfır kabul etmiştir. Buna göre modelin diğer varsayımları;

- Bireyin verimliliği, kazancını belirler,
- İşgücü piyasasına tam rekabet hakimdir ve bireyler tam bilgiye sahiptir,
- İşsizlik söz konusu değildir,
- Sermaye piyasasında kişiler eşit haklara ve imkanlara sahiptir (Gülmez, 2009: 25-26).

2.1.5.4. Becker Modeli

Becker, 1964'te kazanç farklılıklarını beşeri sermayeyle açıklayabilmek için ABD'de bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmanın sonucunda beceri seviyesi arttıkça kazançlarında da arttığını ve yaş ile birlikte azalarak arttığını belirlemiştir. Becker'a göre bireyler eğitimi için katlandıkları maliyetleri ve eğitiminin sonunda elde edecekleri kazançları hesaplayarak, maliyetlerinin bekledikleri gelirin altında olması durumunda eğitimi sürdürecektir. Bireylerin bu davranış şekillerini Becker formülize etmiştir.

Becker'ın gözlemlediği beşeri sermaye yatırımları ve bunların sağladığı kazanç arasındaki ilişkiler;

- Getiri azalan oranlı değişkendir,
- İşsizlik oranı yeteneklerle ters orantılıdır,
- Gençlerin iş değiştirme, mesleki eğitim alma oranları yaşlılara oranla daha fazladır ve yine gençlerin okullaşma oranları da genç olmayan nüfusa oranla daha fazladır,
- Gelişmekte olan ülkelerin işletme yapıları, gelişmiş ülkelere oranla daha ailesel bir yapıdadır,
- Yetenek sahibi bireyler daha fazla eğitim almaktadır (Bilen ve Yumuşak, 2008:6).

2.1.5.5. Denison Modeli

Edward F. Denison, 1929 ile 1957 yılları arasında ABD'deki milli gelirin zamana bağlı değişimini incelemiştir. Denison modeli de, Schultz modeli gibi, ABD'deki ekonomik büyüme kaynaklarına yönelik bir çalışmadır ve yine eğitimin büyümeye etkisini araştırmaktadır (Duran, 2011: 45).

Denison'un bu modelinde Cobb-Douglas üretim fonksiyonundan yola çıkarak, büyümedeki artışın üretim faktörleriyle açıklanamayan kısmı, artık faktör olarak hesaplanmaktadır ve bu artık faktörün büyüme üzerindeki etkisinin ne olduğu vurgulanmaktadır.

Modelden elde edilen verilere göre, söz konusu dönemde %2.93 olan büyüme oranının yaklaşık olarak 2/3'ü emek ve sermayedeki artışlarla açıklanamamıştır. Bu açıklanamayan kısım, teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Söz konusu teknolojik gelişmelerin önemli bir kısmını eğitim oluşturmaktadır.

Denison'a göre, %2.93'lük büyümenin yaklaşık %68'ini artık faktör oluşturmaktadır. Bu durumun sebebi, eğitim seviyesinin yükselmesidir. Yine bu çalışmaya göre eğitim seviyesindeki artış ile milli gelir arasındaki artış doğru orantılıdır (Acaroğlu, 2005: 27-28).

2.1.5.6. Mankiw-Romer-Weil Modeli

1992 yılında Gregory Mankiw, David Romer ve David Weil'in ortak çalışmaları olan makale, günümüzde de beşeri sermaye ile ekonomik büyümenin ilişkisini açıklayabilmesi açısından oldukça önemli bir çalışmadır. Mankiw, Romer ve Weil bu çalışmalarında, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi konusunda yapılan bütün çalışmalarda teorik çatışmanın çözülemediğinden, bu çatışmanın neo-klasik büyüme modeline karşı şüpheli yaklaşımlarının olduğundan ve çalışmaların tarafsız olamamasından bahsetmektedirler. Tüm bu sebeplerden dolayı, Mankiw, Romer ve Weil kendi modellerini ortaya koymuşlardır (Mankiw vd, 1992: 407-410).

Bu modele göre, farklı tasarruf ve nüfus artış hızına sahip olan ekonomiler, denge durumları ve kişi başına düşen gelir düzeyleri kendilerine özgü olacaktır. Ölçeğe göre sabit getiri yaklaşımıyla hareket eden araştırmacılar, ülkelerarası gelir farklılıklarını etkileyen faktörlerden birinin de beşeri sermaye olduğunu vurgulamışlar ve neo-klasik modele gelen eleştirilere tepki olarak, milli gelir farklılıklarını en iyi şekilde açıklayan bu modelin genişletilmiş Solow Modeli olduğu düşüncesini savunmuşlardır.

Tüm modellerin sonucunda neo-klasik iktisada dayanan beşeri sermaye yaklaşımlarıyla, beşeri sermayenin de fiziki sermaye kadar önemli olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca, beşeri sermaye kavramı detaylı olarak incelenmeye başlanmıştır. Beşeri sermayenin sadece bir üretim faktörü olarak kabul görmesinin kalkınmayla ilgili açıklamalarda teori eksikliğine neden olmasından dolayı, 1980'lerde içsel büyüme teorilerine dayalı beşeri sermaye modelleri geliştirilmiştir (Bozkurt, 2009: 34-35).

2.1.6. Beşeri Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Kalkınmayı Belirleyici Unsurlar Üzerindeki Etkileri

Ekonomik kalkınma, yapısal değişimleri de içinde barındırdığı için beşeri sermayedeki gelişmeler ile ekonomik kalkınma arasında yakın bir ilişki olduğu bilinmektedir. Bu yapısal değişimlerin gerçekleşebilmesi için nitelikli işgücüne ihtiyaç vardır. Bu sebeple beşeri sermayeye olan yatırımların ekonomik kalkınmadaki belirleyici unsurları; verimlilik, etkinlik, dış ticaret, teknolojik gelişme vb. etkiler ele alınmalıdır (Ataç, 2006: 77).

2.1.6.1. Etkinlik ve Verimlilik Üzerine Etkileri

Etkinlik; belirli girdi miktarıyla mümkün olan en fazla çıktının elde edilebilmesi olarak tanımlanabilir. Etkinliğin artırılabilmesi ise verimlilik oranının iyileştirilmesidir. Bu da, çıktılar karşısındaki girdi oranlarını iyileştirmekle mümkündür. Bu sebeple üretim sürecindeki personelin işe uygun olması oldukça önemlidir. Uygun personelin istihdam edilmesi, etkinliği artırır ve bu artışa bağlı olarak da verimlilik artar.

Buradan anlaşılması gereken, beşeri sermaye yatırımlarına önem verilmesi gerektiğidir. Üretim sürecine uygun personelin istihdam edilmesi veya mevcut personelin daha uygun hale gelebilmesi, kişilerin bilgi ve becerileri artırıcı eğitim ve sağlık gibi yatırımlarla mümkündür. Bireylerin eğitimden sağladığı bilgi ve becerilerin, toplumun olumlu değerler sistemi ile toplamı, verimlilik kültürünü ortaya çıkarır ve bu verimlilik kültürü, yaşam boyu eğitimi de içinde barındırır. Bu sebeple beşeri sermaye yatırımlarının verimliliğe doğrudan etkili olduğunu ve ekonomi için önem arz ettiğini söylemek mümkündür (Gümüş, 2004: 51-52).

2.1.6.2. Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri

Ülkelerin gelir dağılımları kamu mal ve hizmetlerinin sağlanmasına, vergi sistemine, gelir kaynaklarının dağılımına bağlı olarak farklılık gösterir. Özellikle gelir kaynaklarının ve kamu mal ve hizmetlerinin dağılımı, beşeri sermaye yatırımlarıyla doğrudan ilişki halindedir. Gelir dağılımı ve beşeri sermaye ilişkisi; eğitimin meslekteki gelir seviyesi üzerinde belirleyici etkisi olduğundan dolayı bireylerin meslek seçiminde, meslekteki yerlerinin belirlenmesinde, ebeveynlerin eğitim düzeylerinin çocukların alacakları eğitimi de etkilemesiyle ortaya çıkar. Bunların dışında, bireylerin eğitim seviyeleri ile anne ve babaların mesleki eğitimleri arasında da paralellik vardır.

Tüm bu sebeplerden dolayı, beşeri sermaye yatırımlarına yönelik olan eğitim ve sağlık harcamaları ve mesleki göç yatırımları dolaylı yollardan ya da direkt olarak gelir dağılımına etki etmektedir. Fakat bu etkinin yönü ve şiddeti gibi kavramlar ülkelerin içinde buldukları duruma göre değişkenlik gösterir (Ataç, 2006: 77).

2.1.6.3. Tarım ve Sanayi Sektörleri Üzerindeki Etkileri

Modern sanayinin geliştirilmesi konusu tüm ülkeler için oldukça önemlidir. Bunun gerçekleştirilebilmesi de ancak eğitimle sağlanacağından dolayı araç olarak beşeri sermaye kullanılmaktadır. Çünkü sanayinin modernleşmesi için ileri teknolojiye gereksinim vardır ve ileri teknolojinin geliştirilmesi ise nitelikli işgücüyle yapılabilmektedir. Söz konusu bu işgücünün yetiştirilmesi ise beşeri sermaye yatırımlarıyla mümkündür. Zira teknolojik gelişmeler sonucunda sanayileşme ortaya çıkacak ve ileri teknoloji makine, araç ve gereçlerinin kullanılması için gerekli olan nitelikli işgücü de beşeri sermaye yatırımları sonucunda ortaya çıkacaktır.

Tarım sektöründeki modernleşme de kalkınma açısından oldukça önemlidir. Söz konusu bu modernleşmenin gerçekleşmesi teknolojik gelişmelere bağlıdır ve tarımın geliştirilmesinde de eğitim önemli bir rol oynamaktadır. Modern çiftçiliğin yaygınlaşması, toprak reformu gibi etkenler tarımın modernleşmesinde etkin rol oynar. Fakat bunların gerçekleştirilebilmesi ancak ve ancak gerekli eğitim politikalarının benimsenmesi ve eğitim imkanlarının sağlanmasıyla, kısacası beşeri sermaye yatırımlarının yapılması ve bunun sonucunda ortaya çıkan nitelikli insan gücüyle mümkündür (Bilen ve Yumuşak, 2000: 81–82).

2.1.6.4. Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkileri

Ülke içindeki bölgesel dengesizliklerin giderilmesi için, söz konusu bölgelerin ekonomik olarak kalkınmaları gerekmektedir. Geri kalmış olan bu bölgelerin gelişimi bölgedeki beşeri sermaye yatırımları yapılarak, fiziki alt yapı imkanları sağlanarak ve kırsal kalkınma teşvikleri yapılarak sağlanabilir. Bu konuyla ilgili olarak bireylere yapılan beşeri sermaye yatırımları bölgenin gelir ve üretimindeki artış açısından oldukça önemlidir. Bu sayede bölgede nitelikli işgücü yaratılır ve bu işgücü piyasaya kazandırılır.

Beşeri sermayenin bölgesel kalkınmayı etkilemesinde, doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki kanal vardır. Doğrudan kanallar teknolojik gelişmeler, girişimcilik iken; dolaylı kanallar fiziki sermayenin verimlilik artırımı, kadınların işgücüne katılımıdır. Dolayısıyla, beşeri sermaye yatırımları, nitelikli işgücünü ortaya çıkarma yoluyla bölgesel kalkınmaya pozitif bir katkı sağlar. Geri kalmış

bir bölgede eğitim, sağlık, barınma, beslenme gibi hizmetlerin kamu tarafından etkin şekilde sunulması durumunda beşeri sermaye sayesinde bölgesel kalkınma sağlanmış olur (Gümü, 2004: 61).

2.1.6.5. Dış Ticaret Üzerine Etkileri

Beşeri sermaye yatırımlarının etkisinin bulunduğu bir diğer unsur da dış ticarettir. Söz konusu bu etkinin ölçülebilmesi için kullanılan iki yöntem vardır.

Bu yöntemlerin ilkinde ihracattaki ve ithalattaki beşeri sermaye oranını gösterilirken; ikincisinde beşeri sermayenin önemi vurgulanır. İki yöntemde de, özellikle gelişmiş ülkeler için, beşeri sermaye yatırımlarının dış ticaretteki yerinin ne olduğu anlatılmıştır.

Gelişmiş ülkeler ihracat yaparken beşeri sermayesi yüksek olan ürünleri seçerler. Bu da, gelişmiş ülkeler için ihracatta beşeri sermayenin önemini vurgular. Nitelikli işgücünü barındıran malların ihraç edilmesi ülkelerin dış ticaretini olumlu etkiler ve bu sayede ekonomileri gelişir.

2.1.6.6. Kişisel ve Sosyal Kazanç Üzerindeki Etkileri

Beşeri sermaye yatırımlarından biri olan eğitimin sonunda, bireyler nitelikli birer eleman olarak meslek edinecekler ve hatta mesleklerinde yükseleceklerdir ve buna bağlı olarak da gelirlerinde artış söz konusu olacaktır.

Aynı şekilde sağlık harcamalarının da, ileride karşılaşılabilecek hastalıkların engellenmesiyle işgücü kayıpları ortadan kalkacağı için, yine bireylerin gelirlerinde bir artış yaratacağı söylenebilir.

Kısacası; eğitim ve sağlık yönünden beşeri sermaye yatırımları bireylerin kişisel ve sosyal kazançlarına katkı sağlar. İyi eğitim almış bir bireyin işe girmesi, kişisel kazancını artırmakla birlikte nitelikli işgücüne de katkıda bulunacağından dolayı, ülkede sosyal açıdan kazanç sağlar. Aynı durum sağlık harcamaları için de geçerlidir. Birey, yaşamına sağlıklı şekilde devam etmesi sonucunda etkin şekilde çalışacak, bu sayede hem üretimin sürekliliği sekteye uğramayacak hem de hastalık kaynaklı oluşacak gelir kaybının önüne geçilecektir.

2.1.6.7. Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri

Diğer unsurlarda olduğu gibi, ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasında da olumlu bir ilişki vardır. Araştırmalara göre, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler incelendiğinde; gelişmekte olan ülkelerde eğitim seviyesi, gelişmiş ülkelerdeki eğitim seviyesine göre oldukça düşüktür, geliri düşük olan ailelerdeki çocuk sayısı da gelişmiş ülkelere göre daha fazladır. Eğitim seviyesi yüksek bireyler daha çok çocuk sahibi olmayı değil, daha çok mal yada hizmet üretmeyi seçerler. Bu sayede, gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızı ve buna bağlı olarak da bebek doğum oranları düşer.

Ekonomik büyümeyi etkileyen birçok faktör olmasına rağmen, faktörler arasında beşeri sermaye önemli bir yere sahiptir. Beşeri sermayeyle verimlilik yükselir ve ülkelerin büyüme hızları artar (Altay,2005: 22-23).

2.1.6.8. İstihdam Üzerine Etkileri

Beşeri sermaye yatırımları, nitelikli insan gücünün oluşturulması ve bu nitelikli insan gücünün ekonomiye kazandırılması yoluyla istihdamı da etkilemektedir. Eğitim seviyesi ile işsizlik oranı arasında ilişki bilinmektedir. Eğitim seviyesi arttıkça bireylerin işsiz kalma riskleri azalır. Beşeri sermaye yatırımlarından biri olan eğitimin bir diğer olumlu etkisi de nitelik uyumsuzluğunu ortadan kaldırmasıdır. Mesleki eğitim programları, kişilerin işe uyum sağlamasında oldukça etkindir. Nitelik uyumsuzluğunun ortadan kalkması sonucunda işsiz kalma süreleri ve işsizlik azalacaktır. İstihdam olumlu yönde etkilenecektir.

Ayrıca beşeri sermaye yatırımlarıyla yeni iş alanları da ortaya çıkmakta ve beşeri sermaye yatırımları ile elde edilen nitelikli işgücü bu yeni alanlara kaydırılarak istihdam sağlanmaktadır (Ataç,2006: 83).

2.1.6.9. Teknolojik Gelişme Üzerine Etkileri

Beşeri sermaye yatırımları yoluyla ekonomik büyümenin ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasının en önemli yolu, teknolojik gelişmelerin sağlanmasıdır.

Beşeri sermaye yatırımlarına yönelik olan eğitim ve sağlık harcamaları, teknolojiyi geliştirenin ve kullananın insan olmasından dolayı verimliliği

arttırmaktadır. Bu sayede nitelikli ve sağlıklı işgücü, fiziki sermayeyi de daha etkin şekilde kullanacaktır. Ayrıca teknolojik gelişmelerden doğan pozitif dışsallıklar sayesinde yeni teknoloji ve yeni ürünler yayılmaktadır.

2.2. Türkiye’de Beşeri Sermaye Göstergeleri

Beşeri sermayenin ortaya çıkışıyla birlikte bu alana ilişkin değerlerin de ölçülmesini de beraberinde getirmiştir. Yapılan çalışmalara göre beşeri sermayenin en önemli göstergelerinin eğitim ve sağlıktır. Çalışmanın bu bölümünde beşeri sermaye göstergeleri olan sağlık, eğitim ve nüfus Türkiye açısından ele alınmıştır.

2.2.1. Beşeri Sermaye ve Sağlık

Bireylerin sağlık seviyeleri, sağlık dışındaki beşeri sermaye yatırımlarının etkinliğinde de rol oynadığından dolayı, özellikle nitelikli işgücünün sağlık sorunlarına bağlı olarak işten uzak kalması, verimliliğin azalmasına sebep olmaktadır. Çünkü iş hayatındaki en fazla işgücü kaybı, sağlık problemlerinden kaynaklanmaktadır (Yumuşak, 2007: 24). Nitelikli işgücünün sağlık koşullarının iyileşmesi, işgücünün hem yaşam kalitesini hem de verimliliğini artıracığından dolayı beşeri sermaye seviyesini de artıracaktır.

Ülkelerin kalkınmaları, beşeri sermaye yatırımlarıyla ilişkili olduğundan dolayı kalkınma planları uygulanırken, sağlık alanında da geliştirmeler uygulanmalıdır. Eğitimdeki gelişmelerin beşeri sermaye üzerinde çok etkili olduğu bilinmektedir. Fakat sağlık harcamaları da beşeri sermaye üzerinde tamamlayıcı bir niteliğe sahiptir ve beşeri sermaye ile kalkınma ilişkisinin ortaya konulmasındaki göstergelerden biridir. Toplumun sağlık seviyeleri beşeri sermayenin kullanılabilirliğini etkileyen bir faktördür. Bunun sebebi de, bireylerin ancak sağlıklı oldukları durumlarda üretime katkı sağlayabilmeleridir. Sağlık harcamalarının artması, kişilerin yaşam sürelerini ve de beklentilerini artırır.

Sağlık kavramının algılanması bireyler tarafından farklılık göstermektedir. Örneğin; yüksek eğitilmiş kişilere göre hastalığın algılanması ve rahatsızlık farklıyken; düşük gelirli veya eğitim seviyesi daha düşük kişiler tarafından algılanması farklıdır. Bu sebeple sağlık kavramı, objektif ve subjektif olarak iki şekilde ele alınabilir. Objektif sağlık, sağlıklı bireylerin uzman hekimlerin teşhislerinden sonra kendilerini iyi hissetmeleri iken; subjektif sağlık ise bireylerin

kendilerini herhangi bir hekim veya sağlık çalışanı tarafından muayene edilmememe durumlarına rağmen kendilerini iyi ve sağlıklı hissetmeleridir.

Sağlık seviyeleri bireylerin hem fiziksel hem de zihinsel durumlarını ilgilendirdiğinden, sağlık hizmetleri de birey ve toplumun fiziksel ve sosyal açıdan hayatlarını iyi bir durumda sürdürebilmeleri için yapılması gerekenler olarak tanımlanabilir.

Beşeri sermaye ve sağlık kavramları incelenmek istendiğinde ele alınması gereken bir diğer konu da sağlık göstergeleridir. Toplumların sağlık düzeylerini etkileyen faktörler; bebek ölüm oranı, ocuk ölüm oranı, ortalama yaşam süresi, ölüm nedenleri ve sağlık hizmetleri ile ilgili göstergelerdir. Bu faktörler kısaca aşağıdaki gibidir (Yumuşak ve Yıldırım, 2009: 59);

➤ *Ortalama Yaşam Süresi:* Bireylerin ortalama yaşam süreleri, sağlık hizmetlerinin ne derece kaliteli olduklarıyla ve de toplumun bu hizmetlerden ne derece yararlanabildikleriyle ilişkilidir.

➤ *Bebek ve ocuk lm Oranları:* Doğumda ve doğumdan sonraki ilk bir yıl içindeki ölümler, bebek ölümleri; 1-5 yıl arasındaki ölümler de ocuk ölümleri olarak kabul edilir. Bu oranlar iyi birer göstergedir.

➤ *Sağlık Sistemine İlişkin Göstergeler:* lkelerin doktor sayıları, kişi başına düşen doktor sayıları, sağlık sistemine ayrılan kaynakların miktarı gibi göstergeler de sağlık seviyelerinin belirlenmesine yönelik önemli göstergelerdir. Aşağıda bu göstergeler ile ilgili bazı çizelgeler verilmiştir;

Çizelge 2.1. Türkiye’de Sağlık harcamaları ile ilgili göstergeler (2000-2010)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam sağlık harcaması (Milyon TL)	8248	12396	18774	24279	30021	35359	44069	50904	57740	57911	61678
Toplam sağlık harcamasının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı (%)	4,9	5,2	5,4	5,3	5,4	5,4	5,8	6	6,1	6,1	5,6

Kaynak: TÜİK(Sağlık Harcamaları İstatistikleri).

Sağlık harcamalarının GSYİH’ya oranındaki değişimler sistemin sürekliliği açısından önemlidir. Çizelge 2.11’deki verilere göre 2000 yılında 8 249 Milyon TL olan sağlık harcamaları, 2010 yılında ortalama 7,5 kat artarak 61 678 milyon TL’ye çıkmıştır. Sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı ise 2000’den 2009’a kadar sürekli bir artış göstermiş, 2009-2010 yılları arasında ise ani bir düşüş yaşamıştır. Bu düşüşün nedeni 2008’de başlayan küresel ekonomik krizin etkilerinin, bu yıllar itibarıyla görülmeye başlanması olarak ifade edilebilir.

Çizelge 2.2. Türkiye’de Demografik göstergeler (2000-2010)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam doğurganlık hızı (kadın başına)	2,53	2,37	2,17	2,09	2,11	2,12	2,12	2,16	2,16	2,08	2,06
Kaba doğum hızı(‰)	21,62	20,31	18,63	17,95	18,08	18,18	18,11	18,37	18,20	17,50	17,20
Doğumlar	1 389	1 323	1230	1 199	1 222	1 244	1 255	1 289	1 294	1 263	1 256
Toplam-doğuşta beklenen yaşam süresi(yıl)	71,0	71,8	72,5	73,2	73,8	74,4	74,9	75,3	75,7	76,1	76,4
Erkek	69,0	69,8	70,5	71,1	71,7	72,2	72,7	73,2	73,6	73,9	74,2
Kadın	73,1	73,9	74,7	75,4	76,0	76,6	77,1	77,6	78,0	78,4	78,7
Kaba ölüm hızı(‰)	7,25	6,89	6,56	6,28	6,05	5,89	5,74	5,62	5,52	5,45	5,38
Ölümler	466	449	433	419	409	403	398	394	392	392	393
Toplam(bebek ölüm hızı-‰)	31,6	28,3	25,4	22,8	20,5	18,4	16,9	15,9	14,9	13,8	12,0
Erkek	36,0	32,4	29,2	26,3	23,7	21,4	19,7	18,5	17,3	14,6	12,7
Kadın	26,9	24,0	21,4	19,1	17,1	15,2	14,0	13,1	12,4	13,0	11,3
Nüfus artış hızı (Yıl sonuna göre-%)	14,3	13,4	12,1	11,8	12,2	12,4	12,5	12,2	13,1	14,5	15,9
Nüfus (Yıl sonu) ('000)	64 729	65 603	66 402	67 187	68 010	68 861	69 730	70 586	71 517	72 561	73 723

Kaynak: TÜİK (Demografik Göstergeler).

Çizelge 2.2.'de görüldüğü gibi 2000 yılında kadınların ortalama yaşam beklentisi 73,1 iken, erkeklerde bu oran 69'dur. 2000 den 2010'a kadar geçen on yıl içerisinde hem kadın hem de erkeklerde söz konusu oran artış göstermekte ve 2010 yılında bu oranın kadınlarda 78,7 erkeklerde 74,2 görülmektedir. Türkiye'nin ortalama yaşam beklentisi 2000 yılında 71 iken, 2010 yılında 76,4'e yükselmiştir. Ayrıca Çizelge1.1.'de görüldüğü gibi Türkiye İnsani Gelişmişlik Endeksi değerleri açısından, OECD ülkeleri arasında son sıradadır ve ortalama yaşam süresi de OECD ülkelerine oranla oldukça düşüktür (%74,3).

Kadınların doğurgan olabildikleri dönem boyunca yapabileceği ortalama doğum sayısını ifade eden doğurganlık hızı ise 2000 yılında 2,53 iken, 2010 yılına gelindiğinde bu oran 2,06'ya düşmüştür. Bu da nüfus artış hızının yavaşlaması ve ilerleyen yıllarda bu oranın daha da düşmesi durumunda Türkiye'deki genç nüfusun azalacağı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca kaba doğum hızı da 2000 yılından 2010 yılına kadar sürekli bir düşüş göstermiş ve 2000 yılında 2,53 olan bu değer 2010 yılında 17,20 olmuştur. Kaba doğum ve kaba ölüm hızları da 2000 yılından 2010 yılına kadar düşüş göstermiştir.

Türkiye bebek ölüm hızları da 2000 yılından 2010 yılına kadar büyük bir düşüş göstermiştir. Fakat bu göstergelerde kısa vadede büyük değişiklikler beklemek doğru değildir. Ayrıca Türkiye bu oranlar açısından hala birçok gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin gerisindedir.

Çizelge 2.3.Türkiye’de Temel doğurganlık göstergeleri (2001-2010)

Yıl	Doğum sayısı	Kaba doğum hızı (%)	Genel doğurganlık hızı (%)	Toplam doğurganlık hızı (Çocuk sayısı)	Annenin ortalama yaşı
2001	1 323 341	20,3	82,7	2,38	26,2
2002	1 229 555	18,6	75,8	2,17	26,3
2003	1 198 927	17,9	73,2	2,09	26,5
2004	1 222 484	18,1	73,8	2,11	26,5
2005	1 244 041	18,2	74,3	2,12	26,5
2006	1 255 432	18,1	74,2	2,12	26,6
2007	1 289 992	18,4	75,6	2,16	26,7
2008	1 295 511	18,2	75,2	2,15	26,8
2009 ⁽¹⁾	1 266 751	17,6	73,8	2,10	26,9
2010 ⁽¹⁾	1 259 877	17,2	73,0	2,08	27,2

Kaynak: Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü

Bebek ölüm oranlarının düşük, ortalama yaşam süresinin ise yüksek olduğu ülkelerde bireylerin genel sağlık durumlarının diğer ülkelere oranla daha iyi olduğunu söylemek mümkündür. Sağlık durumu iyi olan toplumların beşeri sermayelerinin de iyi olacağı söylenebilir. Türkiye’deki temel doğurganlık göstergeleri detaylı olarak incelendiğinde; kaba doğum hızının ve genel doğurganlık hızının ve bunlara bağlı olarak toplam doğurganlık hızının düştüğü, ortalama annelik yaşının ise yükseldiği gözlemlenmektedir. Bu durumun nedeni, günümüzde kadınların da iyi eğitim alıp çalışma hayatına katılmış olmaları gösterilebilir. Kadınlar da ekonomi için verimli işgücü haline gelmiştir. Dolayısıyla beşeri sermayenin arttığı söylenebilmektedir.

Çizelge 2.4. Türkiye’de Sağlık Kurumu Sayısı, Toplam Yatak Sayısı ve 1000 Kişi Başına Düşen Yatak Sayısı (2000-2010)

Yıllar	Toplam sağlık kurumu sayısı	Yataklı sağlık kurumu sayısı	Yataksız sağlık kurumu sayısı	Toplam yatak sayısı	1000 kişi başına düşen yatak sayısı
2000	10 747	1 183	9 564	134 950	2,08
2001	10 581	1 199	9 382	140 710	2,14
2002	9 685	1 156	8 529	164 471	2,48
2003	9 183	1 174	8 009	165 465	2,46
2004	9 038	1 217	7 821	166 707	2,45
2005	8 870	1 196	7 674	170 972	2,48
2006	9 831	1 203	8 628	174 342	2,50
2007	11 839	1 317	10 522	178 000	2,52
2008	13 818	1 350	12 468	183 183	2,56
2009	15 205	1 389	13 816	188 638	2,60
2010	26 993	1 439	25 554	200 239	2,72

Kaynak:TÜİK (Sağlık Verileri).

Çizelge 2.4.’de 2000 ve 2010 yılları arasında değişen toplam sağlık kurumu sayısı, yataklı sağlık kurumu sayısı, yataksız sağlık kurumu sayısı, toplam yatak sayısı ve 1000 kişi başına düşen yatak sayısı verileri bulunmaktadır.

Çizelgedeki bu verilere göre, Türkiye’deki sağlık kurumu sayısı 2000 ile 2006 yılları arasında bir düşüş göstermiştir. 2000 yılında 10747 olan yatak sayısı, 2005 yılında 8870 yatak sayısına kadar gerilemiştir. 2006 yılından sonra ise sağlık kurumu sayısında önemli artışlar gözlemlenmektedir. Örneğin; 2007 yılındaki toplam sağlık kurumu sayısı 11839 iken, 2009 yılında 15205’e yükselmiştir. Bu yükselme 2010 yılında, bir önceki yıla göre neredeyse 2 kat artarak, 26993’e çıkmıştır. Bu bağlamda toplam sağlık kurumu sayısı 2000 yılı ile 2010 yılı arasında, 2009 ve 2010 yılındaki artış göz önünde bulundurulduğunda, oldukça düşüktür.

Yataklı ve yataksız sağlık kurumu sayıları incelendiğinde; yataklı sağlık kurumu sayısı 2000 yılında 1183 iken, 2010 yılında 1430’a yükselmiştir. Yataksız sağlık kurumu sayısı 2000 yılında 9564 iken, 2009 yılında 13816’ya, 2010 yılında

ise 25564'e yükselmiştir. Bu değişimler Türkiye'deki sağlık sektörü içinde yer alan sağlık kurumu sayılarının yıllar bazında oldukça orantısız olarak yükseliş gösterdiğini ortaya koymaktadır. Nitekim bu durum 2009 ve 2010 yılları arasındaki ani artışın diğer yıllarda olmamasıyla bağlantılıdır.

Toplam yatak sayısı 2000 yılında 134950 iken, 2010 yılında 200239'a yükselmiştir. Ortalama olarak istikrarlı artışın gözlemlendiği tek veri, toplam yatak sayısıdır. Genel anlamda incelenen çizelgenin yükselme oranlarının oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum bin kişi başına düşen yatak sayısında da oldukça açık görülmektedir. 2000 yılındaki bin kişi başına düşen yatak sayısı 2,08 iken, 2010 yılında bu oran 2,72'ye yükselmiştir. Tüm değerlerin yıllar içindeki yükselişi, sağlık alanında olumlu gelişmelerin yaşanmasına rağmen yetersizdir.

Bu yetersizliği aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür (Özütler, 2009: 128);

“Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre 2000-2007 yılları arasında Türkiye'deki hekim sayısı 116 bin 14 ve 10 bin kişi başına düşen hekim sayısı 16'dır. Aynı dönemde görevli hemşire ve yardımcı sağlık personeli sayısı 217 bin 685 ve 10 bin kişiye düşen hemşire ve yardımcı sağlık personeli sayısı 29'dur. Dış hekimi sayısı 23 bin 798 iken 10 bin kişiye 3 dış hekimi düşmektedir. 2000-2008 yılları arasında 10 bin kişiye düşen yatak sayısı 27'dir. 33 Türkiye'nin Dünya Sağlık Örgütü tasnifine göre yer aldığı Avrupa bölgesinde ortalama 10 bin kişiye düşen hekim sayısı; 32,10 bin kişiye düşen hemşire ve yardımcı sağlık personeli sayısı; 79,10 bin kişiye düşen dış hekimi sayısı; 5 ve 10 bin kişiye düşen yatak sayısı 63'tür. Gelir gruplarına göre yapılan ayırimda Türkiye üst-orta gelir grubunda yer almaktadır. Üst-orta gelir grubu ortalamasına göre 10 bin kişiye düşen hekim sayısı; 22,10 bin kişiye düşen hemşire ve yardımcı sağlık personeli sayısı; 42,10 bin kişiye düşen dış hekimi sayısı; 6 ve 10 bin kişiye düşen yatak sayısı 42'dir”.

2.2.2. Beşeri Sermaye ve Eğitim

Beşeri sermaye, iyi eğitilmiş işgücü ve işgücünün nitelikleriyle ifade edilebildiğinden, söz konusu işgücünün nitelikleri okul ve mesleki eğitimlerle geliştirildiğinde ülkenin beşeri sermayesini de arttıracaktır (Çankaya, 2009: 44).

Elbette ki ülkedeki eğitimin varlığı tek başına yeterli değildir. Önemli ve de gelişimde etkili olan söz konusu eğitimin niteliğidir. Beşeri sermayenin ortaya çıkışı eğitime bağlı olduğundan ortalama eğitim süresi, okuma-yazma oranı, okullaşma oranı, yükseköğrenim kurumlarının oranı, eğitime ayrılan harcama miktarları, yayınlanan bilimsel yayınların sayısı gibi göstergeler beşeri sermayenin göstergeleri olarak sayılabilir.

Gelişmekte olan ülkelerde okuma-yazma oranları oldukça yüksektir. Fakat bununla birlikte nüfusun da hızla artması eğitim görmeyenlerin sayılarında da artışa neden olmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde eğitimin niteliği konusunda da sorunlar bulunmaktadır. Örneğin; kırsal kesimdeki eğitimin niteliği, kentsel kesime oranla oldukça düşüktür.

Gelişmekte olan ülkelerin, genel bir özellik olarak düşük gelir seviyelerine sahip olmaları sebebiyle, üretim faktörlerini ya da fiziksel ve beşeri sermayeyi biriktirmeleri mümkün olmamaktadır. Bu sebeple düşük gelirli aileler, çocuklarını okula göndermek ve çalıştırmak arasında seçime zorlanmaktadırlar (Karaman, 2007: 50)

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yeni kaynakların bulunması ve mevcut kaynakların etkin olarak kullanılabilmesinin en önemli koşulu eğitimidir. Ayrıca sanayileşmiş ülkelere ithal edilen modern teknoloji mallarının kullanılabilmesi için de nitelikli işgücüne ihtiyaç vardır. Aşağıdaki çizelgede Türkiye'ye ait eğitimle ilgili bazı verilere yer verilmiştir.

Çizelge 2.5. Türkiye’de İlköğretim Okullaşma Oranları (2000-2010)

Öğretim yılı	Net okullaşma oranı (%)	Okul sayısı	Öğretmen sayısı	Öğrenci sayısı	Derslik sayısı	Şube sayısı	Okul başına düşen öğrenci sayısı	Şube başına düşen öğrenci sayısı	Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı
2000-2001	95,28	36072	345015	10480721	-	348135	286	30	30
2001-2002	92,40	35052	372687	10477616	-	370739	299	28	28
2002-2003	90,98	35133	373303	10331645	-	377609	294	27	28
2003-2004	90,21	36114	384170	10479538	-	386879	285	27	27
2004-2005	89,66	35611	401288	10565389	-	380126	290	27	26
2005-2006	89,77	34990	389859	10673935	297000	382061	297	27	27
2006-2007	90,13	34656	402829	10846930	307511	387351	305	27	26
2007-2008	97,37	34093	445452	10870570	315887	392521	310	27	24
2008-2009	96,49	33769	453318	10709920	320393	408221	307	25	23
2009-2010	98,17	33310	485677	10916643	332902	416930	316	25	22

Kaynak: TÜİK (İlköğretim Okullaşma Oranı).

Türkiye'deki ilköğretime ait veriler incelendiğinde;

Net okullaşma oranı 2000- 2010 yılları arasında oldukça dalgalı bir seyir halindedir. 2000-2001 eğitim öğretim döneminde 95,28 olan bu oran, gittikçe azalarak 2004-2005 eğitim öğretim yılında 89,66'ya kadar düşmüştür. 2005 yılından sonra ise küçük artışlar şeklinde ilerlemiş ve 2009-2010 eğitim öğretim yılında 98,17'ye kadar yükselmiştir.

Türkiye'deki ilköğretim okulu sayıları ise 2000-2001 eğitim öğretim yılından 2009-2010 yılına kadar sürekli bir düşüş halindedir. 2000-2001 eğitim öğretim yılında 36072 olan okul sayısı, 2009-1020 eğitim öğretim yılında 33310'a düşmüştür.

Okul sayısının bu düşüşüne karşılık öğretmen sayılarında ise sürekli bir artış söz konusudur. 2000-2001 eğitim öğretim yılında 345015 olan öğrenci sayısı, 2009-2010 eğitim öğretim yılında 483677'ye yükselmektedir. Aynı şekilde öğrenci sayısında da, 2002-2003 eğitim öğretim yılı haricindeki tüm eğitim dönemlerinde, sürekli bir artış görülmektedir. Genel anlamda baktığımızda 2000-2001 eğitim öğretim yılında 1048072 ilköğretim öğrencisi mevcutken, 2009-2010 eğitim öğretim yılında 10916643 öğrenci bulunmaktadır.

2000-2005 yılları arasında derslik sayıları ile ilgili bilgi bulunmamakla birlikte, 2005 yılından itibaren sürekli bir artış görülerek 297000'den 332902'ye yükselmiştir. Şube sayıları da derslik sayıları gibi sürekli bir artış göstererek 2000-2001 eğitim öğretim yılında 348135'ten 2009-2010 eğitim öğretim yılında 416930'a yükselmiştir.

Okul başına düşen öğrenci sayıları ve şube başına düşen öğrenci sayıları incelendiğinde; okul başına düşen öğrenci sayıları artarken, şube başına düşen öğrenci sayıları azalmaktadır. 2000-2001 eğitim öğretim yılında okul başına düşen öğrenci sayısı 286 iken, 2009-2010 eğitim öğretim yılında 316'ya yükselmiş; şube başına öğrenci sayısı ise 2000-2001 eğitim öğretim yılında 30 iken, 2009-2010 eğitim öğretim yılında 25'e gerilemiştir.

Bununla birlikte öğretmen başına düşen öğrenci sayısı da yıldan yıla düşüş halindedir. 2009-2010 eğitim öğretim yılında 30 iken, 2009-2010 eğitim öğretim yılında 22'ye düşmüştür.

Çizelge 2.6. Türkiye’de Ortaöğretim Okullaşma Oranı (2000-2010)

Öğretim yılı	Net okullaşma oranı (%)	Okul sayısı	Öğretmen sayısı	Öğrenci sayısı	Derslik sayısı	Şube sayısı	Okul başına düşen öğrenci sayısı	Şube başına düşen öğrenci sayısı	Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı
2000-2001	43,95	6291	140969	2362653	-	71920	345	30	15
2001-2002	48,11	6367	144884	2579747	-	80528	405	32	18
2002-2003	50,57	6210	137956	3023602	-	86701	399	29	18
2003-2004	53,37	6941	147776	3014392	-	92238	389	29	18
2004-2005	54,87	6816	167614	3039449	-	96212	379	28	16
2005-2006	56,63	7435	185317	3258254	93488	100169	394	29	16
2006-2007	56,51	7934	187665	3386717	98748	105697	382	29	16
2007-2008	58,56	8280	191041	3245322	100853	105606	352	28	15
2008-2009	58,52	8675	196713	3837164	109042	123930	384	27	17
2009-2010	64,95	8913	206862	4240139	110310	139420	408	26	18

Kaynak: TÜİK(Orta Öğretim Okullaşma Oranı).

Türkiye'nin ortaöğretime ait verileri incelendiğinde ise;

Net okullaşma oranı, 2000 ile 2010 yılları arasında sürekli bir artış halindedir. 2000-2001 eğitim öğretim döneminde 43,95 olan bu oran, gittikçe azalarak 2009-2010 eğitim öğretim yılında 64,95'e kadar yükselmiştir.

Türkiye'deki ortaöğretim okulu sayıları ise, 2000-2001 eğitim öğretim yılından 2009-2010 yılına kadar dalgalanma göstermiştir. 2002-2003 eğitim öğretim yılları arasında bir düşüş göstermiş ve 2004-2005 eğitim öğretim yılları arasında yükselmiştir. 2005-2006 eğitim öğretim yılında 6816 olan okul sayısı, 2009-2010 eğitim öğretim yılında ise 8913'e yükselmiştir.

Ortaöğretim öğretmen sayılarında da 2002-2003 arasında bir düşüş görülmüş ve 2004-2005 eğitim öğretim yılları arasında bir artış başlayarak 167614'e yükselmiş ve yükselme devam ederek 2009-2010 eğitim öğretim yılında 206862'e yükselmiştir.

2000-2001 eğitim öğretim yılından itibaren öğrenci sayılarında başlayan artış, 2003-2004 ve 2007-2008 eğitim öğretim yılları arasında bir düşüş göstermiştir. Fakat genel olarak sürekli bir artış görülmüştür. 2000-2001 eğitim öğretim yılında 2362653 ortaöğretim öğrencisi mevcutken, 2009-2010 eğitim öğretim yılında 4240139 öğrenci bulunmaktadır.

2000-2005 yılları arasında derslik sayıları ile ilgili bilgi bulunmamakla birlikte, 2005 yılından itibaren sürekli bir artış görülerek 93488'den 110310'ye yükselmiştir. Şube sayıları da derslik sayıları gibi sürekli bir artış göstererek 2000-2001 eğitim öğretim yılında 71920'ten 2009-2010 eğitim öğretim yılında 139420'a yükselmiştir.

Okul başına düşen öğrenci sayıları da dalgalı bir seyir halindedir. 2002-2003 yılında bir düşüş gösteren okul başına öğrenci sayıları, 2005-2006 eğitim öğretim yılında yükselmeye başlamış ve 2006-2007 yılında yine bir düşüş göstermiştir. 2008-2009 eğitim öğretim yılından itibaren yükselişi devam etmiş ve 2009-2010 eğitim öğretim yılında 408'e ulaşmıştır.

Şube başına düşen öğrenci sayıları, genel bir düşüş sergileyerek 2000-2001 eğitim öğretim yılında 30 iken, 2009-2010 eğitim öğretim yılında 26'e gerilemiştir. Öğretmen başına düşen öğrenci sayıları da yıldan yıla farklılık

göstermiştir. Genel olarak yorumlandığında ise; 2000-2001 eğitim öğretim yılında 15 iken, 2009-2010 eğitim öğretim yılında 18'dir.

2.2.3. Beşeri Sermaye ve Nüfus

Nüfus ve göç, beşeri sermayenin miktarını açıklayan bir etken olmakla birlikte; beşeri sermaye düzeyinin daha iyi ele alınabilmesi için nüfus artış hızı, kadın-erkek nüfus oranları, kırsal ve kentsel nüfus ayrımı gibi etkenler de göz önünde bulundurulmalıdır. Nüfusun, ülkelerin ekonomik gelişimleri üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabilmektedir. Gelişim sürecinde olan ülkelerin nüfusunun toplam nüfusa oranla daha fazla bir yüzdeye sahip olması, bu ülkelerdeki tüketim miktarını arttırdığı için fiziki sermaye birikimini gittikçe zorlaştırmaktadır. Beşeri sermaye ihracatçısı haline gelen ülkeler kendi nüfusunu kalkındıramamakta; beşeri sermaye ithalatçısı haline gelen ülkeler ise kalkınma koşullarını kendi nüfusunu ile sağlayamamaktadırlar (Çankaya ve Karataş, 2010: 42).

Nitelikli insan gücü, bir ülkenin sahip olduğu en değerli hazinedir. Bu nitelikli nüfus sayesinde, ülke kaynakları en etkili şekilde kullanılır ve ekonomik etkinlik konusunda önemli gelişmeler sağlanır. Genç ve dinamik bir nüfusa sahip olmanın verdiği avantajlardan biri de verimliliğinin ve etkinliğinin artırılması istenilen beşeri sermaye yatırımlarıdır. Bu durum yüzünden, göz ardı edilmemesi gereken bazı etkenler vardır. Bunlar; nüfusun daha nitelikli olmasını sağlama için uygulanan eğitim ve sağlık politikaları ve seçimi ve ülkenin sahip olduğu beşeri sermaye düzeyi ve potansiyelidir.

Beşeri sermaye, bir ülkedeki ekonomik faaliyetlerin devamlılığını sağlayan insan gücünün sahip olduğu beceri, bilgi ve diğer özelliklerinin toplamı olarak tanımlanır. Bu açıdan, ekonomik alanda gösterilen gelişmenin temel yapı taşı olarak kabul görmektedir. "Bilgi toplumu" terimi, ekonomik alanda sağlanan gelişmenin en üst noktası olarak, bilginin ve nüfusun eğitilmiş olmasının önemini vurgulamaktadır. Bu nitelikli nüfusun bilgiyi en iyi şekilde kullanabilmesi ve üzerine daha fazlasını katarak üretebilmesi, bilgi toplumunun sahip olduğu temel özelliklerden biri olarak kabul edilmektedir (Yumuşak, 2007: 16-17).

Fiziki sermaye ve beşeri sermaye bir araya gelerek bir ülkenin sahip olduğu ekonomik gücü oluşturur. Bütünleşen bu iki sermayenin yanı sıra, beşeri

sermayede olması gereken nitelik ve niceliklerin de bütünlüşerek bir uyum içinde olması gerekmektedir. Bu uyum, beşeri sermayenin etkinliği üzerinde olumlu bir etki göstermektedir. Nüfusun niteliği, beşeri sermayenin ekonomik olarak etkinliğini sağlar. Beşeri sermaye olarak tanımlanan nitelikli nüfus; miktar, yaş ve cinsiyet gibi nicelikler de göz önünde bulundurulduğunda beşeri sermayeyi ve onun etkinliğini arttırmaktadır. Bu nicel özellikler beşeri sermayenin temin edilmesi için istenilen altyapının en önemli hususlarını oluşturmaktadır. Diğer şartların sabit tutulması durumunda, bir ülkenin daha genç ve geniş bir nüfusa sahip olması, o ülkeyi beşeri sermaye açısından daha güçlü ve dinamik kılacaktır. Nüfusun geniş ve genç olması, bu nedenden dolayı beşeri sermayedeki etkinliğin devamlılığını sağlayan en önemli nicel etkidir. Özellikle gelişme sürecinde olan ülkelerde kadınların çalışmaması, kadın nüfusundaki fazlalık da göz önünde bulundurulduğunda, işgücü arzına olumsuz etki yaparak azalmasına neden olmaktadır. Beşeri sermayesinin dinamizmini kaybeden ülkeler, bu durumu nüfuslarının artmamasından ve her geçen gün daha da yaşlanmasından dolayı yaşamaktadırlar. Beşeri sermayenin devamlılığını sağlayabilmek için giderlerini arttırmaktadırlar. Yaşlı nüfusa sahip ülkelerin karşılaştığı en büyük problemlerden biri de sosyal güvenlik giderleridir. Artırılan emeklilik yaşı ise, işsizlik bazında ekonomik sorunların doğmasına sebep olmaktadır (Çankaya ve Karataş, 2010: 43).

Türkiye, OECD ülkeleri arasında kentsel nüfus oranı düşük ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'nin kentsel nüfusunun toplam nüfusa oranı %67 olarak gözlemlenmektedir. Türkiye'nin kentsel nüfus oranı düşük olmasına rağmen birçok OECD ülkesinden daha hızlı kentselleşme söz konusudur. Türkiye'de 1950'li yıllardan sonra kentsel nüfus oranı her dönem ikiye katlanarak artmıştır. 1950 ile 1990 yılları arasına bakıldığında bu oranın binde 40'ı aşmasına rağmen, 1990 yılından sonra binde 30'lara düştüğü gözlenmiştir. Bu oran diğer ülkelerde göz önüne alındığında; Portekiz'de binde 11, Yunanistan'da binde 9 ve İtalya'da binde 2'dir (Yumuşak, 2007: 20).

Çizelge 2.7. Türkiye’de İşsizlik (2000-2010)

Yıllar	İşgücüne Katılım Oranı(%)	İstihdam Oranı(%)	İşsizlik Oranı(%)	Nüfus Artış Hızı %
2000	49,9	46,7	6,5	1,3
2001	49,8	45,6	8,4	1,3
2002	49,6	44,4	10,3	1,3
2003	48,3	43,2	10,5	1,2
2004	46,3	41,3	10,8	1,2
2005	46,4	41,5	10,6	1,2
2006	46,3	41,5	10,2	1,1
2007	46,2	41,5	10,3	1,1
2008	46,9	41,7	11	1,3
2009	47,9	41,2	14	1,3
2010	48,8	43	11,9	1,3

Kaynak: TÜİK (İşsizlik Verileri)

Türkiye her geçen gün hızlanan nüfus artışını geride bırakmaktadır. Bu yüzden, istihdam sürecinde görülen nüfus kaynaklanan gerçekleşen problemler işsizliğe daha az etki etmektedir. 2000’de yapılan genel nüfus sayımının ve 2003’te yapılan Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması’nın sonuçları baz alınarak nüfus projeksiyonları yenilenmiştir. Bu yenilenmeden sonra 2003’te binde 1,32 olarak belirlenen yıllık nüfus artış hızının 2005’te binde1,26’ya düşmesi, 2003’te 70,2 milyon olarak belirlenen toplam nüfusun 2005’te 72 milyona yükselmesi beklenmektedir. Ekonominin istikrarlı olmaması, yeterli yatırımın olmaması ve kurumsallaşamayan işgücü piyasası ülkemizdeki mevcut istihdam oranının yüksek olmasının en önemli nedenlerinden biridir.

Türkiye’deki nüfus yapısı gözleendiğinde işsizlik oranı ile nüfusun artış hızı arasındaki korelasyonun yüksek olduğu, özellikle 2006’daki işsizliğin artmasının nüfus artış hızından kaynaklandığı söylenebilir.

Çizelge 2.8. Türkiye’de Eğitim Grubuna Göre İşgücü İstatistikleri (2000-2010)

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU İŞGÜCÜ İSTATİSTİKLERİ VERİ TABANI								
Eğitim durumuna ve dönemlere göre işsizlik oranı (%) (15 + yaş)	Okuma-yazma bilmeyen	Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	İlkokul	Ortaokul veya dengi meslek okul	Genel lise	Lise dengi meslek okul	Yüksekokul veya fakülte	İlköğretim
2000	3,4	5,6	5,2	8,3	10,5	10,9	7	10,3
2001	3,1	5,8	7,4	10,8	13,3	13,2	7,8	9,3
2002	4,6	6,1	9,2	12,6	14,6	14,8	11,1	10,7
2003	7	9,5	9,7	12,1	13,2	12,3	11,1	11,3
2004	4,3	7,5	9,1	12,6	14,7	16	12,2	13,3
2005	4,9	9,7	9,3	12,2	13,9	13,6	10	14,5
2006	4,8	9,3	9,1	11,2	14	11,8	9,6	15,2
2007	5,2	10,6	8,7	10,2	13,9	12	9,7	16,8
2008	6,3	12,1	9,4	10,9	14,1	11,7	10,3	17,7
2009	8	15,3	12,2	14	18	15,6	12,1	22,2
2010	6	12,5	10	11,5	15,9	13,2	11	18,3

Kaynak: TÜİK (İşgücü İstatistikleri).

Eğitim, beşeri sermayenin, yani insan gücünün etkinliğini ve verimliliğini etkilemektedir. Çizelge 2.8. bu açıklamaya göre yorumlanacak olursa; okuma-yazma bilmeyen nüfusun işsizlik oranı 2000 ile 2009 arasında artış göstermektedir. Bu oran 3,4'ten 8'e yükselmiştir. Bağımlı olmayan nüfusun niteliksiz işgücü olarak yetiştirilmesi sonucu olarak, beşeri sermayede beklenen ve istenilen işgücünün sağlanamadığı söylenebilir. 2010 yılından bu oran 8'den 6'ya düşmüştür.

Okuma-yazma bilen fakat bir okul bitiremeyenlerin işsizlik oranı 2000'de 5,6 olarak belirlenmiştir. 2009'a kadar bu oran yükselerek 15,3'e ulaşmıştır. 2010 yılında ise bir düşüş göstererek 12,5 olmuştur.

İlkokul düzeyine ulaşan nüfusun işsizlik oranı 2000'de 5,2 olarak görülmüştür. 2005'e kadar görülen artış sonucunda bu oran 9,3'e ulaşmıştır. 2006 ve 2007 yıllarında görülen düşüş sonunda oran 8,7 olmuştur. 2009 yılına kadar tekrar yükselerek 12,2'ye ulaşmıştır. 2010 yılında tekrar bir düşüş gösterip 10 olmuştur.

Ortaokul veya dengi meslek okullarından mezun olan nüfusun işsizlik oranı 2000'de 8,3 ile başlayıp düzensiz artışlarla 2004'te 12,6'ya ulaşmıştır. 2007'de görülen 10,2 oranına kadar bir düşüş gerçekleşmiştir. 14 oranla 2009'a kadar tekrar bir artış görülmüş, 2010'da ise bu oran 11,5'e düşmüştür.

Genel lise mezunlarının işsizlik oranı 2000 yılında 10,5 iken, 2010 yılında 15,9'a yükselmiştir. Yıllar genelinde çizelge incelendiğinde 2009 yılında yaşanan 4'lük büyük bir artış göze çarpmaktadır.

Lise dengi meslek okulları mezunlarının işsizlik oranı 2000 yılında 10,9 iken, 2008 yılında 11,7'ye yükselmiştir. 2009 yılındaki 4'lük bir artış, diğer okulların işsizlik oranlarında olduğu gibi, bu yüzdeyi yükseltmiştir.

Yüksekokul veya fakülte mezunlarının işsizlik oranları 2000 yılında 7 iken, bu oran 2004'e kadar bir yükseliş göstererek 12,2 olmuştur. Lise dengi meslek okullarında 2008-2009 arası görülen 4'lük artış, bu durumda 2 olarak görülmüştür. 2010 yılında en son olarak 11'e düşmüştür.

Çizelge 2.9. Türkiye’de Yaş Gruplarına Göre İşgücü İstatistikleri (2000-2010)

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU İŞGÜCÜ İSTATİSTİKLERİ VERİ TABANI											
Yaş grubuna ve yıllara göre istihdam oranı (%) (15 + yaş)	Yaş Aralıkları										
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65+
2000	31,7	42,6	57,2	59	59,9	59,2	52,9	45,6	40,2	32,1	20,7
2001	28,6	42,3	55,2	58,5	58,6	58,1	52,6	44,5	39	32,4	20,4
2002	26,4	39,9	54,6	57,9	57,9	56,8	51,8	42,9	37,5	32,9	18,2
2003	23,3	38	53,8	57,1	57,9	56,8	50,5	42,1	35,2	29,8	17,1
2004	21,6	39,3	52,9	56	57,9	55,7	48,4	38,4	32,6	25,6	14,1
2005	21,7	39,7	53,9	56,1	57,8	56,4	49,2	38,8	31,3	23,7	13,2
2006	22	39,5	53,7	57,1	58	56,5	48,8	39,1	30,8	23,6	11,9
2007	21,6	39,9	54,1	57,4	58	56,8	48,3	38,7	29,7	23,6	11,4
2008	22	39,9	54,4	57,4	58,4	56,7	48,8	39,5	30,2	23,7	11,6
2009	21	38,1	52,9	56,9	57,4	56,7	49,1	39,4	31	24,5	11,7
2010	21,6	39,9	55,4	59,1	60,1	59,5	52,1	41,1	32,4	25,8	11,8

Kaynak: TÜİK (İşgücü İstatistikleri).

Türkiye’deki istihdamı yaş grupları açısından ele alındığında Çizelge 2.9.’da yer alan verileri doğru incelemek gerekmektedir. Çizelgeye göre 15-19 yaş aralığındaki nüfusun istihdam oranı 2000 yılında 31,7 iken, 2010 yılında bu oran 21,6’ya düşmüştür. Yine 20-24 yaş aralığındaki nüfus için de istihdam oranı 2000 yılında 42,6 iken, 2010 yılında 39,9’a gerilemiştir. Çizelgeden de görüleceği gibi 25-55 yaş aralığı istihdam oranı genel istihdamın büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Genel anlamda, bu yaş aralığına dahil olan yaş gruplarının çoğunda, 2000 ve 2010 yılı arasındaki istihdam oranları arasında bir düşüş söz konusudur.

Çizelge 2.10. Türkiye’de Nüfus Artış Hızı (2000-2010)

Yıl	Yıllık nüfus artış hızı(%)
2000	14,2
2001	13,9
2002	12,7
2003	11,9
2004	12,0
2005	12,3
2006	12,5
2007	12,4
2008	12,7
2009	13,8
2010	15,2

Kaynak: TÜİK (Nüfus İstatistikleri).

İşsizlik ve istihdam oranları dikkate alındığında, nüfus artış hızının bu oranlara etki ettiği açıkça görülmektedir. 2000 yılında nüfus artış hızı binde 1,42 iken, 2010 yılında ise binde 1,52’ye yükselmiştir. Sağlanan istihdam oranının düşüklüğü, nüfus artış hızının yükselmesiyle birlikte ortaya işsizlik sorununu çıkarmaktadır.

3. EKONOMİK KALKINMA ve BEŞERİ SERMAYE İLİŞKİSİ

Bu bölümde diğer bölümlerde incelenen ekonomik kalkınma ve beşeri sermaye kavramlarının birbirleri ile olan ilişkileri çizelge verilerine de dayanarak açıklanmıştır.

3.1. Ekonomik Kalkınma ve Beşeri Sermayenin Bir Göstergesi Olarak İnsani Gelişmişlik Endeksi

Ekonomik kalkınma ve beşeri sermaye arasındaki ilişkinin teorik olarak incelenmeye başladığı dönemde Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü (UNDP), Human Development Indeks adıyla çalışmalara başlamış ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesine katkı sağlamıştır. UNDP'nin çalışmalarında ekonomik anlamda gelişme sadece büyüme hızı olarak değil bununla birlikte refah seviyesinin ve kalkınmışlığın göstergeleri olarak ortalama yaşam süresi, okur-yazarlık oranı, kişi başına GSYİH, okullaşma oranları gibi göstergelerle birlikte ele alınmıştır (Bodur, 2007: 31). Teorik olarak da ülkelerin gelişmeleri vatandaşların sahip olduğu imkanlar ile ilişkilendirilerek ve uygulamalar yapılarak test edilir.

Ekonomik kalkınma ve insani gelişmişlik arasında her zaman bir ilişki kurulamayabilir. Bu durum genellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde gözlenmektedir. Söz konusu bu ülkeler ekonomik büyümede sağlanan başarıyı her zaman refah seviyesinde gösterememektedir. Bu istisnalar göz ardı edildiğinde genel anlamda ekonomik kalkınma ve insani gelişmişlik arasında bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

UNDP 1990 yılından günümüze kadar her yıl insani gelişim raporları yayınlamıştır. Bu raporlarda “toplumun gerçek zenginliği, insanların hoşlanacağı bir çevreye olanak veren, sağlıklı ve özgün bir yaşam ortamından yararlanabilen yurttaşlar ile sağlanabileceği sıklıkla ifade edilmektedir” (Bodur, 2007: 32). Buradan yola çıkılarak insani gelişmişlik iki yönden ele alınabilir. Bunlardan birincisi, sağlık, bilgi ve beceri gibi vasıflara sahip olmak, ikincisi de sahip olunan bu vasıfların kullanılabilmesidir. Bu iki yön incelendiğinde birbirlerinin dengeler nitelikte olmaları gerektiği görülmektedir. Bunun sebebi kullanılma imkanı olmayan vasıfların bireylerde olmasının bir anlam ifade etmemesidir. Buna

bağlı olarak ilk yayımlandığı tarihten itibaren her yıl insani gelişim raporları farklı konuları ele alır. Yıllara göre insani gelişim raporlarının konuları aşağıdaki gibidir;

Çizelge 3.1. İnsani Gelişim Raporları Konularının Yıllara Göre Dağılımı

1991	Beşeri Kalkınmanın Finansmanı
1992	Kalkınmanın Küresel Boyutu
1993	Katılımcı Kalkınma
1994	İnsan Güvenliği
1995	Kadın-Erkek Eşitsizliği
1996	Ekonomik Kalkınma-Beşeri Kalkınma İlişkisi
1997	Yoksulluk
1998	Sürdürülebilir Beşeri Kalkınma
1999	Globalleşme
2000	Özgürlükler
2001	Yeni Teknolojik Gelişmelerin Beşeri Sermaye Üzerindeki Etkileri
2002	Demokrasiyi Derinleştirmek
2003	Yirminci Yüzyıl Kalkınma Hedefleri
2004	Kültürel Özgürlük
2005	Eşit Olmayan Bir Dünyada Ticaret, Güvenlik ve Yardım
2006	Enerji, Yoksulluk ve Küresel Su Krizleri
2007/2008	İklim Değişikliği ile Mücadele
2009	Engelleri Aşmak: Göç ve İnsani Gelişme
2010	Ulusların Gerçek Zenginliği: İnsani Gelişme Yolları
2011	Sürdürülebilirlik ve Eşitlik: Herkes İçin Daha İyi Bir Gelecek
2012/2013	Güney' in Yükselişi
2014	İnsani İlerlemeyi Sürdürmek: Kırılganlıkları Azaltmak ve Dayanıklılık Oluşturmak

Not: OECD raporlarından derlenmiştir.

İnsani gelişimin birçok göstergesi vardır fakat ölçümünde zorluklar yaşanması göstergeler konusunda sınırlamalar yapılması zorunlu hale gelmiştir. “Aslında insani gelişim; kültürel, politik ve ekonomik özgürlüklerden başlayarak, insan hakları, bireylerin yaratıcı ve verimli olmalarını sağlayacak olanakların artırılmasına kadar birçok boyutu içine almaktadır; ancak yalnızca üç boyutu ile

ölçümlenebilmektedir” (Bodur, 2007: 32). İnsani gelişimin üç boyutu aşağıdaki gibidir;

1. Uzun ve Sağlıklı Yaşam: Uzun ve sağlıklı yaşam boyutu ortalama yaşam beklentisiyle ölçülür. Yaşam beklentisinin bu denli önemli olmasının sebebi beslenme ve sağlıkla ilgili en önemli ölçüt olmasıdır. Ortalama yaşam süresinin uzun olduğu ülkelerde bireyler beslenme ve sağlık konularına dair hizmetler daha iyidir.

2. Bilgi ve Eğitim: Bilgi ve eğitim düzeyi ise okullaşma oranı ve okur-yazarlık oranı ile hesaplanmaktadır. İnsani gelişmişlik endeksi boyutları arasında hesaplanması en kolay olanıdır. Bu boyut okullaşma oranı ve okur-yazarlık oranlarının ortalaması alınarak hesaplanır.

3. İyi Bir Yaşam Sürdürebilmek İçin Gerekli Kaynaklara Sahip Olabilme: İnsani gelişim endeksinin en zor hesaplanan boyutudur. Bunun sebebi güvenilir verilerin olmamasıdır ve bu sebeple de ortalama gelir düzeyleri dikkate alınır. Ülkeler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak için satın alma gücü paritesine göre hesaplanan kişi başı GSYİH değerleri kullanılmaktadır. Ayrıca gelirin refah seviyesine olan marjinal katkılarını da ele alır. Bu veriler gelirin dağılımı konusunu kapsamaz fakat elde edilebilen güvenilir veriler ile en iyi ölçüm bu şekilde sağlanabilmektedir.

Çizelge 3.2. Türkiye’de İnsani Gelişim Endeksi Değerleri (2000-2007)

Yıl	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi(yıl)	Yetişkin okuryazarlık (%)	İlköğretim , Ortaöğretim ve Yükseköğretim Brüt Okullaşma Oranı(%)	Kişi Başı GSYİH (SGP/ABD\$)	Yaşam Beklentisi Endeksi	Eğitim (%)	GSYİH (ABD\$)	İnsani Gelişim Endeksi
2000	69.8	85.1	62	6,974	0.75	0.77	0.71	0.742
2001	70.1	85.5	60	5,89	0.75	0.77	0.68	0.734
2002	70.4	86.5	68	6,39	0.76	0.80	0.69	0.751
2003	68.7	88.3	68	6.77	0.73	0.82	0.70	0.750
2004	68.9	87.4	69	7.75	0.73	0.81	0.73	0.757
2005-2006	71.4	87.4	68.7	8.40	0.77	0.81	0.74	0.775
2007	71.7	88.7	71.1	12.9	0.77	0.82	0.81	0.806

Kaynak: UNDP.

Çizelge 3.3. Türkiye’de İnsani Gelişim Endeksi Değerleri (2010-2012)

Yıl	İnsani Gelişim Endeksi (İGE) Değeri	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi(yıl)	Eğitim Süresi Ortalaması	Okullaşma Oranı (yıl)	Kişi Başına Düşen GSYİH (SGP/ABD\$)
2010	0.679	72.2	6.5	11.8	13.359
2011	0.699	74.0	6.5	11.8	12.246
2012	0.722	74.2	6.5	12.9	13.710

Kaynak: UNDP

Çizelge 3.2. ve çizelge 3.3. aynı çizelgedir, ancak OECD 2008 ve 2009 yıllarında insani gelişim rakamlarını açıklamamıştır. Bu durumun nedeni, söz konusu yıllarda insani gelişmişlik endeksi hesaplanırken değişikliğe gidilmesidir. 2010 yılından itibaren daha düzenli bir çizelge yayınlanmaya başlanmıştır.

İnsani gelişmişlik endeksi ve önceki bölümler içinde yer alan tüm çizelgelerin eğitim verileri incelendiğinde;

İncelenen ilk yıl olan 2000'de Çizelge 1.9.'da toplam eğitim harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı %2,9 iken Çizelge 1.7. ve Çizelge 2.5.'e göre ilköğretim okullaşma oranları % 95,28, ortaöğretim okullaşma oranları ise %43,95'dir. Çizelge 3.1.'e göre ise insani gelişmişlik endeksi değeri 0,742 dir.

Bir sonraki yıl 2001'de ise Çizelge 1.9.'da görüleceği gibi toplam eğitim harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı %3,9 olarak % 1'lik bir artış göstermiştir. Çizelge 1.7. ve Çizelge 2.5.'e göre bu artış ilköğretimdeki okullaşma oranlarında yaklaşık olarak %3'lük bir artışa sebep olarak okullaşma oranını %92,40'a çekerken ortaöğretimdeki okullaşma oranlarında yaklaşık %5'lik bir artış sebep olmuş ve bu rakam %48,11'e yükselmiştir. Çizelge 3.1.'e göre ise insani gelişim endeks değeri yaklaşık %1'lik bir artışla 0,734'e yükselmiştir.

2002 yılına gelindiğinde Çizelge 1.9.'a göre toplam eğitim harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla içindeki payında % 0,1 gibi yok denecek kadar az olan bir artış yaşanmış ve pay %4'e yükselmiştir. Harcamalardaki bu küçük artış okullaşma oranlarında olumlu bir etki yaratmamış, Çizelge 1.7. ve Çizelge 2.5.'e göre ilköğretim okullaşma oranlarındaki düşüş devam ederek % 90, 98'e gerilerken, ortaöğretim okullaşma oranları da yaklaşık %2'lik bir artış ile %50,57'ye yükselmiştir. Çizelge 3.1.'e göre ise insani gelişim endeks değeri yaklaşık %2'lik bir artışla 0,751'e yükselmiştir.

2002 yılından 2003 yılına geçildiğinde Çizelge 1.9.'a göre toplam eğitim harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla içindeki payında %0,6'lık bir düşüş yaşanarak eğitim harcamalarının payı % 3,4'e gerilemiştir. Buna paralel olarak ilköğretim oranlarında da bir düşüş meydana gelmiştir. Çizelge 1.7. ve Çizelge 2.5.'e göre 90,21'e gerilerken ortaöğretim okullaşma oranları yaklaşık %3'lük bir

artıŖla %53,37'ye yükselmiştir. Çizelge 3.1.'e göre ise insani gelişim endeksi değeri 0,750 dir.

2004 yılında ise Çizelge 1.9.'da toplam eğitim harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla içindeki payında yine bir artış gözlemlenmiş %0,6'lık bir artışla %4,0'e yükselmiştir. Bu yılda da ilköğretim okullaşma oranlarında düşüş devam ederken ortaöğretim okullaşma oranları yükselmektedir. Çizelge 1.7. ve Çizelge 2.5.'e göre ilköğretim okullaşma oranları yaklaşık %1'lik bir azalışla %89,66 ya düşerken ortaöğretim okullaşma oranları ise %1,5'lik bir artış göstererek %54,87'ye yükselmiştir. Çizelge 3.1.'e göre 2004 yılı insani gelişmişlik endeksi değeri ise 0,757'dir.

2005 yılına gelindiğinde Çizelge 1.9.'ye toplam eğitim harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla içindeki payında %0,3'lük bir artış gözlemlenmiş ve pay değeri %4.3'e yükselmiştir. Toplam eğitim harcamalarının GSYİH içinde payındaki bu artış Çizelge 1.7. ve Çizelge 2.5.'e göre ilköğretim okullaşma oranında %0,11'lik bir artışa sebep olmuştur. İlköğretim okullaşma oranları %89,77'ye yükselmiştir. Ortaöğretim okullaşma oranları da yaklaşık % 1.7'lik bir artış göstererek %56,63'e yükselmiştir.

Yine çizelgelerde de görüleceği gibi 2006 yılında Çizelge 1.9.'a göre toplam eğitim harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı %0,10'luk bir azalış göstererek %4.2'ye gerilemiştir. Önceki yıllardan farklı olarak eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payındaki bu azalış Çizelge 1.7. ve Çizelge 2.5.'e göre ilköğretim okullaşma oranlarında yaklaşık %1'lik bir artışla %90,13'e yükselmiş ortaöğretim okullaşma oranlarında %0,12'lik bir azalış meydana gelmiş ve %56,51'e gerilemiştir. Çizelge 3.1.'e göre ise 2005-2006 insani gelişim endeksi değeri 0,806'ya yükselmiştir.

2007 yılında ise Çizelge 1.9.'a göre toplam eğitim harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla içindeki payında incelenen zamanlar içindeki en büyük artış gözlenmiştir. Çizelge 1.7. ve 2.5.'e göre ilköğretim okullaşma oranlarında yaklaşık %7'lik bir artış göstermiş ve %97,37'ye yükselmiştir. Ortaöğretim okullaşma oranları ise yaklaşık %2'lik bir artış göstermiş ve %58,56'ya yükselmiştir.

2008 yılında Çizelge 1.9.'a göre göre toplam eğitim harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla içindeki payında %1,5'lik ani bir düşüş yaşanmıştır. Bunun

sebebi olarak 2008 yılındaki küresel ekonomik kriz gösterilebilir. Harcamalardaki bu düşüş çok yüksek olmamakla birlikte okullaşma oranlarında bir düşüşü de beraberinde getirmiştir. Çizelge 1.7. ve Çizelge 2.5.'e göre ilköğretim okullaşma oranları %96,49 ve ortaöğretim okullaşma oranları ise %58,52'dir.

İncelenen son yıl olan 2009 yılında Çizelge 1.9.'a göre toplam eğitim harcamalarının gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı %0,6 yükselerek %3.8 değerini almıştır. Çizelge 1.7. ve Çizelge 2.5.'e göre ise ilköğretim okullaşma oranları yaklaşık %2'lik bir artışla %98,17'ye yükselmiştir. Ortaöğretim okullaşma oranları ise %6'lık bir artışla %64,95'e yükselmiştir.

Tüm bu verilerin ve ekonomik kalkınma-beşeri sermaye ilişkisini inceleyen çalışmaların ışığında beşeri sermaye yatırımları olarak adlandırılan eğitim harcamalarının beşeri sermayenin gelişimine katkıda bulunduğu ve buna bağlı olarak ekonomik kalkınmayı ve de ekonomik büyümeyi etkilediğini söylemek mümkündür.

İnsani gelişmişlik endeksi ve önceki bölümler içinde yer alan tüm çizelgelerin sağlık verileri incelendiğinde;

İncelenen ilk yıl olan 2000 yılında Çizelge 2.1.'e göre toplam sağlık harcamaları 8246 milyon TL iken sağlık harcamalarının GSMH'ya oranı %4.9'dur. 2000 yılı insani gelişmişlik endeksi değeri ise 0,742'dir.

2001'de ise Çizelge 2.1.'e göre toplam sağlık harcamaları yaklaşık 4 milyon artarak 12 396 milyon TL'ye yükselmiş sağlık harcamalarının GSMH'ya oranı ise 0,3'lük bir artışla 5,2'ye yükselmiştir. Çizelge 1.4.'e göre de kişi başı sağlık harcamaları 456 ABD doları ve insani gelişmişlik endeksi değeri 0,734'tür.

2002 yılına gelindiğinde hem toplam sağlık harcamaları ve sağlık harcamalarının GSMH'ya oranında hem de kişi başına sağlık harcamalarında bir artış gözlemlenmektedir. Çizelge 2.1.'e göre toplam sağlık harcamaları 18 774 Milyon TL iken toplam sağlık harcamalarının GSMH'ya oranı 5,4'tür ve kişi başına sağlık harcamaları da 483 ABD Dolarıdır. 2002 yılı insani gelişmişlik endeksi değeri de 0,751'e yükselmiştir.

2003 yılında Çizelge 2.1.'e göre toplam sağlık harcamaları yaklaşık 6 milyon TL artarak 24 279 TL'ye ulaşmıştır. Toplam sağlık harcamalarının GSMH

içindeki payı da % 5,3'tür. Çizelge 1.4.'e göre kişi başına sağlık harcamaları da 502 ABD dolarına yükselmiştir. İnsani gelişmişlik endeksi değeri ise 0,750'dir.

Çizelgelerden de anlaşılacağı gibi 2004 yılında da toplam sağlık harcamaları ve sağlık harcamalarının GSMH içindeki payındaki artışlar devam etmektedir. Çizelge 2.1.'e göre toplam sağlık harcamaları 30 021 milyon TL ve toplam sağlık harcamalarının GSMH içindeki payı da 5,4'tür. Çizelge 1.4.'e göre de kişi başı sağlık harcaması 520 ABD Dolarına yükselmiştir ve insani gelişmişlik endeksi de 0,757'ye yükselmiştir.

2005 yılına gelindiğinde ise çizelge 2.1.'e göre toplam sağlık harcamaları 9 milyon TL'lik bir artışla 39 359 milyon TL'ye yükselmiş fakat toplam sağlık harcamalarının GSMH'ya oranında bir değişme olmamış ve %5,4 olarak kalmıştır. Buna sebep olarak söz konusu yıldaki nüfus artışı gösterilebilir. Aynı artış kişi başına sağlık harcamasında da görülmüş ve Çizelge 1.4.'e göre 591 ABD Dolarıdır.

2006 yılında ise Çizelge 2.1.'e göre toplam sağlık harcamaları 44 069 milyon TL iken toplam sağlık harcamalarının GSMH içindeki payı yüzde 5,8'dir. Ayrıca Çizelge 1.4.'e göre ise kişi başına sağlık harcamalarında büyük bir artış gözlemlenmiş ve önceki yıl 591 olan bu değer 2006 yılında 732 ABD Doları olmuştur. İnsani gelişmişlik endeksi değeri ise 0,775'tir.

2007 yılında da söz konusu değerlerdeki artış devam etmektedir. Çizelge 2.1.'e göre toplam sağlık harcamalarında yaklaşık 6 milyon TL'lik bir artış gözlemlenmiş ve 50 904 milyon TL olmuştur. Toplam sağlık harcamalarının GSMH içindeki payı ise yüzde 6'ya yükselmiştir. Çizelge 1.4.'e göre ise kişi başına sağlık harcamaları 840 ABD Dolarıdır. Söz konusu yılın insani gelişmişlik endeksi değeri ise 0,806'ya yükselmiştir.

2008 yılında ise Çizelge 2.1.'e göre toplam sağlık harcamalarındaki artış devam etmiş ve 57 749 milyon TL ye ulaşmıştır. Toplam sağlık harcamalarının GSMH içindeki payı ise 0,1'lik artışla yüzde 6,1 olmuştur. Çizelge 1.4.'e göre ise kişi başına sağlık harcamalarındaki artış da devam etmiş 913 ABD Dolarına yükselmiştir.

Önceki yıllardan farklı olarak 2009 yılında Çizelge 2.1.'e göre toplam sağlık harcamalarındaki artış yok denecek kadar azdır ve 57 911 milyon TL'ye

yükselmiştir. Toplam sağlık harcamalarının GSMH içindeki payında herhangi bir artış veya azalış gözlemlenmemiş ve 6,1 değerinde kalmıştır. Toplam sağlık harcamalarındaki artış bu denli az olmasının sebebi olarak 2008’de başlayan küresel ekonomik kriz gösterilebilir. Çizelge 1.4.’e göre ise kişi başı sağlık harcamaları 972 ABD Dolarına yükselmiştir.

Gözlemlendiğimiz son yıl olan 2010’da ise çizelge 2.1.’e göre toplam sağlık harcamalarında bir artış meydana gelmiş ve 57 911 milyon TL’den 61 678 milyon TL’ye yükselmiştir. Fakat toplam sağlık harcamalarındaki bu artışın, sağlık harcamalarının GSMH’ya oranına olumlu bir katkı sağladığı söylenemez. Çünkü toplam sağlık harcamalarının artmasına rağmen sağlık harcamalarının GSMH’ya oranında yaklaşık 0,5’lik bir düşüş meydana gelmiş ve söz konusu değer yüzde 5,1’e gerilemiştir. Bu durumu nüfus artışıyla açıklamak mümkündür. Buna rağmen kişi başına sağlık harcamalarındaki artış devam etmiş ve 1039 ABD Dolarına yükselmiştir. 2010 yılı insani gelişmişlik endeksi değeri ise 0,679’a gerilemiştir. İnsani gelişmişlik endeksindeki bu gerilemeye sağlık harcamalarının GSMH’ya oranındaki düşüşün etki ettiğini söylemek yanlış olmaz.

İncelenen grafikler ve ekonomik kalkınma-beşeri sermaye ilişkisini inceleyen önceki çalışmalardan da anlaşılacağı gibi bir beşeri sermaye yatırımı olarak nitelendirilen sağlık harcamalarının da ekonomik kalkınmaya katkı sağladığı söylemek mümkündür. Sağlık harcamalarının artmasına bağlı olarak bir kalkınma göstergesi sayılan insani gelişmiş endeksi değerlerinde de artış görülmektedir. Bununla birlikte Çizelge 1.2.’de de görüldüğü bebek ölüm oranlarında incelenen 2000-2010 yılları arasında oldukça önemli oranlarda düşüşler gözlemlenmiştir. 2000 yılında yüzde 27,8 olan bebek ölüm oranları genel anlamda her geçen yıl azalmış ve 2010 yılına gelindiğinde söz konusu oran yüzde 10,1’e kadar düşmüştür. Bu durum da ülkenin kalkınması açısından oldukça önemli biri gelişmedir.

İnsani gelişmişlik endeksi ve önceki bölümler içinde yer alan tüm çizelgelerin nüfus verileri incelendiğinde;

İlk incelenen 2000 yılında Çizelge 2.7.’de de görülebileceği gibi, ülkedeki nüfus artış hızı bine 1,3, işgücüne katılım oranı yüzde 49,9 ve istihdam oranı yüzde 46,7 iken işsizlik oranı ise yüzde 6,5’tir. Çizelge 2.8’e göre ise bu yüzde 6,5

işsizlik oranının yüzde 10,3'ünü ilköğretim okulu mezunları, 10,5'ini lise mezunları ve yüzde 7'sini ise 2 veya 4 yıllık üniversite mezunları oluşturmaktadır.

Bir sonraki yıl 2001'de ise Çizelge 2.7.'ye göre nüfus artış hızında herhangi bir değişme yaşanmazken istihdam oranı ve işsizlik oranında bir düşüş söz konusudur. Önceki yıl 46,7 olan istihdam oranı 45,7'ye düşmüş; 6,5 olan işsizlik oranı ise 8,4'e yükselmiştir. Çizelge 2.8'e göre ise bu işsizlerin yüzde 13,3'ü genel lise, 9,3'ü ilköğretim ve 7,8'i ise üniversite mezunudur.

2002 yılında da bir önceki yıl gibi nüfus artış hızında bir değişim gözlemlenmemekle birlikte işsizlik ve işgücüne katılım oranında bir artış göstermiştir. Çizelge 2.7.'ye göre işgücüne katılım oranı yüzde 49,6'ya işsizlik oranı ise 10,3'e yükselmiştir. Çizelge 2.8.'e göre söz konusu bu işsizlerin yüzde 13,3'ü genel lise, 10,7'si ilköğretim ve 11,1'i de üniversite mezunudur.

2003 yılında ise çok az miktarda da olsa nüfus artış hızında bir düşüş meydana gelmiştir. Çizelge 2.7.'ye göre nüfus artış hızı 1.2'ye gerilemiş; buna karşılık işgücüne katılım oranı yüzde 48,3'e gerilerken işsizlik oranı da yüzde 10,5'e yükselmiştir. Çizelge 2.8.'e göre bu işsizlerin 11,3'ü ilköğretim, 13,2'si genel lise ve bir önceki yılda da olduğu gibi işsizlik oranı 12,2'dir.

2004 yılına gelindiğinde Çizelge 2.7.'ye göre nüfus artış hızında bir gelişme olmamış ve yüzde 1,2 oranında takılıp kalmıştır. Önceki yıllarda da olduğu gibi işgücüne katılım oranı ve istihdam oranında bir artış değil düşüş meydana gelmiş ve işsizlik oranı ise 10,8'e çıkmıştır. Bununla birlikte, bu işsizlerin yüzde 13,3'ü ilköğretim mezunu, yüzde 14,7'si genel lise ve yüzde 12,2'si de üniversite mezunudur.

2005 yılında ise hem işgücüne katılım oranında hem de az da olsa işsizlik oranında bir düşüş gözlemlenmiştir. Çizelge 2.7.'ye göre nüfus artış hızı 1,2 değerinde sabitlenmiş; işgücüne katılım oranı yüzde 46,4'e düşerken işsizlik oranında da ufak bir değişim söz konusudur ve değer 10,6'ya düşmüştür. Çizelge 2.7.'ye göre bu işsizlerin yüzde 14,5'i ilköğretim, 13,9'u genel lise ve 10'u üniversite mezunudur.

2006 yılında Çizelge 2.7.'ye göre tüm değerlerin önceki yıla göre düşük olduğu görülmektedir. Çizelge 2.7.'ye göre; işgücüne katılım oranı yüzde 46,3

iken işsizlik oranı da 10,2'ye gerilemiştir. Çizelge 2.8.'e göre bu işsizlerin 15,2'si ilköğretim mezunu, 14'ü genel lise mezunu ve 9,6'sı üniversite mezunudur.

Bir önceki yılda olduğu gibi 2007 yılında da söz konusu düşüş devam etmiş, çizelge 2.7.'ye göre nüfus artış hızı binde 1,1 iken işgücüne katılım oranı 46,2 işsizlik oranı ise 10,3'tür. Çizelge 2.8.'e göre ise bu işsizlerin yüzde 16,8'i ilköğretim mezunu, 13,9'u genel lise mezunu ve 9,7'si üniversite mezunudur.

Önceki iki yıldan farklı olarak 2008 yılında Çizelge 2.8.'e göre nüfus artış hızı ve işsizlik oranında bir artış meydana gelmiştir. Nüfus artış hızı yüzde 1,3 iken işsizlik oranı ise yüzde 11'dir. Çizelge 2.8.'e göre söz konusu bu işsizlerin yüzde 17,7'si ilköğretim mezunu, 14,1'i genel lise mezunu ve 10,3'ü de üniversite mezunudur.

2008 yılında işsizlik oranındaki artış 2009 yılında da devam etmiş ve Çizelge 2.7.'ye göre işsizlik oranında yüzde 3'lük bir sıçrama yaşanmış ve işsizlik oranı yüzde 14'e çıkmıştır. Bununla birlikte nüfus artış hızı değişmeyerek binde 1,3'te kalmış işgücüne katılım oranı ise yüzde 47,9 olmuştur. 2009 yılındaki bu sıçramanın sebebi olarak da daha önceden belirtildiği gibi 2008 küresel ekonomik krizin etkileri gösterilebilir.

2010 yılında ise söz konusu etkilerin hafiflediği gözlemlenmektedir. Çizelge 2.7.'ye göre nüfus artış hızı sabit kalmakla birlikte işsizlik oranı yüzde 11,9'a gerilemiş; işgücüne katılım oranı ise 48,8'e yükselmiştir. Ayrıca bu işsizlerin yüzde 18,3'ü ilköğretim, yüzde 15,9'u genel lise ve yüzde 11'i de üniversite mezunudur. Ayrıca işsizlik oranlarındaki üniversite öğrencilerin bu denli çok olması ya da başka bir deyiş ilköğretim veya lise değerlerine yakın çıkması yeni nesil eğitimlilerin iş beğenmemelerinden kaynaklanıyor olabilir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Ekonomik kalkınma büyüme ile kıyaslandığında niteliksel yönü daha ağır basan bir olgudur. GSMH'deki artışı yani ekonomik büyümeyi de kapsamakla beraber sermaye birikimini, sanayileşmeyi yani yapısal olarak değişmeyi de ifade eden kalkınma kavramı gelişmekte olan, az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerin ortak amacıdır. Dolayısıyla kalınmanın ana hedefi toplumun yaşam standartlarının artırılması şeklinde ifade edilebilir. Toplumun yaşam standartları da eğitim, sağlık, nüfus yapısının düzgünlüğü gibi pek çok alanı kapsamaktadır. Gerçek anlamda ekonomik kalkınmadan söz etmek için milli gelirin artmasının yanında ülkenin eğitim ve sağlık hizmetleri geniş toplumsal tabana yayılmış, konut ve sosyal güvenlik hizmetleri her geçen gün iyi gidiyor olması gerekmektedir. Dolayısıyla eğitim sağlık sosyal güvenlik gibi insanı ilgilendiren konular kalkınma kavramında daha fazla yer bulmalıdır. Kalkınma için insana yapılan yatırım da önemlidir. Beşeri sermaye şeklinde ifade edilen insana yatırım eğitim sisteminin iyileştirilmesi ile olur. Beşeri sermayeyi özünde insana yapılan yatırım olarak algılamak mümkündür. Eğitim ve beşeri sermaye arasındaki uyum, ülkelerin kalkınmasındaki en önemli faktörlerden biridir.

Beşeri sermaye kavramı incelendiğinde eğitim politikalarının, sağlık politikalarının nüfus politikalarının ve teknolojiye verilen önemin kalkınma açısından vazgeçilmez birer unsur oldukları belirtilmektedir. Bu politikaların temelinde insan vardır ve teknolojiyi kullanma açısından insana ihtiyaç vardır. Eğitime yapılan yatırımlar beşeri sermayenin niteliğini artıracaktır. Dolayısıyla niteliği artan beşeri sermayenin iş bulması hızlanacak ekonomiye katkısı her açıdan daha fazla olacaktır. Bu katkı da milli gelir arttıracak ve ekonomik kalkınma gerçekleşmiş olacaktır. Dolayısıyla insanın eğitimi ve birikimi ne kadar iyi olursa kalkınma kavramı o kadar nitelikli hale gelmiş olur.

Günümüzde toplumlar ve kurumlar hızlı değişen dünya içinde yer almaktadır. Hızla değişen dünyanın yanı sıra teknoloji de hızla değişmektedir ve bu durum karşısında ülkelerin yukarıdaki politikalara daha fazla önem vermesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu politikaların içinde eğitime verilen önemin daha fazla olması gerekmektedir. Çünkü değişim kavramıyla rekabet etmek ve teknolojiyi kullanmak eğitim gerektirmektedir. Eğitim, kişilerin bilgi ve beceri edinmesini ve sosyalleşmelerini sağlayan, onların yetenek ve becerilerini geliştiren bir süreç olarak tanımlandığında, eğitimin beşeri sermayenin en önemli unsuru

olduğunu ifade etmek mümkün olmaktadır. Ancak sadece eğitimin nitelikli olması önemli olmayıp eğitim sisteminin bütünüyle nitelikli olması gerekmektedir. Eğitim sisteminde bulunan bir eksiklik kalkınmayı, sonuçta tüm toplumu ilgilendirmiş olacaktır.

Türkiye’de hazırlanmış kalkınma planları eğitim sisteminin gerçeklerini çok iyi saptamakla birlikte bu sorunları çözmeye tek başına yetmemiştir. Bunun nedeni olarak bu planlarda ulaşılması güç hedeflere öncelik verilmesi, ülkedeki siyasi belirsizliğin bir takım olaylar nedeniyle varlığını sürdürmesi, programlarda hedeflenen birçok konu için finansman kaynağı bulmakta zorlanması gibi unsurları göstermek mümkündür. Eğitime verilen önemin bir diğer göstergesi de bir ülkede milli gelirden eğitime ne kadar pay ayrıldığıdır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu pay düşük iken gelişmiş ülkelere bu pay yüksektir. Çizelge 1.9. bu duruma örnektir. Gelişmiş ülkeler eğitime daha fazla pay ayırmaktayken Türkiye ise gelişmekte olan ülke kabul edilmekle beraber Türkiye’nin milli gelirden eğitime ayırdığı pay gelişmiş ülkelere göre daha azdır. 2000-2010 arasındaki rakamlar da bu durumu belirtmektedir.

Beşeri sermaye unsurlarından biri de sağlık kavramıdır. Eğitimin yanı sıra sağlık alanına yapılan harcamalar da daha nitelikli bir ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesini sağlar. Toplumsal sağlık düzeyini gösteren bebek ölüm oranları, ortalama yaşam süresi, daha iyi beslenme, hastalıkların türü gibi kavramları sağlık sisteminin göstergeleri bağlamında değerlendirmek mümkündür. Hastalıkların çok sayıda olması devletin sağlık alanına önem vermemesi gibi durumlarda ise çalışan kişiler zayıf düşeceğinden istihdam da düşecektir aynı şekilde ölüm oranlarının yükselmesi de emek arzında negatif etki yapacağından dolayı ekonomik büyüme olumsuz etkilenecektir. Bireylerin maddi gücüne bakılmaksızın bireylere asgari düzeyde sağlık hizmeti sunulması gerekmektedir. Bu gereklilik sosyal devlet kavramından gelmektedir. Bir devletin vatandaşlarına bakışı, özgürlük anlayışı, eşitlik anlayışı gibi kavramlar da o devletin ne ölçüde sosyal devlet olduğu ile ilişkilidir. Dolayısıyla ekonomik kalkınma ile sosyal devlet ilkesiyle doğrusal yönde bir ilişki vardır.

Türkiye’de eğitim ve sağlık alanlarına yapılan harcamalar yıllara göre genel olarak artmış olsa da çizelge 1.9.’da ve çizelge 2.1.’de bu iki alanın milli gelirden almış oldukları oranlar değerlendirildiğinde, Türkiye’nin bu iki alana yönelik harcamalarını artırması gerekliliği öne çıkmaktadır. İnsani gelişmişlik sıralamasına

bakıldığında Türkiye'nin alt sıralarda yer aldığı görülmektedir. Türkiye'yi alt sıralara iten önemli etkenin ise Türkiye'nin eğitim ve sağlık yatırımlarına yeterince ağırlık vermediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin bu iki alana yaptığı yatırımları artırması, ekonomik göstergeler ile sosyal göstergeler arasındaki ilişkiyi güçlendirmesi açısından önemli hale gelmektedir. Bu durumda Türkiye insani gelişmişlik sıralamasında daha üst sıralara çıkması mümkün olacaktır.

Ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi sadece beşeri sermaye yatırımlarının artmasına bağlı olmayıp teknolojik gelişmelerle, nüfus politikalarıyla adalet sisteminin iyi çalışmasıyla ve bu gibi toplumu ilgilendiren birçok konuyla ilişkilidir. Teknoloji ekonomik kalkınma için son derece önemlidir. Eğitim teknolojiyi kullanma açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla eğitilmiş birey gelişime açıktır ve teknolojiyi kullanabilmesi daha kolay olmaktadır. Bunun yanı sıra eğitilmiş bireyin teknoloji yoğun sektörlerde çalışması ve istihdam edilmesi mümkün olmaktadır. Bu durum ise istihdama olumlu etki edecektir ve büyümenin yanında kalkınmanın önemli unsuru gerçekleşmiş olacaktır.

Teknoloji bir ülkenin uluslararası alanda rekabet etmesi, yüksek katma değerli mal ve hizmet üretmesi açısından önemi yüksektir ve hızlı bir şekilde değişen ve gelişen dünyadan kopmamak için AR-GE çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Dolayısıyla Türkiye'de eğitim düzeyinin geliştirilmesi eğitim fırsatlarından yararlanamayan bireylere eğitim verilmesi gibi durumlarda hem eğitilmiş emek arzı artacak hem de teknoloji yoğun sektörlerde bu bireylerin istihdam edilmesiyle işsizlik rakamlarında iyileşme gözlenecektir.

Ekonomik kalkınmanın tanımından ekonominin bütün unsurlarıyla en iyiye gelmesi anlaşılmalıdır. Bu tanımın içinde sadece nicel unsurlar olmayıp bir çok nitel unsur bulunmaktadır. Bu özelliğinde dolayı kalkınmayı tam ölçmek mümkün değildir ancak insani gelişmişlik endeksi kalkınmanın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Gelişmiş ülkeler bu tabloya bakarak kendi kalkınmışlık düzeyleri hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Ancak bu durumun gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için geçerli olduğu söylenemez. Çizelge 1.1.'de görüldüğü gibi insani gelişmişlik sıralamasında Türkiye ne yazık ki son sıralarda yer almaktadır.

Dolayısıyla kalkınma için ekonomik büyümenin yeterli olmadığı bunun yanında sağlık politikaları, eğitim politikaları, nüfus politikaları gibi konulara daha

fazla önem verilmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeler için bu gibi politikaların işlerlik kazanabilmesinin ön şartı yapısal değişmenin söz konusu olmasıdır. Söz konusu ülkeler yapısal değişme sorununu çözebildikleri takdirde tam anlamıyla ekonomik kalkınmanın gerçekleşebileceği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, H. (2005). *Üretim İçinde Beşeri Sermayenin Payı: Türkiye İller İtibari ile Beşeri Sermayenin Kalkınmaya Etkisinin Ölçülmesi*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahmadov, F. (2011). *Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Teorileri Ders-6*, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi Ders Notları, Azerbaycan.
- Akar, S. (2014). Türkiye’de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nispi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 21(1), 311-322.
- Altay, A. (2005). *Ekonominin İtici Gücü: Beşeri Sermaye*. İzmir: Evren Yayıncılık.
- Aslan, M. H. (1998). *Hizmet Ekonomisi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ataç, Ö. M. (2006). *İktisadi Kalkınma Bakımından Beşeri Sermaye Yatırımları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atik, H. (2006). *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Başar, S., Künü, S. (2012), Savunma Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, 1-30.
- Bekmez, S. (2014). *Farklı Boyutlarıyla Türkiye’de Kalkınma*. Ankara: Elif Yayınevi.
- Bilen, M., Yumuşak, İ. G. (2000). Gelir Dağılımı – Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *KÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(1), 77-87.
- Bilen, M., Yumuşak, İ. G. (2008). Gary S. Becker’in İktisat Bilimine Ve Beşeri Sermaye Teorisine Katkıları. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 3(1), 1-14

- Bilginoğlu, M. A. (1991). Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerji Sorunu ve Alternatif Enerji Politikaları. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 9, 1-14.
- Bloom, D. E., & Canning, D. (2000). The Health and Wealth of Nations. *Science's Compass, Policy Forum: Public Health*, Vol. 287, 1207–1209.
- Bodur, M. C. (2007). *Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermaye ve Önemi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Boratav, K. (1998). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*(6.baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bozkurt, S. (2009). *Türkiye'de Beşeri Sermaye İle Bölgesel Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulutoğlu, K. (1988). *Kamu Ekonomisine Giriş*(5.baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi. Dicle Üniversitesi D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı: 11, Diyarbakır.
- Çankaya, E, 2009. Türkiye' de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- Çankaya, E., Karataş, M. (2010). İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 29-55.
- Çelik, Y. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ve Sağlık. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 9(1), 20-37.
- Çinko, L. (2003). Yeni Ekonominin İktisadi Etkileri. *Marmara Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*, 5(20), 157-162.
- Çolak, M. (2010). Eğitim ve Beşeri Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi. *Kamu İş Dergisi*, 11(3), 109-125.

- Dalay, U. N. (17 Nisan 2012). *Yeni Rakamlarla Askeri Harcamalar*. 12.08.2016, <http://www.turnusol.biz/public/makale.aspx?id=12464&pid=5&makale>.
- Demir, M. A. (2013). *Kalkınma Teorileri Kapsamında Türkiye’de Ekonominin Planlı Dönemde Analizi*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinler, Z. (2002). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Doğan, S., Şanlı, B. (2003). İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermaye, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, cilt:8, sayı:1, Isparta
- Duran, S. (2011). *Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınmadaki Rolü*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Enerji Bakanlığı, <http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fEnerji+ve+Tabii+Kaynaklar+G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCm%2fSayi+08.pdf>
- Ergün, M., 2011 Eğitim Ve Kalkınma, 3.Sosyal Bilimler Sempozyumu. “Bölgesel Kalkınmada Eğitimin Rolü” ,Dicle Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Merkezi, Diyarbakır, ss. 5-12.
- Erkan, H. (1998). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 181-199.
- Gökbunar, R., Muter, N. (2000). *21. Yüzyıla Doğru Türkiye’de Eğitim Hizmetlerinin Çağdaştırılması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No: 600/13.
- Gülmez, A. (2009). *Endojen Büyüme Teorileri Kapsamında Türkiye Ve Güney Kore’de Ekonomik Büyümenin Karşılaştırmalı Analizi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı.

- Gümüş, S. (2005) *Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Güngör, G. Ve Göksu, A. (2013). Türkiye’de Eğitimin Finansmanı ve Ülkelerarası Bir Karşılaştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(1), 59-72.
- Güvenek, B., Alptekin, V. (2010). Enerji, Enerji Tüketimi ve Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin Bir Panel Veri Analizi. *Piyasa ve Düzenleme Dergisi*, 1(2), 172-193.
- Hirschman, A. O. (1996) Kalkınma iktisadının yükselişi ve gerilemesi. İçinde: Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi. Fikret Şenses, (Ed.), İstanbul: İletişimYayınları, ss.23-52
- Hoşgörür, V., Gezgin, G. (2005). Ekonomik ve Sosyal Kalkınmada Eğitim. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 1-12.
- Karagül, M. (2002). *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları
- Karagül, M. (2003). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 3(5), 79-90.
- Karaman, E. (2007). *Beşeri Sermaye ve İktisadi Kalkınma Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Analiz*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karataş, M. (1998). Türkiye Cumhuriyeti Ekonomisinin Temellerinin Atılmasında İzmir İktisat Kongresinin Yeri ve Önemi. *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, 3317-3324.
- Kaya, A. A. (2008). *Uygun Teknoloji Seçimi ve Kalkınma, Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular*(2.baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Kayacan, M., Alkan, N. (2005). *Türkiye’de Beşeri Sermayenin Ekonomik Değeri ve Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırılması*. Kütahya.

Kazgan, G. (2002). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*(6.baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kıbrıçoğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(1-4), 207-230.

Koç, A. (2013). Beşeri Sermaye ve Ekonomik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi*, Sayı 165, 241-258.

Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-437.

Mazgit, İ. (2002). Bilgi Toplumu ve Sağlıkın Artan Önemi, *I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, (Hereke-Kocaeli). 405-415.

Milli Eğitim Bütçe Raporu

www.sgb.meb.gov.tr/but_kesin_hesap/2010.../2010_Butce_Raporu.doc

Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü,

<http://www.nvi.gov.tr/Hizmetler/Istatistikler,ebdo.html>.

OECD (Bebek Ölüm Oranları), <https://data.oecd.org/health.htm>.

OECD (Kişi Başı Sağlık Harcamaları), <https://data.oecd.org/health.htm>.

OECD (Ortalama Yaşam Süreleri), <https://data.oecd.org/health.htm>.

Oğuz, F., Ve Bayar, F. (2003), 1923-2003 Türkiye Ekonomisi. *Hazine Dergisi*, Cumhuriyetin 80. Yıl Özel Sayısı, Aralık.

Öğüt, M. (1998). *Kalkınma Teorilerinde Paradigma Arayışları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özçelik, Ö., Tuncer, G. (2007). Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran Sayısı.

- Özdemir, V. (1980). *Türkiye'de Planlı Dönemde Kalkınma Stratejileri*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi.
- Özsabuncuoğlu, İ. (1999). *The Economics of natural resources*. Gaziantep: University of Gaziantep Press.
- Öztürk, N. (2005). *Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara. Roma Yayınları.
- Özütler, Ş. (2009). *Beşeri Sermaye ve Bilgi Ekonomisinin İktisadi Kalkınmadaki Önemi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özyakışır, D. (2011). Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir İnceleme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(6), 46-71.
- Parasız, İ. (2008). *Ekonomik Büyüme Teorileri*(3.baskı). Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Pirili, M. (1980). *Türkiye'de Planlı Dönemde Kalkınma Stratejileri* (Doktora tezi). İstanbul.
- Rodan P. R. (1966). *Doğu ve Güney – Doğu Avrupa'nın Sanayileşme Problemleri*”, *İktisadi Büyüme ve Gelişme*. Seçme Yayınlar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:1193, İstanbul.
- Rostow Walt W. (1966). *Kendini Besleyen Gelişmeye Götüren Kalkış*Çev. Yorgi Demirgil). İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi,Ankara.
- Saygılı, Ş., Cihan, C., Yurtoğlu, H. (2002). *Türkiye ekonomisinde sermaye birikimi, büyüme ve verimlilik: 1972–2000*. Ankara: DPT Yayınları No:2665.
- Smith, T. (1997). *The Neo-classical And Marxian Theories Of Technology: a Comparison and Critical Assessment*, Historical Materialism, No 1. Autumn.

- Solmaz, E. (2008). İktisadi Kalkınma Kuramlarının Yoksulluk Konusuna Yaklaşımlarına Eleştirel Bir Bakış. *Mevzuat Dergisi*, 11(132).
- Soyak, A. (2008). Tekno ekonomi Politikalarının Işığında Ulusal Yenilik Sistemi ve İnsan Faktörü. *Bilim ve Ütopya Dergisi*, Sayı: 165.
- Streeten, P. (1966). *Dengesiz Büyüme. İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları*, Ankara: ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Şenses, F. (1996). 1980 Sonrasında Sanayi Politikaları, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi –Yüzyıl Biterken*, cilt 14, 1138-1140.
- Taban, S., Kar, M. (2008). *Kalkınma Ekonomisi*(1.baskı). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Taş, U. (2007). *Türkiye’de Kalkınma Planları Işığında Eğitimin Kalkınmadaki Rolü*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tezel, T. (2010). *Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmayı Etkileyen Faktörler ve Eğitimin Kalkınma Üzerine Etkiler*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tonak, E. (2004). *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*(3.baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tügen, K. (1989). Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri. *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 26(12).
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (Demografik Göstergeler), <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (İlköğretim Okullaşma Oranı), <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (İşsizlik Verileri), <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (Okullaşma Oranları), <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (Orta Öğretim Okullaşma Oranı),
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (Sağlık Harcamaları İstatistikleri),
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (Sağlık Verileri),
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- Türkyılmaz, O. 2010. <http://www.yildiz.edu.tr/~okincay/dersnotu/EnerjiProfili.pdf>
- Uçar, İ. (2003). *Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.
- UNDP, OECD, (İnsani Gelişim Endeksi Değerleri),
<https://data.oecd.org/development.htm>
- Uslu, K. (2004). Avrupa Birliğinde Enerji ve Politikaları. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 19(1), 155-172.
- Uzay, N. (2005). *Verimlilik ve Büyüme*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Vatanserver, Deviren, N., Yıldız, O. (2014). Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:44.
- Vural, O. (1996). Kalkınmayı Öğrenmek. *Mercek Dergisi*, Sayı 4.
- Yaviloğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler dergisi*, 3(1), 59-77.
- Yeldan, E. (2005). Kalkınma ve Emperyalizmin Yürütücü Kurumları. http://yeldane.bilkent.edu.tr/Yeldan23_4May05.pdf Erişim Tarihi: 12.02.2015.

- Yılmaz, M. (2002). *İnsani Kalkınma Politikaları ve Türkiye Üzerine Bir Deneme*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yumuşak, İ. G. (2007). *Beşeri Sermayenin İktisadi Önemi ve Türkiye'nin Beşeri Sermaye Potansiyeli*. Sözel Bildiri, Sosyal Siyaset Konferansları'07, Kocaeli.
- Yumuşak, İ. G., Yıldırım, D. Ç. (2009) Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme, The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management 2009, Volume IV Spring.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Yunus SEZGİN

Doğum Yeri ve Tarihi : Ödemiş, 02/03/1990

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Ekonomi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Makaleler

-SCI:

-Diğer:

Bildiriler

-Uluslararası:

-Ulusal:

Katıldığı Projeler:

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl : Schneider Elektrik Muhasebe, 2012-2013

İLETİŞİM

E-posta Adresi : younussezgin@gmail.com

Telefon : (539) 228 42 40

Tarih : 15/06/2015